

Folkbildning och integration

*Utsatt folkbildning
av Lisbeth Eriksson och Ali Osman*

*Folkbildning och funktionshinder
av Stig Larsson, Hanna Egard, Kerstin Olofsson*

*Delbetänkande av Utredningen för Statens utvärdering
av folkbildningen 2004*

Stockholm 2003

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2003:108

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 1993.

– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Information Rosenbad
Regeringskansliet
103 33 Stockholm
Fax: 08-405 42 95
Telefon: 08-405 47 29
www.regeringen.se/propositioner/sou/pdf/remiss.pdf

Tryckt av Elanders Gotab AB
Stockholm 2003

ISBN 91-38-22025-3
ISSN 0375-250X

Utsatt folkbildning

- en studie av studieförbunds verksamhet med
invandrardeltagare i utsatta bostadsområden

*Lisbeth Eriksson
Institutionen för beteendevetenskap
Linköpings Universitet*

*Ali Osman
Institutionen för beteendevetenskap
Linköpings Universitet
Arbetslivsinstitutet Norrköping*

Förord

Denna studie har genomförts inom ramen för statens utvärdering av folkbildningen (SUFO 2). Studien är ett fristående forskningsprojekt och vi är själva ansvariga för resultat och tolkning. Vår studie tillsammans med flera andras kommer att ligga till grund för utvärderingens kommande betänkande.

Vi har gjort ett antal intervjuer med lokala representanter för studieförbunden ABF, NBV, Sensus, Studieförbundet och SV. Vi vill tacka er alla för att ni tog er tid och lät oss samtala med er. Vi har också intervjuat engagerade studiecirkelledare, studiecirkeldeltagare och medlemmar i olika invandrarföreningar. Till er vill vi också rikta ett varmt tack för att ni delgav oss en liten bit av ert liv.

Till sist vill vi tacka vuxenseminariet på Institutionen för beteendevetenskap på Linköpings universitet och den referensgrupp som är kopplad till SUFO 2 för värdefulla synpunkter på vårt arbete. Vi rör oss inom ett forskningsområde som är högaktuellt och som ofta väcker starka känslor och vilja till debatt. Vi hoppas att vi genom denna rapport gör de intervjuade inom studieförbund och invandrarföreningar rättvisa och att rapporten ska kännas meningsfull och kunna fungera som ett led i en kommande utvecklingsprocess.

Linköping i maj 2003

Lisbeth Eriksson
Ali Osman

Författarpresentationer

Lisbeth Eriksson, f. 1951. Forskare och lärare på institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet. Fil. dr. i pedagogik 2002 med avhandlingen *Jag kommer aldrig att tillhöra det här samhället... – Om invandrare – integration – folkhögskola*. Har under flera år arbetat med integrationsproblematiken i förhållande till folkbildning. Sedan något år tillbaka ägnar hon det mesta av sin tid till forskning inom området socialpedagogik. Forskningen, som finansieras av Vetenskapsrådet, rör dels utvecklandet av olika begrepp som ses som centrala för socialpedagogiken, dels socialpedagogik i relation till integration och folkbildning.

Ali Osman, f. 1956. Forskare på Arbetslivsinstitutet. Fil.dr. i pedagogik 1999 med avhandlingen *The "Strangers" Among Us: The Social Construction of Identity in Adult Education*. Har medverkat i olika utvärdering av Mångfaldsprojekt i Östergötland. Arbetar nu vid Arbetslivsinstitutet i Norrköping inom "Mångfaldens praktik", ett mångvetenskapligt forskningsprogram med syfte att generera tvärvetenskaplig kunskap, bedriva och sprida forskning om det mångetniska arbetslivets skilda aspekter. Inom projektet samarbetar forskare från olika discipliner. Forskningen fokuserar på övergripande politikformulering och genomförande, kvalifikations- och kompetenshanteringsfrågor samt lagstiftning mot etnisk diskriminering i arbetslivet.

Innehåll

1	Inledning.....	9
1.1	Vårt uppdrag.....	9
1.2	Utsatta områden och folkbildning.....	10
1.3	Studiens uppläggning.....	16
1.3.1	De intervjuade studiecirkeldeltagarna	17
1.3.2	De intervjuade cirkelledarna	18
1.3.3	De intervjuade studieförundsanställda	19
1.3.4	Studieförbundens verksamhet.....	19
1.3.5	Forskningsprocessen	20
1.3.6	Analys	22
2	Teoretisk grund	24
2.1	Vem är invandrare?	25
2.2	Ett samhälle präglad av mångfald eller skillnader?	26
2.3	Särartstänkande genom identitetspolitik.....	29
2.4	Begreppet integration	30
2.5	Utbildning och mångfald.....	33
2.5.1	Integration som utbildningspolicy	33
2.5.2	Mångkulturell utbildning	35
2.5.3	Den antirasistiska utbildningen	36
2.6	Vårt perspektiv.....	37
3	Resultat	40
3.1	Kritisk granskning av policydokument och andra texter med fokus på bilden av invandrare.....	40
3.1.1	Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrar- politik till integrationspolitik.....	40
3.1.2	Regeringens proposition om folkbildningen	44

3.1.3	Folkbildningsrådets syn.....	47
3.1.4	Statistiska uppgifter	49
3.1.5	SUFO 96.....	50
3.2	De fem studieförbunden.....	54
3.2.1	Sensus studieförbund.....	54
3.2.2	Arbetarnas Bildningsförbund (ABF).....	72
3.2.3	Nykterhetsörelsens Bildningsverksamhet (NBV)	85
3.2.4	Studieförbundet Vuxenskolan (SV).....	96
3.2.5	Studiefrämjandet	106
4	Konklusioner och diskussion	114
4.1	Mötesplatsdilemma	114
4.2	Studiecirkeldeltagarna och lokalsamhället	122
4.3	Intern demokrati	126
4.4	Slutord.....	129
	Referenser	135

1 Inledning

1991 beslutade riksdagen om nya bestämmelser för statsbidragen till folkhögskolor och studieförbund. Man övergick från ett system med regelstyrning till ett med målstyrning. De nya reglerna innebar att staten endast kom att fastställa syftena med bidragsgivningen och att folkbildningsanordnarna själva fastställde målen för verksamheten. I samband med detta beslut förutsattes att folkbildningen kontinuerligt själv skulle utvärdera sin verksamhet och rapportera till regeringen. Staten skulle dessutom göra en fristående utvärdering var tredje år. Detta skedde med början 1994 då en utredning tillsattes. Denna kom med sex delbetänkanden och ett slutbetänkande. I den proposition som kom 1998 ändrades intervallet för statens egen utvärdering till att bli var femte år. 2001 tillsattes en ny statlig utvärdering av folkbildningen, SUFO 2.

Enligt direktiven för denna är en central roll för folkbildningen att skapa mötesplatser för människor från olika grupper. Dessa mötesplatser ser man som nödvändiga för att förebygga och motverka diskriminering och rasism. De är också viktiga i värnandet om demokratiska värden. Folkbildningen har unika möjligheter att skapa dessa mötesplatser för människor med olika bakgrund och genom detta medverka till förbättrade språkkunskaper och till en förbättrad insikt om andra människors kulturer. Dessa aktiviteter och möten utgör en viktig del i integrationsarbetet. Genom folkbildningsarbetet i utsatta bostadsområden har invandrarnas delaktighet i samhället väsentligt ökat enligt direktiven. Folkbildningens betydelse i detta sammanhang skall belysas och det är här vår studie kommer in. SUFO2 skall också belysa folkbildningens roll för de nationella minoriteterna.

1.1 Vårt uppdrag

Vi har av SUFO 2 fått i uppdrag att utföra en studie av en begränsad del av folkbildningsverksamheten. Vårt forskningsprojekt är en del av det underlag SUFO 2 kommer att ha när slutbetänkandet ska formuleras 2004. Vår avsikt har inte varit att

värdera verksamheten utifrån några specifika kriterier utan snarare att få svar på ett antal angelägna forskningsfrågor. Det är sedan upp till SUFO 2 att utifrån vår studie och andra forskningsprojekt göra en sammanvägd värdering av folkbildningen i Sverige. Likafullt har vi i vår rapport kommit med förslag på förändring/utveckling av studieförbundens verksamhet då vi tyckt att våra resultat givit oss ”mandat” till detta. Vi har således gjort en kvalitativ studie utifrån ett antal forskningsfrågor. Frågorna handlar om folkbildningens betydelse i det mångkulturella svenska samhället. Detta är frågor som vi båda tidigare har arbetat med i våra respektive avhandlingar.¹ Vår studie har utförts under 2002 och första delen av 2003.

1.2 Utsatta bostadsområden och folkbildning

Sverige beskrivs i dag som ett kulturellt och etniskt mångfaldigt samhälle. Här bor cirka 950 000 människor som är födda utanför landets gränser.² Dessa personer utgör 11 procent av Sveriges befolkning.³ 54 procent av dem är i dag svenska medborgare. Ytterligare 700 000 personer har en eller flera föräldrar som är födda utomlands. Under senaste årtiondet har det varit en stor ökning av invandringen av personer födda i utomeuropeiska länder. Åldersstrukturen på den befolkning som invandrat skiljer sig starkt från den svenskfödda befolkningens. Invandrargruppen är överrepresenterad i åldrarna 18–44 år. Denna invandring har naturligtvis påverkat befolkningsstrukturerna i Sverige och den mångfald den givit upphov till beskrivs oftast som värdefull och berikande men också som problematisk. Framförallt har det varit invandrarnas situation som fokuserats i beskrivningar av mångfalden. Det har gjorts försök att beskriva deras levnadsvillkor men regeringen betonar att det innebär en hel del svårigheter eftersom det inte är fråga om en homogen grupp.⁴

I den proposition som ligger till grund för den nuvarande integrationspolitiken framhålls att man när man talar om invandrarnas levnadsvillkor måste ta hänsyn till bl.a. kön, ålder och utbildningsbakgrund. Även vistelsetid i Sverige har betydelse. Många av de

¹ Eriksson, 2002, Osman, 1999.

² Vi benämner dem som är födda utanför Sveriges gränser omväxlande för invandrare, invandrad, immigrant, icke-svensk, utlandsfödd och en person tillhörande en etnisk minoritet. Den innebörd vi lägger i dessa olika begrepp är dock den samma, dvs. en person som invandrat till Sverige.

³ Siffrorna från 1997, reg. prop. 1997/98:16.

⁴ Reg. prop. 1997/98:16.

personer som invandrat till Sverige bor i bostadsområden som i dagligt tal brukar kallas segregerade. Denna segregation har fått en alltmer etnisk dimension enligt regeringens syn och man ser det i dag framförallt som ett storstadsfenomen. Det är en komplex problembild och man talar nu hellre om utsatta bostadsområden än om invandrartäta eller segregerade. I storstadsregionerna bor 40 procent av alla barn i dessa utsatta områden och de flesta av dessa barn har invandrarbakgrund.⁵

Mot bakgrund av denna beskrivning kan man i dag säga att Sverige är ett mångfaldigt samhälle. Många olika sociologiska kategorier såsom klass, etnicitet, kön, ras etc. används i beskrivningen av mångfalden. Både i den vardagliga men också i de offentliga eller institutionella diskurserna om mångfalden i Sverige betonas dock de kulturella och etniska dimensionerna. De kategorier som användas i detta sammanhang är problematiska och ofta föremål för hetsiga debatter och analyser. Kategorierna är trubbiga som instrument för att definiera och fånga gruppernas karaktäristika och detta både inom grupperna och i relation till andra grupper. Dessa kategoriseringar överlappar varandra och uppfattas och erfars på olika sätt beroende på tid och rum och på teoretiska utgångspunkter. Som ett exempel kan nämnas att oftast är en etnisk identitet ointressant för gruppen så länge den befinner sig i det egna hemlandet, även om det finns undantag, särskilt i länder där det finns etniska spänningar som Rwanda, Malaysia osv.

Vi menar dock att dessa spänningar framförallt är av politisk art. Sociala spänningar och relationer i mångfaldiga samhällen i västvärlden, inklusive Sverige, handlar framförallt om strukturella och materiella villkor och dessa har oftast en stark etnisk dimension. Det råder strukturella skillnader mellan olika grupper i samhället och etniska minoritetsgrupper har generellt sämre socioekonomiska villkor. Dessa skillnader och denna obalans, menar många forskare, är grunden till social exkludering av etniska minoriteter. Det är en exkludering på de flesta samhällsliga områden. De etniska minoritetsgrupperna har högre arbetslöshet, lägre inkomstnivåer, större sjukfrånvaro och högre ohälsotal. I det samhälle vi har i dag kan man t.o.m. säga att de mest utsatta grupperna står helt utanför samhällsgemenskapen, eller som Sernhede uttrycker det

⁵ Sernhede, 2002.

De mest utsatta grupperna befinner sig inte längre på den lägsta pinnen av samhällsstegen, de har förpassats till en plats vid sidan om själva stegen.⁶

Det finns olika förklaringar på de etniska minoriteternas utsatta situation och skillnaden gentemot svenskfödda. Förklaringarna är beroende av hur man definierar problemet och vilka teoretiska glasögon man använder. Det finns en kulturell förklaring som betonar olika faktorer, exempelvis språkets, betydelse för integration och exkludering. Det hävdas t.ex. att många från de etniska minoritetsgrupperna saknar tillräckliga kunskaper och språkliga färdigheter i svenska för att kunna hävda sig bl.a. i det svenska arbetslivet.⁷ I denna kulturella förklaring poängteras också att minoritetsgrupperna saknar nödvändigt kulturellt kapital, koder, nätverk och utbildning som är relevant i en modern arbetsorganisation. Arbetsvillkoren är i dag, genom näringslivets strukturovandling och ökade kompetenskrav, starkt förändrade. Nu krävs färdigheter som de etniska minoritetsgrupperna saknar på grund av att de kommer från länder och kulturer som anses traditionella och har en föråldrad arbetskultur och organisation. Denna kulturella förklaringsmodell bygger på vad man brukar kalla "deficits theories".⁸

En annan förklaringsmodell förklarar de etniska minoritetsgruppernas underordning och strukturella skillnad i termer av makt och diskriminerande sociala praktiker. I denna förklaringsmodell är fokus på institutionella praktiker som utestänger och diskriminerar invandrare. En viktig dimension i detta sammanhang är det som kallas diskursiva praktiker som konstruerar skillnaden och den andre som annorlunda och som ett problem. Dessa exkluderingspraktiker och konstruktioner av skillnaden leder till initierandet och skapandet av samhällsåtgärder och policy för att integrera de utsatta.

Många forskare påpekar dock att dessa inkluderingsförsök och åtgärder också utgår från "deficit cultural theories", dvs. att minoritetsgrupperna saknar de värderingar, normer och traditioner som företräds av medelklassen. Dessa tankar bygger i slutändan på offergörandet av den andre på individbasis. Men trots dessa teoretiska utgångspunkter och modeller för att förstå inkludering och

⁶ Sernhede, 2002, s. 33.

⁷ Begreppet integration problematiseras i kapitel 2.

⁸ Deficit theories handlar exempelvis om att vissa samhällsklasser/kulturer saknar de normer, traditioner och värderingar som medelklassen besitter. Dessa överförs exempelvis genom skolundervisningen.

integration som tanke kan vi inte komma från det politiska faktum att en stor grupp av immigranter är utestängda från att delta i den svenska välfärden och gemenskapen och att integration som policy-tanke är, trots dess dilemma och problem, ett försök att överbrygga skillnaden mellan etniska svenskar och immigranter.

Den integrationspolitik som vi har i Sverige i dag skall inrikta sig på att

- ge förutsättningar till individers egen försörjning och delaktighet i samhället,
- värna grundläggande demokratiska värden och verka för kvinnors och mäns lika rättigheter och möjligheter, samt
- förebygga och motverka diskriminering, främlingsfientlighet och rasism.⁹

De företeelser och processer som inryms i begreppet integration är centrala för denna studie. Integration är dock ett svårdefinierat begrepp som trots detta flitigt används på olika sätt och i olika sammanhang. Det används dels som ett policybegrepp i olika politiska dokument, dels förekommer det som ett mer renodlat teoretiskt begrepp. Utöver detta finns det en vardagsförståelse av begreppet som kan vara något helt annat än den teoretiska eller politiska förståelsen. I detta sammanhang lägger olika individer olika innebörd i begreppet.¹⁰ Vi försöker i denna studie använda begreppet såsom våra intervjupersoner använder det, vilket innebär att en mängd olika uppfattningar blir synliga.

De etniska minoritetsgruppernas exkluderande situation blir speciellt tydlig i de s.k. utsatta bostadsområdena i storstadsregionerna. Regeringen menar att det behöver sättas in kraftåtgärder i dessa områden.¹¹ Man diskuterar internationella erfarenheter och att en fortsatt utveckling i Sverige kan leda till spänningar och våld. Det är dock oftast en diskrepans mellan den hotbild som på detta sätt beskrivs och hur det verkligen ser ut i dessa områden.¹² Specifikt för sådana områden är att de ofta beskrivs utifrån sin annorlundahet. Det är i dag fråga om en etnisk annorlundahet, medan det på 1960-talet var en social annorlundahet som präglade dessa områden. Personerna som bor i de utsatta områdena blir de Andra.

⁹ Reg.prop. 1997/98:16, s. 21.

¹⁰ Begreppet integration problematiseras i kapitel 2.

¹¹ Reg.prop. 1997/98:16.

¹² Sernhede, 2002.

Sett utifrån svenska förhållanden är det kommunen som har det största ansvaret för vilka villkor människor har och således de som slutligen måste vidta åtgärder om människor lever under usla förhållanden. Detta är dock en tung uppgift och kräver ett samordnande av de lokala resurserna.

Lösningarna måste sökas lokalt och bygga på ett starkt engagemang hos de boende om de skall ha förutsättningar att fungera långsiktigt.¹³

Staten har naturligtvis också ett ansvar och gör extra satsningar i vissa kommuner. Syftet med dessa satsningar är bl.a. att öka arbetskraftsdeltagandet, öka människors kontaktytor samt motverka utanförskap. En metod som används är att skapa mötesplatser för kulturell och social utveckling. Åtgärderna skall komma alla boende tillgodo, menar regeringen. Det har nu gjorts en del satsningar i större städer, den s.k. Storstadssatsningen, där problemen varit påtagliga. Det offentliga samhällets ansvar och arbete i utsatta områden har uppmärksammats i internationell forskning. Wacquant exempelvis menar att offentliga institutioner som verkar i dessa områden i första hand är anpassade efter majoritetens behov av att integrera immigranterna.¹⁴ De underliggande värderingarna emanerar från ett medelklassideal. Institutionerna är mer till för dem som arbetar i dem, än för att tillfredsställa de boendes behov. Ett exempel på att situationen kan vara liknande i Sverige är att de offentliga institutionernas tjänstemän kallats ockupationsmakten av de i området boende, enligt en tidigare studie.¹⁵

Det är dessa utsatta bostadsområden och de immigranter som bor där som utgör kontexten i vår studie. I strävanden att försöka förbättra människors livsvillkor i dessa bostadsområden beskrivs folkbildningen som en av flera aktörer.¹⁶

Folkbildningens uppgift sägs vara att möjliggöra för individer och grupper att förbättra sina livsvillkor och vitalisera sin delaktighet. Den skall också verka för att skapa olika former av mötesplatser och broar mellan olika grupper och kulturer i Sverige för att underlätta integrationen av etniska minoriteter i samhället.¹⁷ Invandrarföreningar och studieförbund har länge organiserat utbildningar och omfattande studiecirkelverksamheter för att främja denna utveckling. Studieverksamheten i detta sammanhang orga-

¹³ Reg.prop. 1997/98:16.

¹⁴ Wacquant, 1996.

¹⁵ Sernhede.

¹⁶ Reg.prop. 1997/98:115.

¹⁷ Reg.prop. 1997/98:115.

niseras både på ett segregerat och ett integrerat sätt, dvs. i cirklar med bara invandrandeltagare och i cirklar med både svenskfödda och invandrade.

Studiecirkelverksamheten, som är den folkbildningsform vi studerat, är en studieform som uppstod i Sverige runt 1900. Då fanns ett behov av upplysning av den stora massan, i övrigt något som ansågs vara en förutsättning för demokratins utveckling.¹⁸ Det fanns också ett behov hos de då nya sociala och politiska rörelserna, framförallt nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen, att sprida sitt budskap. Enligt en av studiecirkeltankens förgrundsfigurer, Oscar Olsson, var studiecirkelarbetet ett arbete genom folket och inte för folket.

Man kan säga att det skett en maktförskjutning i relationen mellan kunskapsinnehållet i bildning och vilka som har tillgång till denna kunskap. Det handlade primärt inte om att förmedla elitens kunskap till de breda folklagren utan det var fråga om en ny form av kunskap. Det var en kunskap som skulle utvecklas i kampen för en förändrad samhällsstruktur.¹⁹ Det handlar om kunskap som på olika sätt är knuten till olika gruppers specifika behov och även den enskilde individens behov av personlig utveckling.²⁰

Studiecirkelverksamheten har från början av seklet utvecklats i praktiken som i mångt och mycket avviker från den traditionella utbildningsformen.²¹ Verksamhetens form varierar men det finns en gemensam grundstruktur. Denna belyses på olika sätt i olika forskningsprojekt. En central aspekt är att studiecirkeln kan ses som en arena för medborgerlig kommunikation under demokratiska former, och här finns en begynnande diskussion om man kan karaktärisera denna kommunikation som deliberativ eller ej.²² Man kan också beskriva studiecirkelarna som en arena för det civila samhällets utveckling och gestaltning.²³ En annan, och i vår mening, viktig aspekt är den dubbelhet som kan finnas i studiecirkelns grundstruktur och det är om det handlar om att lära för anpassning eller att uppmuntra till förändring.²⁴ Detta blir speciellt relevant i studiecirklar med deltagare från olika kulturer inklusive den svenska.

¹⁸ Gougoulakis, 2001.

¹⁹ Nordvall, 2002.

²⁰ Gougoulakis, 2002.

²¹ Andersson, Larsson, Laginder & Sundgren, 1996.

²² Se exempelvis Lundberg, 2003.

²³ Larsson, 2001.

²⁴ Gougoulakis, 2001.

I vår studie av folkbildningen vill vi belysa vikten eller betydelsen av studiecirkelverksamhet för etniska minoriteter och deras situation i Sverige. I projektet studeras studiecirkelarnas betydelse utifrån deltagarnas och studieförbundens perspektiv. Det är viktigt att påpeka att folkbildning bedrivs i olika sammanhang. I denna studie har vi valt att koncentrera oss på verksamhet som i någon form bedrivs av studieförbund. Om man relaterar studiecirkelverksamhet till invandrardeltagare kan man se åtminstone tre olika sätt att organisera verksamheten.

Den första handlar om att invandrardeltagare deltar i ordinarie kursutbud inom ett studieförbund. I den andra modellen består studiecirkelnas deltagare av medlemmar i en invandrarförening. Verksamheten sköts helt och hållet av föreningen men med olika former av stöd från ett studieförbund. Det tredje sättet att organisera verksamheten är att driva studiecirkelverksamhet som helt vänder sig till invandrare men där studiecirkelledaren rekryteras direkt från studieförbundet och är företrädesvis svenskfödd. Vi har velat belysa dessa variationer.

Följande huvudfrågor är utgångspunkten för vårt forskningsprojekt:

- Vad karakteriserar det som benämns integrationsverksamhet och som i studiecirkelform bedrivs av studieförbund och invandrarföreningar?
- Vilken betydelse tilldelar deltagarna den studieverksamhet som bedrivs inom invandrarföreningar och studieförbund?
- Vilken roll har studieverksamheten spelat för invandrarna i det lokala samhällslivet?

1.3 Studiens uppläggning

Vi har studerat verksamhet på studieförbund i några större städer med invandrartäta bostadsområden. Regeringen menar att denna verksamhet är av speciellt intresse ur ett integrationsperspektiv.²⁵ Många olika former av folkbildande verksamhet har vuxit upp i utsatta bostadsområden och vår intention är endast att belysa några exempel på denna verksamhet. Studien har utförts på fem olika studieförbund. Dessa studieförbund skiljer sig åt beträffande geo-

²⁵ För problematisering av begreppet se kapitel 2

grafisk lokalisering, storlek, inriktning på verksamhet och ideologisk grund. Vi har försökt få en spridning vad gäller studieförbunden. Det har dock inte varit möjligt för oss att få med alla tio förbund. Studiecirkelverksamheten är mycket omfattande i Sverige och det har bara varit möjligt för oss att göra några få "nedslag". Det innebär att det finns mycket verksamhet som pågår med invandrardeltagare i olika utsatta bostadsområden som inte på detta sätt blir belyst.

Datainsamlingen har skett via intervjuer med studiecirkeldeltagare, studiecirkelledare samt studieförbundsadministratörer. Intervjuerna har ägt rum på ett antal olika platser. De flesta har dock intervjuats i den lokal där den aktuella studiecirkeln bedrivits men intervjuer har också ägt rum i de intervjuades hem eller i mer offentliga lokaler. Några intervjuer har utförts dels med deltagare som deltar i studieförbundens "ordinarie" verksamhet, dels med deltagare som deltar i verksamhet riktad enbart till medlemmar i specifika invandrarföreningar. Dessutom har vi studerat en verksamhet inriktad enbart på kvinnliga invandrade deltagare med en svenskfödd cirkelledare. Vidare har vi intervjuat personal på berörda studieförbund för att erhålla en bild över deras upplevelser av studieförbundens verksamhet och deras roll i integrationsarbetet. Totalt har 23 deltagare, sju administratörer och fyra studiecirkelledare intervjuats.

1.3.1 De intervjuade studiecirkeldeltagarna

Vi har gjort intervjuer i totalt fem olika studiecirkelar. En del av de invandrare vi intervjuade deltog i flera studiecirkelar, varför intervjuerna inte alltid kom att beröra upplevelserna i en specifik studiecirkel. I två av studiecirkelarna deltog både svenskfödda och immigranter. Totalt har vi intervjuat 23 deltagare. Av dessa var tre svenskfödda och 20 immigranter. 16 av de intervjuade var kvinnor och sju var män.

De intervjuade fördelade sig enligt följande:

	Män födda i Sverige	Män födda utomlands	Kvinnor födda i Sverige	Kvinnor födda utomlands	Summa
SV	–	3	–	–	3
Sfr	–	2	1	1	4
Sensus	1	1	1	1	4
ABF	–	–	–	8	8
NBV	–	–	–	4	4
Summa	1	6	2	14	23

Fördelningen kan synas ojämn men är beroende av de faktiska förhållandena. När det gäller cirkeln knuten till ABF intervjuades åtta kvinnor. Där gjordes ett försök att intervjua deltagarna i motsvarande "manscirkel" men det var inte möjligt av praktiska skäl. Att dubbelt så många deltagare från ABF:s studiecirkel intervjuades beror på att denna intervju skedde vid tidpunkten för ett studiecirkelmöte och att kvinnorna intervjuades tillsammans, i grupp. Samtliga intervjuade i SV:s och ABF:s studiecirkel var medlemmar i den invandrarförening som tillsammans med studieförbundet drev studiecirkeln. En av de intervjuade var också ordförande i en av föreningarna. Beträffande NBV så skedde intervjun också i grupp men endast fyra av deltagarna var villiga att ställa upp för en intervju. I de andra fallen gjordes individuella intervjuer med de deltagare som var villiga att låta sig intervjuas eller där det var praktiskt möjligt.

1.3.2 De intervjuade cirkelledarna

Totalt har vi intervjuat fyra studiecirkelledare. Att vi inte intervjuat fem beror på att i en av de studerade studiecirkelarna var det ingen som fungerade som ledare. Detta gällde ABF. Man såg sig som en grupp helt enkelt. Av de intervjuade studiecirkelledarna var två kvinnor och två män. De två kvinnorna var etniska svenskar medan en av de manliga studiecirkelledarna var född i ett annat land och en i Sverige. Av de intervjuade ledarna var två stycken engagerade även i andra studiecirkel i samma studieförbund. De andra två hade sin

tillhörighet någon annanstans och var bara tillfälligt engagerade som studiecirkelledare just för den specifika studiecirkeln.

1.3.3 De intervjuade studieförbundsanställda

Vi har intervjuat sju administratörer. På fyra av studieförbunden intervjuades endast en administratör och det var oftast den för verksamheten lokalt ansvarige. Det kunde dock variera beroende på hur man organiserat verksamheten på det lokala planet. På ett studieförbund, ABF, intervjuade vi tre personer; dels chefen dels två personer som arbetade praktiskt med kontakter med invandrarföreningar. Av de intervjuade var fem kvinnor och två män. Samtliga var födda och uppvuxna i Sverige. Valet av personer för intervjuerna gjordes av studieförbunden själva. Vi uttryckte dock att vi gärna intervjuade den som var ansvarig för den lokala verksamheten.

1.3.4 Studieförbundens verksamhet

Vi har totalt studerat fem studieförbund och deras verksamhet främst vad gäller det som de själva benämner integrationsarbete. Studieförbunden är ABF, Studieförbundet, NBV, Sensus samt SV. Vi har besökt en lokalavdelning inom varje förbund. Dessa lokalavdelningar betraktar vi som fem ”fall”. På studieförbunden har olika typer av verksamhet med invandrare studerats. Uppdelningen är gjord på följande sätt²⁶:

- Verksamhet som tillhör studieförbundets ordinarie studiecirkelverksamhet där deltagarna är både svenskar och invandrare: Här har Sensus och Studieförbundet studerats. När det gäller Studieförbundets studiecirkel handlade det om en cirkel som tillhörde ordinarie utbud, dvs. som utannonserats via programkatalogen. Beträffande Sensus studiecirkel kom initiativet till den från bl.a. svenska kyrkan och deltagarna valdes aktivt ut. Dessa cirklar kallar vi integrerade.
- Verksamhet som bedrivs i första hand av invandrarföreningar med bl.a. ekonomiskt stöd från ett studieförbund, både studiecirkelledare och deltagare är invandrare: Här är det cirklar i

²⁶ En liknande uppdelning har gjorts av Gougoulakis, 1996.

ABF:s och SV:s regi som studerats. Det handlar i ABF:s fall om en muslimsk kulturförening och i SV:s fall om en chilensk kulturförening. Dessa kallar vi i fortsättningen för segregerade studiecirklar.

- Verksamhet som bedrivs av ett studieförbund med svenskfödd studiecirkelledare och invandrade deltagare: Här valdes en cirkel i NBV:s regi.

I redovisningen har vi valt att inte uppge i vilka orter vi gjort våra intervjuer och detta för att försvåra en identifiering av de studiecirklar vi studerat. Vi väljer dock att beskriva dessa fem studieförbunds lokala verksamhet, då vi bedömer att denna beskrivning är viktig när det gäller att ge en bild över hur det som uppfattas som integrationsarbete kan se ut inom folkbildningen.

1.3.5 Forskningsprocessen

I Sverige finns tio olika studieförbund. Dessa skiljer sig åt på olika sätt. De vänder sig till olika grupper av människor, de samverkar med olika typer av organisationer och de har olika ideologiska grunder. Man kan göra en uppdelning av dessa olikheter mellan en mer kollektiv och en mer individuell dimension.²⁷ Den kollektiva kan sedan sin tur uppdelas i ett samhälls- och ett organisationsperspektiv och den individuella dimensionen i ett ämnes- och ett kunskapsperspektiv. Detta är inte perspektiv som utesluter varandra utan beskriver snarare var fokus står att finna.

Samhällsdimensionen innebär att studieförbunden uppfattar sig ha en samhällsroll och denna bedöms som viktig för demokratin i samhället. I organisationsdimensionen finns en stark knytning till de anslutna organisationerna och i dessa tas också utgångspunkten. Den andra dimension handlar om, om det finns en koncentration på kunskap och bildning som man vill förmedla utifrån en form av bildningsideal eller om man betonar ämnet som det viktigaste. Betraktar man studieförbunden utifrån dessa dimensioner bildas fyra olika fält där man kan försöka att placera in de olika studieförbunden.

Svensson har tidigare gjort denna inplacering. ABF och SV har då hamnat i det kollektiva-samhälleliga perspektivet. NBV och

²⁷ Svensson, 1995.

Sensus (egentligen SKS, Sveriges Kyrkliga Studieförbund, men det har bytt namn och sedan gått samman med KFUK-KFUM:s studieförbund) har hamnat i det kollektiva-organisationsperspektivet. Studieförbundet återfinns inom det individuella-ämnesperspektivet.

Denna förenklade uppdelning av studieförbunden kan vara till hjälp när man ska förstå olika studieförbunds integrationsarbete. Vi har valt studieförbund ur tre av dessa kategorier. Att det inte blev från varje del beror på att vi även var tvungna att ta hänsyn till att den verksamhet vi ville studera existerade och helst var verksam i utsatta bostadsområden. Vårt val av studieförbund och studiecirkel är en kombination av att vi ville ha spridning vad gäller storlek, ort, ideologi, volym på verksamheten och att det var tvunget att relevant verksamhet fanns. Ett problem har varit att finna vad vi kallat integrerade studiecirkel. Trots att tillgänglig statistik visar att de flesta cirklar är integrerade var detta alltså ett problem.²⁸ På Sensus exempelvis, där vi gärna ville studera en "ordinarie" integrerad studiecirkel, hade de ansvariga svårt att hitta en sådan i sin verksamhet. Därför föll valet på en cirkel med både svenskfödda och invandrade deltagare men som initierats av svenska kyrkan.

Intervjuerna med de lokalt ansvariga gjorde vi tillsammans, med undantag för NBV. Vid dessa intervjuer fick vi förslag på studiecirkel vi kunde vända oss till. Vi tog kontakt med respektive studiecirkelledare (Sensus, NBV och Studieförbundet) eller ordförande i invandrar- eller kulturförening (ABF och SV). Vi delade sedan upp de olika cirkelarna mellan oss och gjorde intervjuerna var för sig. En del av intervjuerna gjordes med enskilda personer medan andra intervjuades i grupp. Detta var inget medvetet val från vår sida utan snarare ett önskemål från intervjupersonerna. Vi tyckte dock inte att det var någon nackdel med att intervjua i grupp.

Förutom intervjuer har vi i studien använt oss av dokument som empiriska data. De dokument som åsyftas är olika policydokument (exempelvis regeringens propositioner och Folkbildningsrådets olika direktiv). Vi har också studerat den tidigare statliga utvärderingen av folkbildningen, SUFO 96 och forskning knuten till denna. Vi betraktar både policydokument och tidigare forskning som text. Vi har gjort en kritisk analys av dessa texter. Denna har vi haft som

²⁸ Folkbildningens verksamhet för invandrare och funktionshindrade. Resultat av en enkät till folkbildningens basorganisationer maj 1998. SCB.

en utgångspunkt i det fortsatta analysarbetet. Vi menar att hur man i olika policydokument och liknande beskriver invandrare och deras situation får konsekvenser för hur folkbildningens roll sedan konstrueras i sammanhanget. Vi har också tagit del av lokalavdelningarnas måldokument, årsberättelser etc. Dessa har varit ett komplement till intervjuerna med de lokalt verksamma inom studieförbunden.

1.3.6 Analys

Vi har i tidigare forskning arbetat med frågor rörande etnicitet och det mångkulturella samhället i relation till vuxenutbildning och folkbildning.²⁹ Denna studie, men också tidigare arbeten, har präglats av ett socialt konstruktionistiskt och ett hermeneutiskt teoretiskt perspektiv. Det första perspektivet betraktar människan som en aktiv skapare eller konstruktör av mening och inte enbart som ett offer för sociala strukturer. De grundläggande kännetecknen för perspektivet är:

- en kritisk hållning till ”common sense”-kunskap,
- att kunskap förändras över tid och rum beroende på historisk och kulturell kontext
- att kunskap och handling samt kunskap och sociala processer betraktas som sammanflätade.³⁰

Det hermeneutiska perspektivet söker mönster och underliggande meningar. Med detta menar vi att ge mening åt något som framstår som oklart eller oförståeligt. Ödman säger

Vi gör betydelseangivelser, berättar att vi ser något som något.³¹

När vi försöker förstå något som något gör vi det mot bakgrund av vår förförståelse. Vi gör en tolkning av vad som sägs eller skrivs. Vi har försökt ha en kritisk distans till det som ska tolkas. I detta sätt att tolka tar vi inte hänsyn till om det man tolkar är förnuftigt eller ej. Vi använder oss av aktörernas språk och egna tolkningar och med hjälp av teorier rekonstruerar vi dessa tolkningar. I viss mån ser vi människans utsagor som symptom på det synsätt som finns

²⁹ Eriksson, 1998a, 1999, 2002 och Osman, 1999.

³⁰ Burr, 1995.

³¹ Ödman, 1986, s. 44.

inom den grupp personen tillhör. Man kan dock inte göra sig fri från sin egen förförståelse och tolkningen påverkas av denna i form av de teoretiska perspektiv vi intar, våra erfarenheter, våra tankar, våra känslor, våra förväntningar och den kontext vi befinner oss i. Tolkningsakten blir ett möte.

Det finns risker och möjliga felkällor med de flesta tolkningsmetoder, vilket också innebär att de flesta utsagor kan ges flera alternativa tolkningar. En tolkning kan inte vara korrekt bara mer eller mindre trovärdig. Med tanke på detta är det viktigt att vara öppen för att andra tolkningar kan vara mer sannolika. Andra kan synliggöra perspektiv som kanske varit dolda för oss. Det väsentliga är dock hur man motiverar tolkningen. En motivering måste alltid ske utifrån den hermeneutiska cirkeln, dvs. man motiverar tolkningen av delen till tolkningen av helhet.

I analysarbetet har intervjuerna transkriberats och tolkats. Vår avsikt har varit att i första hand tolka i relation till studiens teoretiska ram och våra metodologiska utgångspunkter. Tanken med vår utgångspunkt är att synliggöra hur man talar om och vad man menar med integration och mångfald både som tankefigur och innehåll. I struktureringen och analysen av data ställde vi bl.a. följande frågor:

Hur talar olika aktörer om mångfald, integration och invandrare i olika policydokument och i intervjuerna?

Vad menar de när de talar om integration i relation till verksamheten och folkbildningsuppgiften?

En viktig dimension i analysarbetet utgick från att inte bara fokusera på vad som sägs utan också på vad som inte sägs, dvs. det som är underförstått. En av våra tankar med en sån analytisk utgångspunkt är ett försök att komma åt en hegemonisk och kompakt diskurs om integration där "den andre" ses som ett socialt och kulturellt problem. Analysen är delvis baserad på problematiserandet av föreställningar om skillnaden som i sin tur kan uppfattas som grundläggande i hur man definierar integration, dess problem och svårigheter men också hur man konstruerar åtgärder och aktivitet för att komma åt dessa problem och på så sätt inkludera den andre.

2 Teoretisk grund

I en studie som vår finns många tänkbara teoretiska infallsvinklar och ett antal begrepp som på olika sätt beskriver området. Exempel på sådana begrepp är invandrare, mångkulturell, integration, mångfald och skillnader. Vi menar att det handlar om begrepp som är diffusa och svåra att på ett entydigt sätt definiera. Begreppens betydelse är olika på olika nivåer och i olika sammanhang. De kan förstås på en policynivå, på en teoretisk nivå men också i sin mer praktiska betydelse. Begreppen kan betyda en sak i en svensk kontext och en annan i andra länder. När begreppen används är det inte alltid klart om man avser policynivå eller en mer teoretisk förståelse av begreppet eller kanske man använder begreppet i en vardaglig betydelse. Detta medför att det råder en relativt stor förvirring vad gäller förståelsen av dessa begrepp, vilket i sin tur gör dem svårhanterbara när de används i exempelvis forskningssammanhang. Begreppen har också olika värdeladdningar som ytterligare komplicerar situationen.

I detta kapitel diskuterar vi några av dessa begrepp utifrån teoretiska perspektiv. Beskrivningen illustrerar i viss mån den förvirring som råder inom området. Vi har försökt att utifrån olika infallsvinklar illustrera begreppens komplexitet. Några av begreppen sätts också i relation till utbildningsområdet inom vilket dessa begrepp har stor aktualitet. I tidigare avsnitt har en del av dessa begrepp berörts utifrån ett policyperspektiv, då främst exemplifierat genom regeringens propositioner. Policyanvändningen av en del av begreppen analyseras också i avsnittet 3:1.

Hur begreppen, och då främst integration, kan användas i praktiken illustreras delvis genom resultaten av våra intervjuer. I dessa speglas olika sätt att använda och förstå integration. Det är ibland ett sätt som överensstämmer med den förståelse som finns i politiska dokument och ibland med den som speglas i olika teoretiska sammanhang. Vi kan också se att begreppen ibland får en glidning över tid och kommer att få en annan innebörd i dag än tidigare.

2.1 Vem är invandrare?

Begreppet invandrare är ett bra exempel på ett begrepp som används på olika sätt, får olika innehåll beroende på vilken utgångspunkt man har och också ett begrepp med stark känslomässig laddning. Definitionerna är många och begreppet svårhanterligt och diffust i den bemärkelse det används i dagligt tal. Det är dock en benämning som ofta förekommer i statliga utredningar, i massmedia osv. I invandrapolitiska kommitténs utredning från 1996 diskuteras begreppet. Där betonades att invandrare inte är något statistiskt begrepp. I sådana sammanhang används istället "utrikes födda personer" eller "utländska medborgare".³² Trots att begreppet invandrare inte utgör någon statistisk kategori används begreppet relativt frekvent i olika policydokument. Det finns dock varianter på användningen av invandrare och det är "människor som har invandrat", "personer med utländsk bakgrund" etc. Ett relativt vanligt sätt att definiera invandrare på är att i denna grupp inberäkna

1. alla utrikes födda
2. alla utrikes födda naturaliserade invandrare
3. alla i Sverige födda personer med minst en förälder född i utlandet

Detta är i många stycken en mycket kontroversiell definition. Ett användande av denna definition skulle innebära att man för att bli betraktad som svensk skulle vara tvungen att vara född i Sverige och ha två föräldrar som båda var födda i Sverige. Att man kanske själv är född i Sverige, har svenskt medborgarskap och aldrig satt sin fot utanför Sveriges gränser skulle i detta sammanhang således vara ointressant. Denna definition faller kanske på sin egen orimlighet. I Storbritannien exempelvis har man nu mer och mer frångått att tala om immigranter när det inte gäller människor som själva invandrat dit. Man talar istället om etniska minoritetsgrupper.

Många förhåller sig kritiska till användningen av invandrarbegreppet och menar att det enda som förenar denna grupp människor är deras icke-svenska blodsband. Det största problemet kanske är när gruppen av andra blir påskrivna egenskaper eller karaktäristika som man inte själv känner igen eller vill kännas vid. I

³² SOU 1996:55.

detta sammanhang brukar man ibland tala om en objektiv minoritetsdefinition.

Vi tror att ett användande av den objektiva minoritetsdefinitionen är vanlig bland gemene man, svensk som invandrare. Med detta menar vi att svensken definierar invandraren utifrån exempelvis utseende, språk eller religion, men också att invandraren definierar svensken utifrån olika karaktäristika. När man som forskare använder begreppet invandrare finns alltid risken att man bidrar till en stereotypifiering och ett bevästande av den objektiva minoritetsdefinitionen. Den stora svårigheten består i att olika betydelse och definition av begreppet används parallellt och interagerar med varandra. En och samma person kan i olika sammanhang använda begreppet med olika meningsinnehåll.

2.2 Ett samhälle präglad av mångfald eller skillnader?

Vid en beskrivning av dagens samhälle används ofta begreppet mångkulturellt³³. Det är ett komplicerat begrepp med många innebörder. Begreppet kan användas både deskriptivt och normativt, dvs. både som ett tillstånd och ett mål. Ett sätt att definiera mångkulturalism är att säga att

... multiculturalism refers to something crucial in the contemporary world: that people importantly different from one another are in contact with, and must deal with, each other. All multiculturalists focus on understanding and living with cultural and social difference...³⁴

I Sverige har en betydelse av mångkulturell varit samexistens av flera kulturer inom en avgränsad politisk eller administrativ enhet. Kultur förstås här som ett grundläggande perspektiv och en förståelseform. Samexistens i det mångkulturella samhället innebär att olika perspektiv konkurrerar med varandra.³⁵ Innebörden av begreppet mångkulturell varierar också från samhälle till samhälle då kulturer alltid måste förstås kontextuellt, enligt vissa forskare.³⁶ Andra forskare har andra synsätt, vilket illustreras av följande citat:

³³ I denna rapport använder vi i de flesta sammanhang begreppen mångkulturell, mångfaldig och multikulturell parallellt.

³⁴ Fay, 1996 s. 3.

³⁵ Westin, 1997.

³⁶ Heller, 1996.

Massmedia förmedlar standardiserade modeller samtidigt som migration och massturism påskyndar utplånandet av kulturella sedvänjor som är knutna till specifika territoriella eller sociala förhållanden.³⁷

Mångkulturell kan således ges olika innebörder och användas på skiftande sätt i olika samhällen. I exempelvis vissa delar av Sydamerika används begreppet interkulturell istället för mångkulturell men betydelsen man lägger i begreppet är, enligt vår uppfattning, ungefär det samma. Även i de flesta västeuropeiska icke-engelsktalande länderna används begreppet interkulturell.³⁸ Teoretiskt skulle man kunna säga att det finns en betydelseskilnad mellan begreppen interkulturell och mångkulturell. Begreppet mångkulturell innebär enbart att kulturer existerar sida vid sida. Begreppet interkulturell däremot innebär att det finns en kontakt mellan olika kulturer och att denna kontakt kan leda till något nytt. Det finns i dag även en diskussion i Sverige kring skillnaden i innebörd av dessa begrepp och vår uppfattning är att skillnaden mer och mer betonas. I officiella sammanhang har dock mångkulturell kommit att dominera på bekostnad av interkulturell.

Olika samhällens historia har betydelse för förståelsen av deras nuvarande mångkulturella situation. Ett sätt att kategorisera samhällen är att göra det efter några olika modeller eller idealtyper.³⁹ Dessa idealtyper beskriver hur den mångkulturella situationen uppstått i olika länder. Situationen i exempelvis Sverige brukar benämnas "den västerländska modellen" och karaktäristiskt för denna är ett samhälle som uppstått genom invandring till ett land som tidigare i stort sett dominerats av en grupp. Denna form av mångkulturalitet är ung och kan i huvudsak beskrivas som normativ. Här är utgångspunkterna demokrati, rättvisa, jämlikhet och lika möjligheter. Den svenska integrationspolitiken kan ses som ett exempel på detta.

Flera forskare är kritiska till det mångkulturella samhället som ideal. En tolkning är att det som sker är en kulturalisering, dvs. att kulturen används som förklaring till sociala och strukturella missförhållanden och även till diskriminering.⁴⁰ Detta bygger i sin tur på ett synsätt där kulturen betraktas som något givet, något statiskt. Man kan dock inte bortse från eller utesluta kulturen. Flera

³⁷ Melucci, 1992, s. 101.

³⁸ Hoff, 1996.

³⁹ Heller, 1996.

⁴⁰ Åhlund och Karlsson, 1996.

forskare hävdar att man istället bör se på kultur och exempelvis etnicitet ur ett konstruktivistiskt perspektiv.⁴¹

Kulturen samverkar med det sociala och strukturella och skapar här och nu en mångfald. Kulturen är något som konstrueras i nuet och som är beroende av sammanhanget. Det kan vara viktigt att uppmärksamma att mångfalden har blivit till här och nu. Vad man bortsett från i den politiska debatten är just detta att mångfalden inte bara avser kulturella rötter och traditioner och dess bevarande. Mångfalden blir till, konstrueras, i interaktion med omgivningen, vilket medför exempelvis att olika företeelser i det svenska samhället har betydelse för hur mångfalden kommer att gestalta sig.⁴²

Mångkulturalism är således ett omdiskuterat och kritiserat begrepp. På engelska används ofta begreppet "diversity" för att beskriva mångfalden. Ett sätt att definiera "diversity" är

Refers to the unique characteristics that all persons possess which distinguish them as individuals and which identify them as belonging to a group or groups. Diversity is a concept that includes notions of age, class, culture, disability, ethnicity, family, gender, language, place of origin, race, religion and sexual orientation.⁴³

Begreppet är inte okontroversiellt och exempelvis vissa post-moderna tänkare anser att det är bättre att använda det engelska begreppet "difference". "Diversity" uppfattas som normativt. Det rör sig om en norm som konstrueras av majoritetssamhället. Det uppstår en strävan att förstå olika kulturer genom att synliggöra deras historiska och sociala kontext och placera in dem i ett universellt tänkande. Syftet är att överskrida dem men vad som sker är istället att den "rätta" blir den egna kulturen. Det är således fråga om ett bejakande i teorin av mångfalden som i praktiken leder till förnekande av kulturell skillnad.⁴⁴ Detta universella tänkande inrymmer i sig etnocentriska inslag och särintressen. Denna norm förespeglar att det föreligger en konsensus. Mångkulturalismen innebär på detta sätt både ett bemötande och ett kontrollerande av kulturella skillnader. Denna konsensus betraktas dock som falsk av en del forskare. Begreppet "difference" skulle då vara bättre att använda eftersom skillnader i detta sammanhang räknas som ojämförbara.⁴⁵

⁴¹ Exempelvis Ålund och Karlsson, 1996.

⁴² Detta resonemang utvecklas ytterligare i exempelvis Eriksson, 2002.

⁴³ Vancouver School Board, 1995.

⁴⁴ Bhabha, 1999.

⁴⁵ Bhabha, 1990.

Olika identiteter och kulturer skapas eller konstrueras och de är ofta i konflikt med varandra och oförenliga. Det är inte möjligt att sammanföra dessa olika kulturyttringar och tro att de kan verka sida vid sida. Det finns en illusion om att det i interaktionen mellan två kulturer finns en överförbar kunskap. Vad som oftast inträffar istället är att interaktionen leder till motstånd. I denna spänning uppstår den "tredje enheten" eller "third space". Det handlar om en hybridisering som är en identifikation som sker med och genom ett annat objekt präglad av annanhet. Det är inte en identitet som är antingen eller utan både och, eller varken eller.

Denna kritik mot den kulturella mångfalden, som finns inom det postkoloniala tänkandet, inriktas mot att mångfalden inte kan förstås utifrån universella begrepp såsom klass eller ras. Detta synsätt är för snävt. Man måste förstå att olika kulturella praktiker konstruerar sina specifika system för hur ett samhälle skall se ut och för hur mening skapas.⁴⁶ Det finns således en kritik mot mångkulturalismen som teoretisk konstruktion och de starkaste kritiska rösterna har kanske hörts just från postkoloniala tänkare. De vill istället betona skillnaderna och dess betydelse.

2.3 Särartstänkande genom identitetspolitik

Ett synsätt som är besläktat med det postkoloniala är det som brukar benämnas identitetspolitik. Det har sina grunder i det postmoderna tänkandet.

Identitetspolitiken är den inriktning som kanske haft störst betydelse för olika minoritetsgrupper. Identitetspolitikerna hävdar att kategorierna klass, kön, ras, etnicitet och sexualitet måste synliggöras. Varje särart har sina specifika behov som i olika sammanhang måste beaktas och också få sin tillfredsställelse, således ett betonande av skillnader. De olika särarternas behov sätts i fokus och relateras till det som man uppfattar är normen nämligen den västerländske, vite, heterosexuella medelklassmannen. Detta hävdande av särartsintressen är oftast till fördel för gruppen och dess medlemmar, men människor kan också känna sig tvingade in i ett sammanhang och att anta en viss identitet.

Genom omgivningens agerande föses man in i ett etniskt- eller annat gruppssammanhang som man själv inte valt.⁴⁷ Man betraktas

⁴⁶ Bhabha, 1999.

⁴⁷ Se exempelvis Lithman, 1981.

kanske av andra som tillhörande en viss etnisk grupp och tilldelas i och med detta vissa karakteristika, oberoende av om man själv vill kännas vid dessa eller ej. Detta, menar vi, blir tydligt i bl.a. olika policydokument. Det finns de som kritiserar detta tänkande och hävdar att det finns klara essentialistiska inslag, dvs. olika grupper beskrivs av sig själva som bestående av personer med samma utgångspunkter och samma eller likartade behov.⁴⁸ Detta kan dock vara en nödvändighet för att kunna få ett kollektivt erkännande för sin identitet. Risken är att man blir fixerad i en kategori som man inte helt känner sig hemma i. Man skulle kunna betrakta denna essentialism som en strategisk sådan som hävdas i ett speciellt politiskt syfte.⁴⁹

Om man vill vara kritisk kan man hävda att identitetspolitikerna ser samhället som en marknadsplats bestående av olika identitetsbaserade intressegrupper som sinsemellan tävlar om makten. De ser skillnader som något som skall erkännas snarare än förstås.⁵⁰ En annan tolkning av de identitetspolitiska strävandena är att de ger upphov till en maktkamp, en strid om vilken grupp eller kultur som skall dominera och vilka som skall bestämma över de samhälleliga strukturerna och de språkliga begrepp som används.⁵¹ Här finns inte längre någon vilja till konsensus.

2.4 Begreppet integration

I den svenska diskursen är mångkulturell starkt förknippat med konsensus och integration⁵². Begreppet integration är kanske det begrepp som är absolut svårast att kunna förstå av de begrepp vi diskuterar i denna rapport. Begreppet har fått en mer allmän spridning under de senaste sju, åtta åren i Sverige och används nu flitigt på olika sätt och i olika sammanhang. Att det används av så många personer i så olika sammanhang och med så olika innebörder bidrar naturligtvis till denna förvirring och svårhanterbarhet. Förutom "vardagsanvändningen" används begreppet dels som ett policybegrepp i olika politiska dokument dels förekommer det som ett

⁴⁸ Denna kritik har framförts av bl.a. Gilroy och Hall enligt Eriksson, Eriksson & Törn, 1999.

⁴⁹ Spivak, 1993.

⁵⁰ Nussbaum, 1997.

⁵¹ Nussbaum, 1997.

⁵² Som nämnts tidigare används begreppet mångfald i regeringens policytexter istället för mångkulturell. Detta begrepp används dock i många andra sammanhang.

mer renodlat teoretiskt begrepp. I detta sammanhang lägger också olika forskare olika innebörd i begreppet.

Ett sätt att beskriva integration kan vara att beskriva det som en process enligt

...vilken invandrare uppnår en partiell eller fullständig jämlikhet med infödda individer i termer av deltagande i olika typer av sociala relationer som arbetsliv, boendeförhållanden och politiken.⁵³

Integration handlar då om att ha tillgång till utbildning, arbete, bostad etc. Man kan se att integrationen i denna betydelse har minst två sidor. Dels kan man beskriva integrationen som en dialogisk förändringsprocess, varigenom en persons deltagande i olika sociala relationer utvecklas och utvidgas, dels kan man beskriva integrationen som något som har med resursfördelningsaspekter att göra. Integrationen har således, i denna betydelse, med sociala relationer och deltagande i samhällslivet att göra. Genom en integration kan man bli en del av det samhällsområde där resurserna, i form av exempelvis bostad, arbete, utbildning och hälsovård, fördelas.⁵⁴

Ett annorlunda sätt att definiera integrationen har Bel Habib. Han säger:

Integration består av ömsesidiga förändringsprocesser genom vilka individer eller grupper med skild kulturell, språklig, religiös eller etnisk bakgrund möter och bildar nya helheter. Ett integrerat samhälle innebär att dess medlemmar bygger upp gemensamma värden bortom skillnaderna, i första hand förmedlade genom skolan.⁵⁵

I denna definition blir de gemensamma värderingarna viktiga. Flera forskare betonar precis som Bel Habib de gemensamma värderingarnas betydelse i ett integrerat samhälle.⁵⁶ Man kan också mena att det kan vara viktigt att ha gemensamma värderingar inom vissa områden, medan olikheterna måste få spelutrymme inom andra.⁵⁷ Men det finns också uppfattningar om att det är omöjligt att nå denna form av konsensus.⁵⁸ Vilken ställning man tar här beror till stor del på vilken teoretisk utgångspunkt man har.

⁵³ Diaz, 1996 s.74.

⁵⁴ Diaz, 1996.

⁵⁵ Bel Habib, 1997, s. 22.

⁵⁶ Se exempelvis Westin, 1997.

⁵⁷ Bl.a. Habermas har denna inställning (1997).

⁵⁸ Se exempelvis Bhabha, 1999.

Integration kan ses både som en process och som ett tillstånd. I det senare fallet får integrationen ett mer normativt innehåll. Man kan också beskriva integrationen på olika nivåer.⁵⁹ Det är framförallt två nivåer som brukar tas upp. Den första, makronivån, rör integrationen på en samhällsnivå. På denna nivå kan integrationen uppfattas som en mekanism för samhällelig sammanhållning och man kan förklara integrationen som en brist på konflikt som beror av att resursfördelningen ej ifrågasätts. Det handlar om möjligheterna att på lika villkor få tillgång till samhällets samlade resurser. Det kan gälla arbete, bostad, hälso- och sjukvård etc.

Man skulle kunna säga att det handlar om de livschanser man har. Det är frågor som man som enskild person har svårt att påverka, då beslut fattas av politiker, ekonomer och administratörer. Detta låter sig inte i så hög grad påverkas av den enskildes motivation eller insatser. Flera forskare menar att det endast är relevant att tala om integration på denna nivå. En individ kan inte betraktas som integrerad då man ser integration som en systemegenskap. Däremot kan ett samhälle vara mer eller mindre integrerat.⁶⁰

Den andra nivån, mikronivån, handlar om individen eller gruppen. En integration på den nivån innebär en för den enskilde, i detta sammanhang invandraren, personlig, partiell eller fullständig jämlikhet med infödda personer. Denna integration påverkas

- dels av faktorer som handlar om omgivningen och huruvida den kan erbjuda möjligheter till integration eller resa barriärer som hindrar integration,
- dels av faktorer som rör individen och hans egen motivation till integration, hans personliga resurser att klara en integration samt nivån på de ”kostnader” han kan tänkas betala för att uppnå en integration.⁶¹

En uppdelning av integration på detta sätt i olika nivåer måste ses som en teoretisk konstruktion och i och med detta får olika former av integration i viss mån karaktären av idealtyper. En uppdelning av begreppet menar vi är nödvändig för att få en förståelse för de olika processer som är verksamma här. Integration är inget endimensionellt begrepp som kan förstås utifrån en enda definition.

⁵⁹ Diaz, 1996.

⁶⁰ Westin, 1997.

⁶¹ Diaz, 1996.

2.5 Utbildning och mångfald

Internationellt sett har man under lång tid haft en speciell utbildningspolicy för att möta utmaningarna i de etniskt mångkulturella samhällena. Denna policy har utvecklats och förändrats över tid. I USA, Storbritannien och Kanada kan man tydligt se hur policyn genomgått olika stadier; assimileringssfasen, integrationsfasen, den multikulturella fasen och till sist den antirasistiska. Vi ska kort presentera denna utveckling i ett försök att belysa de utmaningar utbildningssystemet möter i mångkulturella samhällen. Sverige har inte på samma sätt genomgått en sådan utveckling utan det är främst de senaste åren man i läroplaner och liknande kan finna en diskussion om hur man inom utbildning bör relatera sig till det mångkulturella samhället. I denna beskrivning väljer vi att som exempel beskriva utvecklingen framförallt i Storbritannien.

2.5.1 Integration som utbildningspolicy

Diskussionen om villkoren i de mångfaldiga samhällena i dessa länder bygger på det kollektiva minnet av de etniska minoritetsgruppernas kamp för att uppnå social och kulturell jämlikhet och rättvisa. En viktig arena i denna kamp var och är utbildningen. Här tydliggörs problemen på ett unikt sätt. En orsak till detta är att utbildning är en företeelse som på något sätt berör i stort sett alla individer i ett samhälle.

Fram till 1970-talet dominerade den assimilatoriska utbildningspolitiken i Storbritannien.⁶² Den fanns dock en massiv kritik som kom både från forskarsamhället och från olika utbildningsinstitutioner. Även föräldrarna till barn från olika minoritetsgrupper förhöll sig kritiska. Kritiken tog sig olika uttryck.⁶³ Ett exempel var att "svarta"⁶⁴ föräldrar var kritiska mot tanken att barn som bodde i segregerade områdena skulle bussas till skolor där det inte fanns så många invandrabarn för att främja "de svarta" barnens utveckling och integration i det brittiska samhället. Många av de metoder och åtgärder som genomfördes i assimilationens namn upplevdes också av olika minoritetsgrupper som ineffektiva och dessutom intoler-

⁶² Man brukar tala om assimilation när det råder en kulturell likhet mellan immigranter och majoritetsbefolkningen. Ordet betyder sammansmältning eller införlivande.

⁶³ Lewis, 1998.

⁶⁴ I Storbritannien kallar personer som invandrat sig själva för svarta. Det är således en kollektiv benämning som har sitt ursprung i gruppen själv. Se vidare exempelvis Osman, 1999.

anta mot deras kulturer. Kritiken ledde så småningom fram till en ny policy med integration som grund. Denna policys grundläggande utgångspunkt och mål kan beskrivas på följande sätt.

The aims of integration were the same as those of assimilation. Both approaches were premised on the belief that with the exception of the areas of black settlement, the U.K. was a homogeneous society that black children and their parents must be absorbed into the homogeneous society, and this must be done with as little disruption to the host society as possible. What had changed was the idea about how these objectives could be achieved. The starting point was understanding and knowledge about how these cultures was required.⁶⁵

Detta sätta att tänka ledde bl.a. till utveckling av kurser och utbildningar för att höja lärarnas medvetenhet om andra kulturer (cultural awareness courses). Det handlade inte om erkännande utan mer om en acceptans av vad som är annorlunda och främmande i minoritetskulturer. Acceptansen var möjlig så länge de andra kulturerna inte upplevdes som hotfulla av det dominerande samhället. Kärnan i den brittiska integrationspolitiken skulle kunna beskrivas på följande sätt.

At its core, then the integrationist model still had a commitment to promoting social and cultural stability in a framework in which "black" is equated with problem and British is equated with "white" and Britain/UK is equated with homogeneity.⁶⁶

Integrationspolitiken var influerad av en liberaldemokratisk ideologi. Ovanstående sätt att beskriva den speglar en kritisk syn på integrationen i utbildningskontexten. Det är ett annorlunda sätt att se på och förhålla sig till integration än vad som beskrivits under rubriken *Begreppet integration*. Detta avsnitt utgick främst från svenska forskares syn på integration. Utgår man från brittiska förhållanden skulle man dock kunna säga att om assimilationspolitiken varit öppet etnocentrisk så blev etnocentrismen under integrationspolitiken snarare en dold aspekt.⁶⁷

⁶⁵ Lewis, 1998, s. 110.

⁶⁶ Lewis, 1998, s. 111.

⁶⁷ May, 1994.

2.5.2 Mångkulturell utbildning

Integrationspolitiken blev inte så långvarig inom det brittiska utbildningsområdet. Den ersattes ganska snart av den mångkulturella utbildningen. Den kom i Storbritannien att bli något av en universallösning till minoritetsgruppernas problem inom utbildningens område. Olika utredningar förespråkade en mångkulturell utbildning för alla.⁶⁸ Man kan se den mångkulturella utbildningen som både en riktning inom utbildningen och som en tvärvetenskaplig forskningsinriktning. Den mångkulturella utbildningen har många likheter med integrationsinriktningen. Det är svårt att hitta en enhetlig definition av mångkulturell utbildning men en enkel definition är

... education, usually formal in which two or more cultures are involved.⁶⁹

Det brukar dock finnas vissa grundantaganden i de flesta definitioner. För det första bygger den mångkulturella utbildningen på idéer om frihet, rättvisa, jämlikhet och mänsklig värdighet. Den mångkulturella utbildningen förknippas med demokrati och strävan efter jämlikhet. För det andra har den som mål att underlätta en mångsidig förståelse hos de studerande för att förbättra deras utbildningssituation. Genom utbildningen försöker man förstå vilken påverkan klass, ras, socioekonomisk status och kön har. Den mångkulturella utbildningen kan sägas representera ett konsensusperspektiv där man betonar dialogens betydelse och den kan också ses som ett instrument för att nå integration i skolkontexten.

Med integration menas i detta sammanhang en strävan att ge alla deltagare likvärdiga möjligheter inom utbildningens ram och detta oberoende av kulturell bakgrund. Förespråkare för denna utbildning menar att den har olika positiva konsekvenser. För minoritetsgrupperna innebär den en ökad självkänsla genom att man får lära sig om sin egen kultur. Detta medför också att man lyckas bättre i skolan. Ett erkännande av det etniska i olika läroplaner leder till en större likhet rörande utbildningsmöjligheter för olika grupper. Att lära sig om olika kulturer anses också minska diskrimineringen i klassrummet.⁷⁰

⁶⁸ Exempelvis Swann-rapporten från 1985.

⁶⁹ Husén, 1994, s. 3960.

⁷⁰ May, 1994.

2.5.3 Den antirasistiska utbildningen

På 1980-talet blev det i Storbritannien uppenbart för både majoritetssamhället och olika minoritetsgrupper att den icke-vita befolkningen var en permanent del av samhället. Det var en insikt eller medvetenhet om att det brittiska samhället var ett mångfaldigt samhälle. En effekt av denna förståelse var att man började prata om den icke-vita gruppen i den brittiska samhället som minoritetsgrupp och inte betecknade den eller identifierade den som en invandrargrupp. Det kan dock vara viktigt att påpeka⁷¹:

This is not to say that the word "immigrant" fell out of use altogether, but it became more common to use the term "ethnic minority" or even ethnic communities. For social constructionist this change in name is important because it suggests that a different kind or type of social subject has been constructed.⁷²

Denna förändring har stor betydelse. En invandrare är en person som ses som en främmande som kommer in i ett redan existerande samhälle. Man skulle kunna kalla honom en "outsider". En person från en etnisk minoritet däremot är någon som definieras som en "insider" och detta medför en helt annan status än beteckningen "invandrare". Denna konstruktion och förändring i sättet att benämna grupper kom att få betydelse för utvecklingen av den antirasistiska utbildningen och den debatt som kom under 1980-talet.

Den antirasistiska utbildningsdebatten identifierade marginalisering och utanförskap av den icke-vita befolkningen i Storbritannien i termer av rasismen och "the black experience".⁷³ Grinter har i detta sammanhang påpekat att det antirasistiska utbildningsperspektivet bygger på:

As a result antiracist education philosophy maintains that education based on individual cultural understanding will not eradicate racism, because racism is not rooted in cultural misunderstanding and negative images of "Black culture". Negative images are seen as important contributory elements to racism, but essentially as symbols rather than causes. British thinking on this issue is, from the anti racist perspective stuck at the point of negative images, rather than examining the pro-

⁷¹ Se avsnittet 2.1.

⁷² Lewis, 1998, s. 111.

⁷³ Lewis, 1998.

cesses that have produced significant, though unevenly distributed elements of achievement and property in Black communities⁷⁴.

Fokus är således på de sociala och politiska strukturerna och på maktrelationer som upprätthåller ojämlikhet i samhället. Den antirasistiska utbildningen kan alltså sägas ha ett konfliktperspektiv. Man ser makten som något som är koncentrerat till den vita, manliga medelklassen. Rasismen ser man som en ojämlik distribution av makt som dessutom är accepterad som normal.⁷⁵ Målet för den antirasistiska utbildningen kan sägas vara att i utbildningssituationen, ifrågasätta de rådande strukturerna och de underliggande värderingarna.⁷⁶ Uttryckt med andra ord skulle man kunna säga att målet är att utbilda sociala aktivister som ska kämpa mot social orättvisa och ojämlikhet. Man vill ersätta rasismen med jämlikhet, frihet och respekt.⁷⁷

2.6 Vårt perspektiv

Vår utgångspunkt är ett samhälle bestående av personer som på olika sätt och i olika avseenden exempelvis beträffande etnicitet, genus, ras, sexuell läggning, kultur och språk skiljer sig från varandra. Vi menar att klassificeringen av människor i dag framförallt sker utifrån etniska kriterier och har så gjort de senaste tio åren och vårt intresse kretsar också kring just de etniska minoritetsgruppernas situation. Andra gruppidentifieringskriterier har varit mer aktuella andra perioder. Detta innebär inte att de i dag saknar betydelse, tvärtom. De samverkar med varandra och ibland kan en förklaring utifrån exempelvis ett klassperspektiv vara mer verksamt än något annat. Vi menar att det är viktigt att vara medveten om detta och att det bör göras analyser av vad det innebär att kategorisera människor utifrån exempelvis etnisk tillhörighet. Vår studie kan kanske bidra till en ökad förståelse i ett sådant sammanhang.

Man kan således beskriva samhället på olika sätt beroende på vilken teoretisk utgångspunkt, vilka värderingar, vilken vardagsförståelse etc. man har. Sammanfattningsvis kan sägas att ha sin grund i mångkulturellt tänkande, innebär att man tar ställning för att konsensus är möjlig och önskvärd. Man vill behandla alla

⁷⁴ Grinter, 1992, s. 95–96.

⁷⁵ Grinter, 1992.

⁷⁶ Grinter, 1992.

⁷⁷ Figueroa, 1991.

människor lika på grund av deras lika värde trots de kulturella skillnaderna. Man betonar dialogens betydelse för en ökad förståelse och tolerans. Ett annat förhållningssätt är att utgå från en markering av skillnader, dvs. betona särarten. I detta tänkande finns mer av ett konfliktperspektiv. Här ses inte integrationen som den givna lösningen. Den kan t.o.m. betraktas som en omöjlighet.

Att organisera studiecirkelverksamhet i "integrerade", blandade, grupper, med både svenskfödda och invandrade deltagare, tolkar vi som ett utslag av mångkulturellt tänkande där man tar sin utgångspunkt i allas lika värde. Att däremot starta "segregerade" studiecirkelgrupper, dvs. grupper med enbart invandrade deltagare, har sin grund i ett särartstänkande. Ett sådant tänkande har genom historien präglad folkbildningen och man kan återge dess historia utifrån olika särartsgruppers intressen. Från slutet av 1970-talet fick folkbildningen en större möjlighet till ideologisk profilering. Denna möjlighet utökades efter de riktlinjer som drogs upp i 1991 års folkbildningsproposition.

Frågan är hur denna profilering samt den inriktning mot olika målgrupper som staten angivit, påverkat verksamheten i dag. De målgrupper som staten anger som prioriterade är funktionshindrade, invandrare och arbetslösa. Det särartsintresse som tycks var mest framträdande och diskuterat inom folkbildningen i dag, och även inom andra områden i samhället, är det som grundar sig på etnicitet. Tidigare särartintressen, som exempelvis arbetarrörelsens, har inneburit en kamp för att förbättra den egna gruppens villkor. Genom det folkbildande arbetet har man försökt organisera och mobilisera de egna medlemmarna för att uppnå en rättvis fördelning av samhällets resurser.

Situationen i dag är dock annorlunda. De särartsintressen som finns representerade i olika invandrarföreningars folkbildande verksamhet strävar visserligen också efter en förbättrad situation för den egna gruppen och också ett bevarande av dess särart. Det paradoxala är dock, att samtidigt som denna strävan efter bevarande av särarten, finns också en policysträvan efter ett tillstånd av integration. Med denna integrationsambition finns risken att särarterna tonas ner och uppfattas som ett hot. I den mån man betonar folkbildningens integrationsuppgift, innebär det att folkbildningen i detta sammanhang har två oförenliga ambitioner nämligen att bevara särarten och samtidigt utplåna den.

Som vi beskrivit i detta kapitel använder vi oss av flera begrepp som är svårtolkade och mångfacetterade. Det är begrepp som vi

känner oss tveksamma inför men som vi ändå måste förhålla oss till. Det innebär alltid en utmaning att använda denna typ av begrepp på grund av dels dess svårtydbarhet, dels dess olika värdeladdningar. Om vi börjar med begreppet invandrare så menar vi i detta sammanhang personer som invandrat till Sverige. Det är den definition som vi försökt hålla oss till. Det har dock stött på en del praktiska svårigheter eftersom människor som vi kommit i kontakt med under denna studie, inte haft samma definition eller helt enkel inte vetat om en person som man betraktat som invandrare rent faktiskt verkligen invandrat.

När det gäller begreppet integration har vi valt att i vår tolkning av resultaten närma oss regeringens syn på integration. I propositionen om integrationspolitiken beskriver man sin uppfattning om innebörden av integration. Man ser integration både som ett mål och en process och något som finns både på samhälls- och individnivå. På samhällsnivån handlar det om lika fördelning av samhällets resurser. Liknande sätt att se på integration finns i olika vetenskapliga texter. Det är dock svårare att utläsa innebörden av den personliga integrationen i regeringens policy. Vad som uttrycks är att regeringen inte kan besluta om den personliga integrationen, bara ge förutsättningarna för den. Vad som också betonas är vikten av gemensamma grundläggande värderingar.

I den mån vi i denna studie känner att vi för tydlighetens skull måste ha en egen innebörd av begreppet integration utgår vi från den del av regeringens syn på innebörden i integration som är på en samhällsnivå. Med detta menar vi att integration framförallt har med strukturella faktorer att göra. Mer konkret handlar det om tillgång till samhällets resurser i form av bostäder, utbildning, arbete, hälsovård och möjlighet till politisk delaktighet. Detta är således vår utgångspunkt när det gäller att tolka resultaten. I olika intervjuutsagor och i olika dokument finns dock andra förståelser av begreppet. Vi försöker påtala skillnaderna när det är relevant.

3 Resultat

3.1 Kritisk granskning av policydokument och andra texter med fokus på bilden av invandraren

Det finns ett antal dokument som på olika sätt reglerar eller diskuterar invandrades situation dels i allmänhet dels i förhållande till folkbildningen och då främst verksamheten som bedrivs inom studieförbunden. En del av dessa dokument har vi kritiskt granskat och analyserat. Det handlar om fyra typer av dokument:

- statliga policydokument (regeringens propositioner)
- institutionella dokument (dokument producerade av Folkbildningsrådet)
- statistiska rapporter
- den senaste statliga utvärderingsrapporten kring folkbildning (SUFO 96) inklusive de forskningsprojekt som var underlag för SUFO:s ställningstaganden.

I våra studier av dokumenten har vi framförallt koncentrerat oss på hur bilden av invandraren och dennes situation konstrueras. Hur beskrivs invandraren och dennes situation? Vi menar att den bilden har konsekvenser för hur folkbildningens praktik kommer att gestaltas.

3.1.1 Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik⁷⁸

I regeringens proposition om integrationspolitiken *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik* beskrivs Sverige som ett förändrat land. Invandringen har under en relativt kort tid radikalt förändrat befolkningssammansättningen. Man skulle kunna beskriva Sverige som ett land med etnisk och kulturell mångfald. Det är inte bara personer som invandrat som är orsaken till detta utan även de minoriteter som funnits länge i Sverige bidrar till denna mångfald, menar man. I den statliga diskursen har man numera frångått begreppet mångkulturell som beteckning på dagens samhälle, kanske på grund av att begreppet används på så många olika sätt och ges så många olika innebörder.

⁷⁸ Reg.prop. 1997/98:16.

Ofta får mångkulturell stå för något eftersträvansvärt och begreppet får då en normativ betydelse. Många forskare som använder begreppet gör det dock mer som en beskrivning av hur ett samhälle ser ut vad gäller befolkningens sammansättning.⁷⁹ I propositionen används begreppet mångfald istället för mångkulturell och då handlar det inte bara om etnisk mångfald utan även kulturell, religiös och språklig. Begreppet mångfald kan också syfta på den mängd livserfarenhet som människor gemensamt besitter. I dokumentet utgår man från

... att etnisk och kulturell mångfald är begrepp som innefattar språklig och religiös mångfald, att etniskt och kulturellt är begrepp vars innebörd överlappar varandra samt att de ofta, men inte alltid, kan användas som synonymmer.⁸⁰

Det slås fast att samhällets etniska och kulturella mångfald skall tas som utgångspunkt för utformningen av den generella politiken och dess genomförande. När det gäller speciella insatser för invandrare skall de bara erbjudas i ett första skede, efter detta skall eventuella behov tillfredställas inom den allmänna politiken. Hela samhället har således ett ansvar för att ta tillvara de resurser som människor besitter. Att efter en kortare period (ca fem år) betrakta invandrare som "vem som helst" är dock tydligen något som inte anammats av alla statliga instanser.

Invandrare pekas ut och särbehandlas på olika sätt. Ofta görs det med en form av välvillighet som grund och utifrån av andra formulerade behov. Ett sådant exempel är Folkbildningsrådets bestämmelser om utbetalning av statsbidrag. Vi återkommer till det. I propositionen påpekas dock att det finns utrymme för att stärka människor med särskilda behov och att det alltid har funnits det. Om man har behov av att lära sig svenska eller att få en svensk utbildning skall detta naturligtvis beaktas men

... det bör således normalt vara behovet i sig, och inte invandrarskapet, som motiverar åtgärderna.⁸¹

Begreppet integration är centralt i denna proposition. Integration kan syfta på ett tillstånd som skall uppnås eller på en process, eller en kombination av process och mål eller tillstånd. Av propositionen framgår att man kan tala om integration på en individnivå

⁷⁹ Begreppet mångkulturell och integration problematiseras ytterligare i kapitel 2.

⁸⁰ Reg.prop. 1997/98:16, s. 19.

⁸¹ Reg.prop. 1997/98:16, s. 20.

och på en samhällsnivå. Det framgår vidare att integration kan knytas till sociala, kulturella och ekonomiska aspekter. Mycket riktigt konstateras att staten inte kan bestämma över den personliga integrationen, men dock föra en politik som gynnar den. Av propositionen framgår att när man talar om integration i ett sammanhang som

... rör samhällets etniska och kulturella mångfald bör det i första hand avse processer på individuell och samhällelig nivå.⁸²

I dessa processer förenas olika delar till en större helhet. Integration handlar utifrån detta resonemang om att ingå i ett större sammanhang utan att behöva göra våld på sina egna etniska och kulturella identiteter. I propositionen betonas att integrationen är ömsesidig. Alla människor bör vara delaktiga och ömsesidigt bidra för att man ska kunna utveckla potentialen i den mångfald som finns. Regeringen, vars mening uttrycks i propositionen, menar att det är viktigt att motarbeta både segregation och assimilation. Dessa företeelser betraktas som icke önskvärda. Eftersom man ser integrationen som en process är den något ständigt pågående. Hur processen fortlöper beror både på enskilda faktorer och på mer strukturella förhållanden som exempelvis möjligheten att försörja sig.

I ett mångfaldigt samhälle saknas en gemensam historia som kan vara en förenande länk mellan människor. Istället blir uppslutningen kring samhällets grundläggande värderingar desto viktigare, menar regeringen. De värden som man talar om här är jämlikhet, lika värde och lika möjligheter. I retoriken konstrueras dessa som universalistiska värden och det förutsätts att alla, oberoende av ursprung skall sträva efter och betrakta dem som de mest centrala. Vad som inte tas någon hänsyn till i detta sammanhang är de makt-hierarkier som finns mellan olika kulturer och individer. Med andra ord skulle man kunna säga att dessa ideal inte tar hänsyn till att olika individer har olika förutsättningar och olika möjligheter att påverka sin situation och sina livsvillkor.

Den nya politik som formuleras i denna proposition tros medverka till att bryta upp gränser mellan invandare och svenskar. Målen ska vara att alla ska ha lika rättigheter och möjligheter. Det ska vara en samhällsgemenskap som bygger på mångfalden. Samhällsutvecklingen i sin tur skall bygga på respekt och tolerans. En

⁸² Reg.prop. 1997/98:16, s. 22.

speciell inriktning skall vara på att ge alla möjlighet att försörja sig och till att vara delaktiga i samhället. Man ska värna om de demokratiska värdena och rasism ska motverkas. Att detta inte infriats vet vi i dag. Alla har i princip samma rättigheter, men i praktiken fungerar det inte som det är tänkt.⁸³ Människor födda i andra länder diskrimineras på arbetsplatser, inom bostadsmarknaden etc. Detta har bl.a. Integrationsverket observerat i sin senaste Integrationsrapport.

Som en grund för den politik som skisseras i propositionen finns en beskrivning av invandrarnas situation sedd ur regeringens perspektiv. Det är en relativt dystert bild av invandraren som målas upp. Det påtalas att invandrare bor i kulturellt segregerade områden, de har en hög procent arbetslöshet och de lider av dålig psykisk och fysisk hälsa. När man beskriver deras sociala situation betonar man således den strukturella och ojämna distributionen av resurser i samhället. Detta är inte en situation som är unik för Sverige utan liknande förhållanden råder också i andra delar av världen.⁸⁴ En intressant paradox i denna text är att dessa ojämlika sociala relationer förklaras med och reduceras till kulturella skillnader mellan invandrare och svenskfödda. Ett exempel på detta är när den höga arbetslösheten hos invandrarkvinnor reduceras till kultur.

Marginaliseringen av vissa grupper visar en oroväckande tendens att sammanfalla med etniska och sociala skiljelinje ... många invandrade kvinnor kommer från kulturer som inte uppmuntrar förvärvsarbete för kvinnor.⁸⁵

Ungdomar med utländskt medborgarskap är en annan grupp som nämns i sammanhanget. De har högre arbetslöshetsprocent än svenska medborgare. Deras problem på arbetsmarknaden förklaras genom deras brist på relevanta nätverk, brist på förebilder, ett begränsat svenskt språk och en kort utbildningsbakgrund.

Både invandrarkvinnor och unga invandrare konstrueras således som en homogen grupp med språkliga problem och dålig utbildningsbakgrund. Dessutom anses de ha liknande kulturell bakgrund och traditioner och dessa skiljer sig i hög grad från majoritetskulturens. Vissa invandrargrupper betraktas som bärare av vissa dispositioner som utgör en utmaning för majoritetssamhället. Deras kulturer och traditioner utgör ett stort problem i integra-

⁸³ Se exempelvis Eriksson, 2002.

⁸⁴ Schierup, 2003, Sernhede, 2002.

⁸⁵ Reg.prop. 1997/98:16, s. 13.

tionsförsöken. Således kan man säga att problemen beskrivs som socioekonomiska på en strukturell nivå medan förklaringarna är reducerade till en kulturell och även ibland individuell nivå. Det är den andre som är problemet. Denna kulturella förklaring till de strukturella problemen, menar vi, förhindrar en kritisk analys av de sociala strukturerna, praktiken och maktrelationerna.

3.1.2 Regeringens proposition om folkbildningen⁸⁶

I propositionen om folkbildning från 1997/98 beskrivs regeringens intentioner med den svenska folkbildningen. Vissa delar av den berör folkbildningens relation till invandrare. Man utgår här ifrån den beskrivning av dagens samhälle som återfinns i propositionen om integrationspolitiken. Man utesluter dock exempelvis definitioner av centrala begrepp såsom etnisk och kulturell mångfald. I integrationspropositionen betonade man vikten av att skapa mötesplatser. I folkbildningspropositionen uttrycker man klart att man ser folkbildningen som en mötesplats både för kulturer och för människor. Man menar att dessa mötesplatser skapar nya kontakter på kanske oväntade sätt. Det är nödvändigt menar man att möjliggöra fler sådana mötesplatser. Detta är nödvändigt för att på detta sätt skapa delaktighet i samhället och också för att förebygga och motverka diskriminering, främlingsfientlighet och rasism. Man menar att folkbildningen

... starkt kan bidra till integrationen – samla olika människor kring likartade intressen, som erbjuder tillfällen till förbättrade språkkunskaper och till att få kunskaper och insikter om andra människors kultur.⁸⁷

Detta ses som en del av folkbildningens integrationsarbete. Vi menar att detta speglar ett mångkulturellt synsätt. Genom ökad kunskap kommer man att få större förståelse för varandra och varandras kulturer. Implicit i ovanstående citat är att främlingsfientlighet, rasism, diskriminering och negativa attityder är en konsekvens av avsaknad av kontakt mellan svenskfödda och invandrare. Logiken i detta är att genom att organisera mötesplatser lämpade för dialog kommer invandrare och svenskfödda att interagera med varandra. Denna interaktion kommer att leda till

⁸⁶ Reg.prop. 1997/98:115.

⁸⁷ Reg.prop. 1997/98:115, s. 9.

förändrade attityder gentemot varandra och i förlängningen ett erkännande. Naturligtvis är det så att genom att öppna upp mötesplatser möjliggörs positiva möten och förändrade attityder gentemot varandra, men det finns ingen garanti för att så sker. Man kan tolka detta som en naiv föreställning om att när människor från olika länder möts så uppstår någon form av integration. Man tar inte, menar vi, hänsyn till att många av de invandrade befinner sig i en situation av social exkludering, dvs. man är marginaliserad på flera olika områden. Detta omöjliggör ett möte på lika villkor.

Vidare säger man i folkbildningspropositionen att folkbildningen aktivt har bidragit till en ökad integration i samhället.

... genom sina insatser inte minst i utsatta områden har folkbildningsarbetet påtagligt ökat de invandrades delaktighet i samhället.⁸⁸

Frågan man kan ställa här är vad man här stödjer sig på? Vilka är källorna? Här tycks man också jämställa delaktighet i samhället med integration. Detta kan tyckas tveksamt. Delaktighet är inte helt synonymt med integration enligt vårt sätt att tolka begreppen och inte heller enligt regeringens tolkning i Integrationspropositionen.

I propositionen säger man vidare att inom folkbildningen kan man mötas på likvärdiga och jämlika villkor. Folkbildningen står för demokrati och lika rättigheter och möjligheter för män och kvinnor. Detta anser regeringen vara av särskild vikt för integrationen. Implicit i detta ligger, som vi tolkar det, att invandrarna generellt inte står för dessa värden. Man kan tolka det som om man måste omfattas av dem innan man kan bli en integrerad del i det svenska samhället. Folkbildningen är också bra på insatser vad gäller förebyggande av rasism och främlingsfientlighet.

Regeringen menar vidare att det finns

... många erfarenheter av att både invandrare och svenskar som träffas i t.ex. studiegrupper upplever en stark gemenskap, som de tidigare inte trott var möjlig. Även i samverkan med organisationer som har bildats av invandrare eller på etnisk grund kan folkbildningen bidra med att skapa nya vägar för människor från olika kulturer att mötas i ett gemensamt samhällsarbete.⁸⁹

Vi menar att förutsättningarna kanske ges men att verkligheten är något annat. Denna studie och vår tidigare forskning visar tendens-

⁸⁸ Reg.prop. 1997/98:115, s. 43.

⁸⁹ Reg.prop. 1997/98:115, s. 44.

er som går i motsatt riktning. Det tycks inte vara så vanligt förekommande att man möts kring något gemensamt, i alla fall inte i någon större utsträckning. Det tycks i så fall vara undantag snarare än regel. I grupper med både invandrare och svenskfödda har det visat sig att det gärna blir en uppdelning mellan "dom" och "vi". I propositionen säger man att studiecirkelar som samlar både svenskar och invandrare kring gemensamma intressen är viktiga för integrationen. Dessa typer av studiecirkelar tycks dock var sällsynta. Vi har i denna studie haft svårt att finna studiecirkelar organiserade på detta sätt.

Folkbildningspropositionens bild av invandraren liknar den som finns i integrationspropositionen. Det är en bild av en person som behöver mycket stöd och hjälp, en person som är handikappad på olika sätt. Det är en person som saknar rätt utbildning, rätt värderingar och traditioner och som därför behöver stöd för att komma in i samhället. Det stödet är folkbildning, enligt Folkbildningspropositionen. Nedanstående citat illustrerar detta

... ytterligare ansträngningar behöver göras för att nå korttidsutbildade, personer med invandrarbakgrund och arbetslösa. Folkbildningen har genom sitt arbetssätt och genom sin tillgänglighet goda möjligheter att nå de grupper som bäst behöver utbildning.⁹⁰

Personer som är utbildningsmässigt, socialt eller kulturellt missgynnade skall särskilt prioriteras. Invandrare och deltagare med funktionshinder utgör särskilt viktiga målgrupper⁹¹

Här bedöms invandrare som personer med som på något sätt är missgynnade och inte har samma förutsättningar som andra. På vad sätt de skulle var missgynnade förtydligas dock inte. Det framgår inte heller av texten vad som avses med kulturellt missgynnad. En tolkning man kan göra, utifrån vad som i övrigt tas upp i propositionen, är att man utgår från den svenska kulturen som en norm. Det som på något sätt avviker från denna utgör ett problem för den individ som omfattas av den kulturen men också ett problem för det svenska samhället att kunna "integrera" denna. Har man en kultur som inte är svensk är man missgynnad.

⁹⁰ Reg.prop. 1997/98:115, s. 17.

⁹¹ Reg.prop. 1997/98:115, s. 18.

3.1.3 Folkbildningsrådets syn

Folkbildningsrådet har de senaste åren producerat en del skrifter där man på olika sätt redogör för sina mål och sin verksamhet. FBR styrs av olika statliga direktiv och naturligtvis av den folkbildningspolitik som bl.a. beskrivs i ovan nämnda Folkbildningsproposition. I dessa dokument återfinns olika sätt att se på det mångkulturella samhället och på personer som invandrat från något annat land. I skriften *Statsbidrag till studieförbunden* beskrivs FBR:s ställningstagande vad gäller hur de ska sköta sitt uppdrag att fördela statsbidragen till studieförbunden. Begrepp som används, som är intressanta i detta sammanhang, är kultur, människor som invandrat, integration och mångkulturellt samhälle. Inget av dessa komplicerade begrepp definieras eller förklaras närmare i detta dokument. Folkbildningsrådet följer regeringens syn på invandrare och deras relation till folkbildningen. Det är således en bild som inte avviker från den bild som presenteras i andra policydokument.

I dokumentet fastslås att studieförbunden för invandrare fungerar som en bro till kontakt med både nya grannar och det nya hemlandet. Studieförbunden möjliggör också för invandrarna att möta sina egna landsmän både i studier och under utövande och skapande av kultur. Man betonar här vikten av att arbetet i studieförbunden utgår från målgruppernas specifika behov och att hänsyn tas till målgruppens specifika förutsättningar. Här menar man att dialogen är ett viktigt instrument. Man säger vidare

Erfarenheterna visar att medborgerlig bildning får en särskild innebörd för den som inte tidigare har haft inflytande över sitt eget liv eller i samhället. Folkbildningen kan ge nya livschanser och bidra till att fördomar bryts, till integration, byggd på ömsesidig tolerans och förståelse.⁹²

I ovanstående citat tycks man förutsätta att de som är invandrade inte tidigare haft inflytande över sina liv. Invandraren konstrueras här som en person som kommer från ett icke-demokratiskt land där man saknat möjlighet att ha inflytande över sitt liv. Invandrarna framställs som en homogen grupp med behov av stöd.

...genom att välja få och tydligt avgränsade målgrupper, med uppenbara särskilda behov av stöd.⁹³

⁹² Folkbildningsrådet: Statsbidrag till studieförbunden, s. 13.

⁹³ Folkbildningsrådet: Statsbidrag till studieförbunden, s. 14.

Man säger dock att för att kunna leva upp till de höga förväntningar som finns på folkbildningen måste man arbeta i flera led. Först måste man nå fram till denna grupp. Sedan måste den egna verksamheten göras tillgänglig och stimulerande och till sist skall studieförbunden vara med och visa på möjligheter till fortsatt verksamhet. Man vet av erfarenhet att denna verksamhet är förenad med extra kostnader. Genom dessa extra insatser skall de som invandrat ges möjlighet att påverka sin livssituation och få möjlighet att delta i samhällslivet. Ett annat citat som stärker den syn man har på de prioriterade målgrupperna är följande:

...vända sig till och engagera människor som inte har samma förutsättningar som andra att ta del av folkbildningsverksamheten: människor som lever med betydande funktionshinder, har invandrat till vårt land eller står utanför arbetslivet.⁹⁴

Genom detta sätt att skriva, menar vi, lägger man ett ansvar på den enskilde invandrade eller funktionshindrade. Problemet blir personligt men kan lösas via extraordinär och kostsamma insatser från studieförbunden. Avsikten är att möjliggöra för alla att delta i verksamheten, så syftet måste ses som gott.

I detta dokument konstateras att bl.a. invandrare utgör en prioriterad målgrupp. Erfarenheten, menar man, visar att arbetet med målgrupperna oftast medför extra kostnader för studieförbunden. Därför utbetalas ett särskilt målbidrag som är relaterat till antal redovisade studietimmar senaste verksamhetsåret. Särskilt målgruppsbidrag fås således för människor som invandrat till Sverige. Detta menar vi är intressant. Det innebär, som vi förstår det, att man går emot vad som sägs i integrationspolitiken där invandrare enbart skall särbehandlas den första tiden i Sverige. Enligt Folkbildningsrådets dokument finns ingen tidsbegränsning för hur länge man ska betraktas som invandrare. Här tycks gälla: en gång invandrare, alltid invandrare. Syftet med bidraget är att undanröja de hinder som finns för att invandrarna ska kunna delta i studie-cirkelverksamheten.

En annan, som vi ser det, något märklig bestämmelse är att för att studieförbundet skall erhålla bidraget måste minst hälften av deltagarna i den aktuella cirkeln eller annan aktuell verksamhet tillhöra målgruppen. Detta, menar vi, ger tydliga signaler till studieförbunden att det lönar sig, åtminstone ekonomiskt, att ha "segregerade", icke-blandade grupper.

⁹⁴ Folkbildningsrådet: Statsbidrag till studieförbunden, s. 11.

3.1.4 Statistiska uppgifter⁹⁵

Under 1998 gjorde Statistiska centralbyrån på uppdrag av Folkbildningsrådet en enkätundersökning rörande de två prioriterade målgrupperna funktionshindrade och invandrare. I denna enkätundersökning har 79 procent av de tillfrågade studieförbundsavdelningarna svarat. Ett frågeområde rörde rekryteringen av nya invandrardeltagare i verksamheten. 51 procent av de lokalförbund som svarat menade att man inte vidtog några särskilda insatser för att rekrytera invandare medan 44 procent uppgav att man gjorde det. På ungefär en tredjedel av studieförbundsavdelningarna uppgav man att procenten invandrare ökat i verksamheten de senaste tre åren och i 21 procent av avdelningarna uppgav man att andelen invandrare minskat. Man kan här se att andelen kvinnor ökat mer än andelen män, andelen kortutbildade har ökat medan andelen högutbildade har minskat.

Om man analyserar varifrån invandrarna kommer kan man konstatera att andelen utomnordiska invandrare har ökat medan andelen nordiska har minskat. Detta kan möjligtvis vara en följd av hur invandringen till Sverige sett ut. Det kanske är så att en del av de ”nya” invandrargrupperna nu börjat delta. Om andelen invandrare i verksamheten minskat fanns det oftast naturliga förklaringar till det. Den mest frekventa orsaken till minskat antal inom studieförbunden var att andelen invandare i det geografiska området hade minskat. Andra vanligt förekommande orsaker var att gruppen ansågs svårare att nå än tidigare samt att studiecirkelavgiften höjts.

I denna enkätundersökning ges inga utförligare förklaringar till olika företeelser. Det framgår exempelvis inte varför gruppen upplevs som mer svårnådd och om det gäller samtliga invandrargrupper. De rekryteringsformer man i studieförbunden uppger att man främst använt sig av de senaste tre åren är verksamhet i projektform, studier på dagtid, särskilda kvinnogrupper samt samverkan med invandrarföreningar. Detta kan snarare ses som olika former av verksamhet och säger egentligen ingenting om hur man rekryterar nya deltagare.

65 procent av studieförbunden anger att endast högst fem procent av verksamheten består av studiecirklar riktade enbart till invandrardeltagare. Denna uppgift finner vi märklig då den inte stämmer med den bild vi fått av hur studieförbunden arbetar med

⁹⁵ SCB: Folkbildningens verksamhet för invandrare och funktionshindrade. Resultat av en enkät till folkbildningens basorganisationer maj 1998.

icke-svensk födda personer. Endast fyra procent uppger att 26 procent eller mer av verksamheten består av cirklar riktade enbart mot invandrargruppen. Man kan möjligtvis tolka dessa siffror så att det skiljer sig mycket mellan olika studieförbund och att det kanske främst är studieförbund med stor verksamhet och med avtal med många invandrarföreningar som har mer segregerad verksamhet.

En del av studieförbundsavdelningarna menar att de under de senaste tre åren gjort en del insatser för att förbättra kontakten mellan svenskar och invandrare. Den mest frekventa insatsen är projekt (43 %), sedan kommer att skapa mötesplatser (39 %) och att ha föreläsningar (37 %). Inte heller här säger siffrorna något om hur denna verksamhet praktiskt har fungerat. En fråga man kan ställa sig är exempelvis vad man menar när man säger att man skapat en mötesplats. Kan det vara att man startat en ny studiecirkel eller handlar det snarare om att man fysiskt har en lokal dit människor kan gå och mötas.

Enligt studieförbundens uppskattning är huvudanledningen till att invandrare deltar i studiecirkelverksamhet att de vill bli integrerade i det svenska samhället. Här definieras inte vad man menar med begreppet integration. En annan sak som också kom fram i enkäten var att det är betydligt vanligare att studieförbunden anordnar kulturverksamhet med invandrare som aktörer än att man anordnar kulturverksamhet i samverkan med invandrarföreningar.

3.1.5 SUFO 96

Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen, SUFO 96, som tillsattes 1994, kom 1996 med sitt slutbetänkande.⁹⁶ SUFO 96 uppdrog åt ett antal forskare att utföra studier av olika delar av folkbildningen. Dessa forskningsprojekt resulterade i ett antal rapporter som publicerades i delbetänkanden. I SUFO 96 fokuserades inte invandrardeltagare specifikt. Deras situation berördes dock i en del av de forskningsprojekt som var knutna till utvärderingen. Bland annat konstaterades att andelen invandrade deltagare i studiecirkel minskat från 1986 till 1993.⁹⁷ Det spekuleras i varför det blivit så och en tänkbar förklaring är att det var andra grupper

⁹⁶ SOU 1996:159.

⁹⁷ Rubensson, 1996.

som invandrade under denna period.⁹⁸ Det skulle i så fall handla om grupper med andra traditioner och där benägenheten att delta i studiecirkelverksamhet ej är så stor.⁹⁹

I ett av forskningsprojekten konstateras att det inte är alla studieförbund som bedriver invandrarverksamhet.¹⁰⁰ När det sker, sker det oftast som något utanför den ordinarie verksamheten och som finansieras via externa medel. Oftast är finansiärerna exempelvis Länsarbetsnämnden eller kommunen och mestadels har man vänt sig till arbetslösa invandrare. I studien uppges att det övergripande syftet med, vad man då, 1996, kallade invandrarverksamheten, var dels att motverka främlingsfientlighet

... dels underlätta invandrarnas integration genom skapande av 'mötesplatser' där svenskar och invandrare kan träffas, umgås och lära känna varandra.¹⁰¹

Detta citat visar att man ser på integrationen som något för invandrarna. Det handlar här inte om en ömsesidig process utan invandraren skall integreras i det svenska samhället. Citat belyser också ett synsätt på integration som något som har med sociala relationer att göra. Det strukturella perspektivet saknas. I exempelvis integrationspropositionen uttrycker man sig annorlunda. Där är integration en ömsesidig process. I ovan nämnda forskningsprojekt framgår också att de intervjuade invandrardeltagarna föredrog att delta i verksamhet med både svenskfödda och invandrade deltagare. Man ville också helst att det skulle vara de svenska föreningarna som fungerade som mötesplatser. I denna rapport tas också upp frågor kring makt och möjligheter att styra över verksamheten när det gäller aktiviteter som drivs gemensamt av studieförbund och invandrarföreningar. Studieförbundens situation och maktlöshet beskrivs på följande sätt:

... att studieförbunden har rollen av samordnare av verksamhet utan något inflytande på vare sig innehållet eller arbetssättet i dessa studiecirkelar.¹⁰²

Detta påpekande är viktigt och liknande tendenser ser vi också i vår studie. Samtidigt som det också kan vara precis tvärtom dvs. att det

⁹⁸ Dessa uppgifter stämmer inte helt med vad studieförbunden själva uppgivit i SCB:s enkät. Se avsnitt 3.1.4.

⁹⁹ Rubensson, 1996, Gougoulakis, 1996.

¹⁰⁰ Gougoulakis, 1996.

¹⁰¹ Gougoulakis, 1996, s. 101.

¹⁰² Gougoulakis, 1996, s. 186.

är invandrarföreningen som upplevde att de saknade makt och inflytande. Vi återkommer till detta.

I ett av de andra forskningsprojekten tar man upp olika värden som cirkeldeltagarna lägger i deltagandet och dessa kallar man för cirkelvärden.¹⁰³ Dessa är:

intresse	att växa som människa
lärande	medborgarvärden
gemenskap	studieformen

Med begreppet gemenskap menar man bl.a. möjligheten att i studiecirkelarna få träffa sina landsmän. Det handlar då om en gemenskap mellan människor med samma bakgrund. Det är det vi i vår studie har kallat segregerade cirklar. Detta uppfattar man som ett sätt att kunna bevara sin kultur. I denna studie fanns också exempel på att gemenskap kunde uppfattas som något som förekom över kulturgränserna. Det handlar då om det vi kallat integrerade cirklar. Några av de intervjuade i en sådan blandad studiecirkel menade att det var viktigt att svenskar och invandrare kunde mötas som jämlikar. Detta är något som vi i vår studie funnit är centralt och vi återkommer till det. Sättet att organisera cirkeln kunde också leda till att invandrarna kunde lära sig svenska. Det fanns dock problem med de blandade grupperna. I detta fall rörde det sig om en cirkel i engelska. Ett av problemen var att det var svårt att förstå varandra och det hela ledde inte till någon gemenskap utanför cirkeln.

Vidare konstateras i detta forskningsprojekt att studiecirkel som organiseras av invandrarföreningar och som har enbart invandrare som deltagare har som primärt syfte att stärka olika gruppers etniska identitet. Det kan ibland vara strategiskt att markera sin kulturella identitet och då speciellt i situationer som man finner hotfulla.

...under hotfulla betingelser kan gruppen behöva markera sin kulturella tillhörighet på ett mer materiellt tydligt sätt, t.ex. genom yttre symboler, prylar och kläder.¹⁰⁴

I rapporten framgår också att invandrarföreningarnas verksamhet kan tolkas som disciplinerande och i och med detta önskvärda sett ur ett samhällsperspektiv. Den stora blandningen av människor i

¹⁰³ Andersson, Laginder, Larsson & Sundgren, 1996.

¹⁰⁴ SOU 1996:47, s. 171.

utsatta bostadsområden kan ses som ett hot mot stabiliteten i området. Underförstått förutsätter stabilitet homogenitet. Om då olika grupper bildar egna föreningar så förväntas självdisciplinering så småningom bli en följd av detta. Studiecirkarna har formen av kontrollerad mötesplats och det är bidragsgivaren som har kontrollen.

Föreningsverksamheten blir ett kontrollinstrument i samhällets tjänst. Ur disciplineringsynpunkt är det viktigt att folk känner sig nyttiga. De studiecirklar som bedrivs ute i olika bostadsområden kan anses på ett naturligt sätt ingå i det lokala livet. Samhällets kontroll beskrivet på ovanstående sätt motsägs av tidigare rapporterade forskningsprojekt som menade att studieförbunden förlorat sitt inflytande och möjlighet till insyn i invandrarföreningarnas studieförbundsunderstödda verksamhet.¹⁰⁵

Man tar i studien upp begreppet kritisk integration och med det menar man att någon älskar sitt nya land utan att mista kärleken till det gamla. Denna definition av integration bortser helt från strukturella faktorer. Den har snarare emotionella implikationer. Vidare konstaterar man att för invandrarna kan cirkarna fylla både en anpassningsfunktion och en överbryggande funktion. Cirkarna fyller olika funktion beroende på hur man kommit hit (som flyktning eller som invandrare) och om man vill stanna här eller ej. Ibland fyller de också en särartsfunktion och det är i de situationer då det föreligger ett uteblivit uppbrott, dvs. där man velat men inte kunnat återvända till sitt hemland. Man har istället bildat en koloni i Sverige.

Vi menar att det finns många olika faktorer som påverkar vilken funktion studiecirkeln har för en och om den kan främja ett mer delaktigt och jämlikt liv. Hur man kommit hit och om man kan återvända till sitt hemland eller ej kan vara några faktorer av betydelse. Vi menar dock att detta enbart handlar om företeelser knuta till den enskilde individen. Det svenska samhället och dess strukturer spelar också stor roll för om och varför man deltar i olika verksamheter som exempelvis studiecirklar.

I SUFO 96 slutbetänkande finns vissa synpunkter vad gäller invandrare och deras deltagande i studiecirklar.¹⁰⁶ Vad man bl.a. framför är att studieförbunden borde öka sina ansträngningar att få med fler invandrare i sin verksamhet. Vad som ytterligare betonas, och som är intressant för denna studie, är att studieförbunden på

¹⁰⁵ Gougoulakis, 1996.

¹⁰⁶ SOU 1996:159.

ett tydligare sätt borde markera sin ideologiska profil. Dessutom bör man klargöra den för deltagarna. Detta är något som man tycks ha misslyckats med enligt resultaten av vår studie. Vi återkommer till detta.

3.2 De fem studieförbunden

Vi har gjort intervjustudier på fem olika studieförbund: Sensus, ABF, SV, NBV samt Studieförbundet. Vi har intervjuat studie-cirkeldeltagare, studiecirkeledare och lokalt ansvariga för studieförbunden. Vi har dessutom studerat olika lokala måldokument, årsberättelser etc. Samtliga lokalavdelningar är lokaliserade till stora eller medelstora städer i Sverige.

3.2.1 Sensus Studieförbund

Under 2002 bytte Sveriges Kyrkliga Studieförbund namn till Sensus Studieförbund. Senare samma år gick KFUK-KFUM:s studieförbund samman med Sensus. Sammanslutningen initierades och beslutades på centralt håll. Det nya studieförbundet har inte ännu, åtminstone på lokal nivå, funnit formerna för hur man ska arbeta. Det är oundvikligt att när man intervjuas, då också utgår från den tidigare erfarenhet man har.

Mål

Sensus såväl som de andra studieförbunden har mål dels på ett riksplan, dels på ett lokalt plan. Dessa mål beskrivs i olika måldokument. Sensus mål på lokalplanet är enligt verksamhetsplanen för avdelningen

- att inom det fria och frivilliga folkbildningsarbetets ram organisera studie- och kulturverksamhet med särskild inriktning på ämnen som berör Svenska Kyrkan, Katolska Kyrkan i Sverige och medlemsorganisationerna
- att verksamheten skapas i en organisation som har kristen värdegrund. Den skall stimulera till självständigt ställningstagande och skall präglas av öppen diskussion om erfarenheter

åsikter och värderingar, med full respekt för olika uppfattningar.

I de övergripande strategierna för de kommande åren anges att Sensus skall främja verksamheten bland de s.k. prioriterade målgrupperna. Man skall satsa på mångfald och att hjälpa till att sprida kunskap om kristendom, judendom och islam. Man säger vidare att man vill arbeta med opinionsbildning kring integrations- och flyktingfrågor.¹⁰⁷ Människor med olika religiös, kulturell och etnisk bakgrund skall kunna mötas, lära känna varandra och öka sin kunskap om varandra. Man hoppas på att genom en ökad marknadsföring kunna utöka samarbetet med olika invandrargrupper. Detta är således en målsättning som väl stämmer överens med rådande statliga policydokument.¹⁰⁸ Man talar om mötet som medel för att uppnå ökad förståelse människor emellan. Folkbildningen kan i detta fall tjäna som mötesplats.

Medlemsorganisationer

Sensus har på riksnivå ett trettiotal medlemsorganisationer bland andra Svenska kyrkan och en rad organisationer knutna till denna samt KFUK-KFUM och Stockholms katolska stift. Andra medlemsorganisationer är Svenska scoutförbundet, Lottakåren, Civilförsvaret och olika krisorganisationer som Plötslig spädbarnsdöd och Vi som förlorat barn. Lokalavdelningen samarbetar med samma organisationer i den mån dessa har verksamhet där. Det finns dessutom organisationer som är medlemmar enbart på ett lokalt plan. Exempel på detta är olika teaterföreningar.

Kraven för att bli en medlemsorganisation är relativt enkla. Organisationer som inte har stadgar som går emot Sensus stadgar kan bli medlemmar. Motivet till att vara en medlemsorganisation är att man då får inflytande över verksamheten. Man betalar en liten avgift varje år och får samtidigt rätt att göra sin röst hörd, att skriva motioner till stämman etc. Det kan också vara fördelaktigt att vara medlem i kristider då Sensus, vid behov av att dra ner sin verksamhet, i första hand ser till att behålla den verksamhet som riktar sig till medlemsorganisationernas verksamhet. Sensus har inga invandrarföreningar bland sina medlemsorganisationer. Katolska

¹⁰⁷ SOU 1996:159.

¹⁰⁸ I resultatdelen används begreppet integration på det sätt de intervjuade använder det.

kyrkan är dock medlemmar och den är i sig en mångkulturell rörelse, menar man, med mycket kontakter med invandrare i Sverige.

Sensus arbete med integration

Inom Sensus finns, enligt den intervjuade anställde, en policy att förbundet ska arbeta med integrationsfrågor. Med integrationsarbete menar man främst det arbete som görs för att bedriva verksamhet med både svenskfödda och utlandsfödda. Att det inom Sensus centralt finns denna policy är något bekymmersamt för lokalavdelningen. Inom kommunen är det ett av de andra studieförbunden som har samarbetsavtal med de flesta invandrarföreningarna och det har gjort att Sensus verksamhet inom fältet inte är så omfattande. Detta är ett problem som påtalas av flera studieförbund.

Något eller några studieförbund "lägger beslag på" de befintliga invandrarföreningarna och de andra studieförbunden upplever att de får problem att rekrytera målgruppen invandrare. Man går ogärna in och aktivt rekryterar från andra förbunds medlemsorganisationer. Man kan fråga sig hur fritt valet blir för den enskilde invandraren i en sådan situation. Integrationsarbetet inom Sensus måste därför hitta andra former än genom medlemskap av invandrarföreningar. Man upplever inte heller att man har så lång erfarenhet av detta arbete. Man känner sig som novis och har i perioder haft svårt att helt enkelt veta hur man ska bemästra problematiken.

Vad man gjort nu är att man gått ut med en förfrågan till alla sina medlemsorganisationer, till andra samverkande organisationer samt till cirkelledare om de har några tankar kring hur man kan arbeta med integrationsarbete. Intressant att notera här är att när man talar om integrationsarbete, menar man ett arbete där svenskfödda och invandrare kan samverka. Det handlar inte om, vilket är fallet i en del andra studieförbund, verksamhet enbart för invandrare. Genom att gå ut på detta sätt har man fått in en del idéer.

En idé var att försöka starta körer för mångfald. I de flesta körer deltar få invandrare. Kunde man få invandrare att delta i denna verksamhet skulle det kunna vara ett steg mot en ökad integration. Det gjordes en omfattande värningskampanj och man inbjöd människor till en speciell kördag. Det kom cirka 30 invandrare till denna dag. Man menar dock på Sensus att just körverksamheten

kanske inte är en verksamhet som är så attraktiv för invandrar-deltagarna. Man måste kanske hitta andra former som kan var lämpligare.

Musiken anses dock vara ett område där man kan nå varandra och Sensus har tagit initiativ till en "gränslös" musikfestival. Där deltog musikanter från många delar av världen. Sensus hade trott att det skulle leda till att publiken också skulle vara "blandad", men det visade sig att det mest kom svenskar. I efterföljden av detta spelade man in en CD med musik från festivalen. Detta ordnades som ett projekt och har hjälpt flera av musikgrupperna framåt. Efteråt har flera cirklar startat. Ett problem med denna satsning är dock att den troligtvis inte lett till någon ökad integrering, enligt den intervjuade på lokalavdelningen. De studiecirklar som startat är inte integrerade i den bemärkelsen att det deltar både svenskfödda och invandrade. Inom Sensus finns ytterligare några studiecirklar där endast en landsgrupp deltar. Inom denna lokalförening inom Sensus ser man inte dessa cirklar som ett led i en integrationsprocess.

Det är väldigt, väldigt svårt att säga för att dom grupperna kan man nog inte säga som om man ser som ... dom jobbar ju så speciellt mycket med sin egen kultur och då är det väldigt svårt att få dom integrerade va i en annan verksamhet.

Det blir helt enkelt enbart fråga om ett stöd till en specifik invandrarförening. Detta ställningstagande från Sensus skiljer sig från hur man inom flera av de andra studieförbunden resonerar. Där finns en tanke om att en segregerad verksamhet är ett led i en integrationsprocess. Man menar att genom att stärka den etniska gruppen får gruppen och den enskilde en plattform att stå på. Från denna kan man sedan med en större trygghet delta i det svenska samhället. Frågan man kan ställa sig är om Sensus lokalansvarigas åsikter beror på att de saknar en gedigen erfarenhet eller om andra studieförbunds resonemang bottnar i en retorik med avsikt att legitimera en viss sorts verksamhet. En alternativ tolkning är att det helt enkelt finns olika sätt att se på en i detta avseende segregerad verksamhet. Här används integration i en vidare betydelse. Integrationen handlar mer om en delaktighet i svenska samhället och inte enbart en kontakt mellan olika grupper.

Sensus har för närvarande på lokalnivån inte så många satsningar med ett fokus på integrering i bemärkelsen verksamhet med både svenska och utlandsfödda deltagare. Det finns dock ett ungdoms-

projekt som arbetar främst med teater. Denna verksamhet finns i ett invandrartätt bostadsområde. Man har också en religionsdialogcirkel mellan kristna och muslimer. Dessutom finns en barngrupp som träffas regelbundet med deltagare med olika kulturell bakgrund. Tidigare har man haft mer verksamhet i invandrartäta bostadsområden. Det har varit verksamhet inriktad på fritidsaktiviteter och handlat om teater och musik. Verksamheten har lagts ner på grund av att man helt enkelt tyckte att det blev för arbetsamt.

... där har vi haft väldigt stor verksamhet med fritid där uppe och mycket dans och musik men det blir så hårt och jobbigt så att allting las ner. Det var ingen som orka gå vidare och där är ännu mera tragiskt när det blir så va för att var tar dom vägen då som var så jättejobbiga så att man inte kan bedriva fritidsgården längre. Det undrar man ju.

Det tidigare SKS har av tradition haft sin största verksamhet inom Svenska kyrkan. På lokalnivån inom det studieförbund vi nu besöker är det dock annorlunda. Där vänder sig cirka 30 procent av verksamheten till kyrkan och man har tre konsulenter som arbetar mot kyrkans församlingar. Sammanlagt finns det sju konsulenter på denna lokalavdelning. Den övriga verksamhet som bedrivs riktar sig bl.a. mot scoutrörelsen och civilförsvaret. En konsulent arbetar uteslutande med frågor som rör funktionshinder. En konsulent arbetar med musik på olika sätt och en arbetar med teater.

Den studerade studiecirkeln

Den studiecirkel som studerades på Sensus var vad vi kallar en "integrerad" cirkel med deltagare födda både i och utanför Sverige. Det var dock ingen "vanlig" cirkel som utannonserats i programkatalogen och som vem som helst kunde anmäla sig till. Deltagarna var istället speciellt utvalda. Att finna en "vanlig" studiecirkel med både svenskfödda och invandrade deltagare var inte lätt.

Studiecirkeln start

Studiecirkeln ledare är präst i svenska kyrkan och initiativet till cirkeln kom genom honom och hans kontakter med muslimer under det lokala arbetet som han bedrev i olika skolor i området. Tanken växte fram att starta någon form av dialoggrupp. Kontakter togs därför från svenska kyrkans sida med den muslimska förening-

en. Behovet hade delvis uppstått på grund av några yttre händelser. En sådan var att den muslimska föreningen ville bygga en moské i området och det hade lett till stora och många protester. En av de blivande deltagarna i dialogcirkeln blev mycket upprörd av dessa protester och det blev en av drivkrafterna för hennes deltagande i cirkeln. Hon säger

... och så var det en banklokal som var ledig och då fanns det människor här i området som satte upp sådana här protestlistor så att det inte skulle bli en moské i banklokalen. Och bland annat blev jag påringd på dörren av en kvinna som ville att jag skulle skriva på någon lista och då blev jag så fruktansvärt upprörd ... så jag blev nästan galen. Så då tänkte jag att göra någonting och då så, jag kontaktade XXXXX (prästen, förf. anm.).

Denna deltagare kände att hon ville göra någonting för att öka förståelsen mellan de som bekände sig till den kristna tron och de som bekände sig till den muslimska. Här fanns ett gemensamt intresse från svenska kyrkan och den muslimska föreningen att arbeta för att muslimerna skulle kunna bygga sin moské. Studiecirkeln byggdes sedan upp via privata kontakter och kontakter mellan svenska kyrkan, katolska kyrkan och muslimska föreningen. Behovet av att på något sätt starta en dialog hade således uppstått på grund av olika händelser i lokalsamhället.

Former och mål

Denna dialogcirkel är organiserad som en ”vanlig” studiecirkel med en studiecirkelledare och ett antal övriga deltagare. Gruppens träffas några timmar en gång i veckan. Mötesplatsen är den svenska kyrkan i området. Cirkeln saknar fasta ramar på det sättet att man exempelvis inte bestämt hur länge cirkeln ska fortgå. Man har inte heller några klara och gemensamma uppfattningar om vad som ska ”avhandlas” på mötena. Ibland har man gången innan bestämt vad som ska diskuteras nästkommande gång. Oftast blev det dock inte som planerat utan man diskuterade vad som föll gruppen in. En upplevelse är att det tagit lång tid att diskutera formerna och att man lagt, vad man tycker i efterhand, onödig kraft på detta.

Detta är en cirkel som har till mål att öka förståelsen mellan personer som omfattar den kristna respektive den muslimska tron. Man vill också öka respekten för varandra och varandras tänkande. Detta är aspekter av studiecirkeln som de flesta är överens om. Alla

är dock inte medvetna om att det skulle finnas några speciella mål med studiecirkeln utan hävdar att detta ska diskuteras senare. Studiecirkelledaren väljer att se cirkeln som en form av fredsarbete. Det poängteras också av flera att det inte är fråga om en aktivitetsgrupp utan en grupp som är uppbyggd kring företeelser som dialog, förståelse och respekt. Meningarna har dock gått isär vad gäller gruppens syfte. Följande citat illustrerar detta:

Och då hade vi en man, en muslimsk man som då var från början och det tog mycket tid för han ville någonting helt annat än vi andra och då det blev väldigt mycket diskussioner om detta för han tycker då att man skulle gå ut mer och att vi skulle bjuda in folk och ja ... ha ett öppnare sätt. Och sen har det varit också de här diskussionerna om att vi ska gå ut eller om vi först ska lära känna varandra, vilka ämnen ska vi prata om och så där va.

Oenigheten i gruppen löstes genom att mannen med avvikande åsikt slutade att delta i cirkeln. Det viktigaste för de flesta i denna cirkel har varit att mötas och genom detta ”öppna upp” för en dialog. Det har inte varit så intressant att sätta upp ett klart mål. Detta att nå fram till en dialog har varit ett mål i sig.

Innehåll

Innehållet i denna studiecirkel skulle med ett ord kunna beskrivas som religionsdialog och har också gjort det av bl.a. studiecirkelledaren. De olika deltagarna beskriver vad detta innebär på lite skiftande sätt men det finns också många likheter i uppfattningen om cirkelns innehåll. Som namnet indikerar handlar det om en dialog kring religionen. I studiecirkeln finns den kristna och den muslimska tron representerade. Att det blivit en koncentration på dessa religioner är en avspeglning av hur det ser ut i närområdet där studiecirkeln bedrivs. Mycket tid har gått till att diskutera vad man ska använda gruppen till. En anledning till detta kan vara att det tog en viss tid innan gruppen av deltagare stabiliserades. Nu är man dock sedan en tid tillbaka en stabil grupp.

Den mesta tiden i cirkeln har gått till att diskutera de olika religionerna och vad de innebär. En manlig deltagare beskriver det på följande sätt:

I studiecirkeln har vi diskuterat helgerna och deras betydelse och också de krav som ställs på medlemmarna och hur man värderar olika saker.

Man har diskuterat exempelvis hur man firar sina olika högtider och hur man ber. Efter att en cirkeldeltagare varit på en pilgrimsfärd blev detta ett naturligt samtalsämne efter hans hemkomst. En del tid har också gått åt till att lära känna varandra i gruppen. En kvinna beskriver det på följande sätt:

Så som jag kan beskriva det just nu håller vi på att lära känna varandra mest. Och vi tar upp ett ämne eller så och diskuterar och så ... mycket om ramadan och välfärden. Och sen är det påsk, alla högtider som kommer emellan. Vi pratar om det också, att man berättar lite mer vad det innebär och vad det är och så ... ja, att man berättar riktigt liksom så att man ... Man hör ju mycket ändå överallt, men att dom hör våran syn, vad det innebär för en. För religionen kan ju innebära många saker för en person ...

En av de svenska deltagarna menar att diskussionerna varit öppna och fria och att alla varit mycket villiga att tala. Man tycks inte i gruppen, i någon större utsträckning, ha diskuterat aktuella teman som debatteras inom massmedia som exempelvis händelserna i New York den 11 september 2001 eller det s.k. Fadimemordet. En av de muslimska deltagarna svarar på frågan om dessa typer av frågor varit uppe till diskussion på detta sätt:

Nej, faktisk ... jo, en gång tror jag vi pratade om det. Det där med att häda och så där och visst hade dom frågor och vad man hade för utgångspunkt i dom här frågorna. Det hade vi, fast inte ... bara en gång och inte hela, under september, två timmar eller någonting så där för att jag tror att halva tiden pratade vi om det faktiskt. Och sen en annan gång den frågan, inte riktigt Fadime kanske, men ändå kanske.

Studiecirkelledaren beskriver det på följande sätt:

Och då så måste man se hur är det i världen och var finns dom största riskerna och största konflikterna, dom största missuppfattningarna och alltså vi måste motverka splittring i vår omvärld och så. Orättvisor måste vi förhindra och det är ju ... och då måste vi verkligen hitta varandra och överbrygga dom missuppfattningar som är och kan finnas, som vi sätter eld på, blossar upp. Som nu här i höstas, här var det jättejobbigt för den här gruppen, tyckte jag, efter New York-händelsen då. För då blir det igen så och då hade vi lärt känna varandra och tyckt att det kändes bra och så alltså när dom kom dit så var det precis som dom trodde att vi tyckte att alla muslimer var terrorister och då kom dom liksom med en slags försvarande inställning och vi tyckte snarare många av oss i dom här grupperna att det var orättvist så som det framställdes i media och så att det var en orättvis bild av islam. Det blev helt felaktigt. Men det visste inte dom riktigt och kunde inte för dom hade upplevt att det var jättejobbigt att gå med

slöja på stan och ja, och mådde dåligt över detta. Och så visste dom inte var dom hade oss riktigt så.

En del tid har således gått till att tala om fördomar som man uppfattar att andra har. Detta har varit nödvändigt för att man skulle kunna bygga upp förtroende i gruppen. Man tycks inte riktigt ha haft "styrkan" att i någon högre utsträckning diskutera konfliktladdade händelser. Strävan har snarare varit att verka mot en konsensussituation. Man har velat enas i det gemensamma och diskuterat de skillnader som inte känts brännbara eller farliga. Man har valt att på det sättet ha kontroll över processen i gruppen.

En idé som funnits var att man skulle besöka en liknande verksamhet i Storbritannien. Där har man under åtminstone en tioårsperiod sysslat med religionsdialoger och försöker också praktiskt att "leva som man lär" i olika mångkulturella bostadsområden. Idén med resan till Storbritannien har dock stupat på att samtliga deltagare i studiecirkeln har arbete och en studieresa skulle kräva att man tog ledigt, vilket innebär ekonomiska åtaganden för deltagarna. Man har dock fortfarande vissa förhoppningar om att resan kan bli av framöver.

Deltagarna

Deltagarna i denna cirkel är jämt fördelade vad gäller religiös tillhörighet. Fyra personer är kristna och fyra är muslimer. Av deltagarna är tre män och fem kvinnor. Åldersmässigt är de mellan 30 och 80 år. Vid rekryteringen av deltagare till gruppen har det från svenska kyrkans håll varit viktigt att de bodde i området. Man ville få tillstånd en lokal grupp som kunde verka i och för närområdet. Detta visade sig vara ett problem i förhållande till de andra aktörerna då vare sig den katolska kyrkan och den muslimska föreningens församlingsindelning ser ut på detta sätt. Från svenska kyrkans sida ville man också att deltagarna skulle vara lekmän och inte anställda inom kyrkan. I gruppen deltog dock en imam från den muslimska församlingen. Det ansågs också viktigt att deltagarna var väl förankrade i sin tro.

De som nu deltar i studiecirkeln är utåtriktade personer. Det handlar också om personer som är väl förankrade i samhället på olika sätt. Det finns exempelvis inga arbetslösa i gruppen. Man kan också säga att det finns en överrepresentation av akademiker. Det

handlar exempelvis om utbildade socionomer, psykologer, förskollärare och lärare. Det är personer som även i andra sammanhang är aktiva och verkar utifrån en tanke om det mångkulturella samhället och dess behov av möten mellan människor. Flera av de icke-svenskfödda deltagarna beskriver sig själva som integrerade ur flera olika aspekter.

Deltagarnas motiv

Motiven för att delta i cirkeln har delvis varit olika men har som gemensam kärna den ökande förståelsen mellan olika religioner. För några har det dock varit viktigare att få andra att förstå än att själv få en ökad förståelse. Vad som framförts av flera är att man vill få information och möjlighet att höra åsikter direkt från "källan". Man menar att det finns så många fördomar både hos muslimer och kristna. Man hoppas på att genom att träffa troende initierade kristna respektive muslimer så kan man få en "riktigare" bild av de olika trossystemen. En kvinna säger:

... och det fick jag aldrig svar riktigt på och ofta dom säger (svenskar, förf. anm.) ja, vi vet ingenting om religioner, säger dom flesta liksom och jag tänkte det skulle vara intressant och träffa nån kristen alltså, nån riktigt svensk som tror på Gud.

Denna muslimska kvinna hade inte hittat de svar hon sökte bland de svenskar hon träffar i vardagen. För henne blev ett deltagande i studiecirkeln en möjlighet att träffa svenskar med samma intresse för sin religion som hon själv besitter. Flera tycker att det är viktigt att göra något för sin kommun eller för sin kommundel och att man då gör det tillsammans med andra som också finns i närområdet. Man vill erhålla en ökad kunskap om hur man ska kunna stötta varandra.

Flera menar att man som religiösa personer har ett gemensamt mål i sin religion. Religionen är något som kan förena människor över nationsgränser. Man har med automatik något gemensamt när man är starkt troende. Denna gemenskap saknas i andra möten. Religionen blir grundförutsättningen vilken man utgår från. Sedan styrs de flesta av en nyfikenhet inför den "andra" religionen. Här blir skillnaden mellan vi och dom något positivt. Skillnaden ger mening.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Hall, 1997.

Samarbete med Sensus

Denna studiecirkel drivs således i Sensus regi. För svenska kyrkans representant, dvs. studiecirkelledaren, var det ganska naturligt att välja just Sensus eftersom det är ett kristet studieförbund. Dessutom fanns det ett upparbetat samarbete sedan tidigare. Det har också funnits en önskan från Sensus sida att vara delaktig i denna studiecirkel, enligt svenska kyrkan. Den stora fördelen att ha ett studieförbund bakom en sådan här cirkelverksamhet är att man därifrån kan söka pengar till olika verksamheter, exempelvis studieresor. Studiecirkelledaren säger:

... tyckte vi att det kan ju vara bra om vi ska ansöka om pengar och så till olika saker.

I detta sammanhang har dock samarbetet inte inneburit något konkret. Studiecirkelledaren uppfattar dock detta samarbete som positivt. Det känns bra att finnas med i ett större sammanhang. Det blir genom samarbetet också klarlagt att det handlar om folkbildning, menar studiecirkelledaren. Han känner en trygghet i att arbeta inom det etablerade systemet. Rent känslomässigt har det betydelse för honom att verka inom den svenska folkbildningstraditionen. Genom detta går verksamheten att kategorisera och placera in i ett större mönster.

De övriga deltagarna i studiecirkeln var dock ovetande om att den drevs i Sensus regi. De flesta menar att de inte heller bryr sig om det. Det saknar relevans för dem. En deltagare säger:

Nej, men jag har inte brytt mig heller. Det har inte varit viktigt vem det är som ... och det kostar ju inget ...

Studiecirkelledaren är medveten om detta. Han säger:

Men det var liksom mer mitt initiativ måste jag säga, än resten av gruppens, och jag vet inte ens om dom vet att vi är med i Sensus känns det som och jag tror inte ens att dom vet vad Sensus är.

Här finns en klar målinriktning från studiecirkelledaren. För honom är det inte bara viktigt och har betydelse att det är ett studieförbund man samarbetar med utan det är också viktigt att det är just Sensus. Det är ett religiöst ideologiskt val. För deltagarna var detta betydelselöst. Sensus hade inte heller som förbund eller genom studiecirkelledaren försökt föra ut sitt specifika budskap, sin ideologi.

Ringar på vattnet

Det finns många upplevelser kring vad som hänt i studiecirkeln och vilka effekter ett deltagande haft för de personer som deltagit. Ibland är det enkelt att se vad som händer eller har hänt, men ibland är det svårare. Det kan ibland vara så att det är först långt senare som man kan förstå och tolka processen. Cirkelledaren har kanske ett mer ”professionellt” intresse av vad som händer i cirkeln. Han har också haft ett mer uttalat mål med verksamheten även om detta inte alla gånger artikuleras så tydligt. Så här funderar han nu när cirkeln varit i gång en tid:

Jag tycker det är spännande och se hur svårt det är liksom att veta vad det ska bli av det och det är väldigt svårt att styra upp det och det känns som det är bara så här. Vi är Bambi på hal is som släpps ut och jaha, nu ska vi ha lite religionshistoria här och lära känna människor och vi vet inte riktigt vart vi är på väg och vad vi gör eller någonting. Så känns det men nu jag då har kommit hit att jag tycker faktiskt att det är ok att det är så. Och när det händer saker, när folk blir arga på varandra i gruppen, när dom missförstår och då har jag tänkt så här att jag måste spela in det nånstans och så får jag liksom tolka det senare vad som hände.

Studiecirkelledaren vill ta tillvara den erfarenhet han gör i denna cirkel. Han vill försöka att så småningom dokumentera och analysera den process som pågår. Detta med syfte att lära inför kommande liknande arbete.

De olika deltagarna har gått in i cirkeln med olika förväntningar. Ibland har de olika förväntningarna stått i strid med varandra och det har då kunnat leda till konflikter. Någon har exempelvis trott att ett deltagande i cirkeln skulle kunna leda till att någon ordnar arbete till en eller hjälper till med andra ting. Detta är krav som exempelvis studiecirkelledaren har haft mycket svårt att acceptera eller uppfylla.

Ibland har det förekommit missförstånd som också varit frustrerande för deltagarna och som inneburit att samtalen flutit trögt. Det är framförallt studiecirkelledaren som upplevt dessa problem och då utifrån det ansvar han känner att han har för att cirkeln ska bli lyckad. Ett ytterligare exempel på olika förväntningar är om man sett på gruppen som en aktivitetsgrupp eller som en dialoggrupp. Dessa problem var störst i början. Gruppen har gemensamt kommit fram till att man inte, åtminstone i ett inledningsskede, skall verka så mycket utåt.

De flesta av de intervjuade deltagarna är dock överens om att deltagandet i studiecirkeln lärt dem mycket som tidigare var obekant för dem. En viktig ståndpunkt i sammanhanget är att man har fått en ökad förståelse och respekt för varandra och varandras religion och åsikter. Att på detta sätt sitta tillsammans och ha möjligheten att ställa frågor och få svar från människor som har ett stort intresse och ett stort kunnande känns som en stor förmån. Det handlar om att det blir en diskussion på en annan nivå än vad man är van vid i sitt vardagsliv. Det handlar om, som någon säger, folkbildning.

Det är bildande. Lär mig saker som jag inte hade en aning om förr. Jag trodde jag visste en del om islam, men det är så att när man möter människor som lever det som man har kunskap om så blir det ... det blir en upplevd kunskap på något sätt. Det blir inte bara faktabiten.

Här talas om upplevd kunskap. En annan deltagare menar att han nu lärt sig om kristendomen på djupet. Han kunde en del tidigare men den kunskapen kändes ytligare. Han har dessutom genom dialogerna i studiecirkeln lärt sig mer om sin egen religion. Detta är något som också betytt mycket för denna deltagare och som fått en hel del personliga konsekvenser. Genom att konfronteras med människor med avvikande tankar och värdesystem ser man sina egna tankar, värderingar och sin tro i ett nytt ljus. Detta öppnar för en större förståelse både inför andra och inför en själv.¹¹⁰

Genom studiecirkeln har de flesta kommit till insikt om att skillnaderna inte är så stora mellan kristendom och islam. Det är vanligare att man betonar likheterna än skillnaderna. Det finns en gemensam grundsyn som är viktig att framföra. Religionen ses som något som kan förena och inte tvärtom. En kristen deltagare säger:

Vi står varandra närmare än jag trott. Gamla testamentet och koranen är ju väldigt lika. Jag har ju hört talas om det tidigare men inte fått klart för mig riktigt. Det är mycket mer som förenar oss än skiljer oss. De som kommer hit har ju inte bara med sig religionen. De har ju med sig traditioner och sedvänjor och patriarkatet. Den äldsta mannen är ledaren och gör man något dumt tappar mannen ansiktet eller hedern ... det är ju det här, det är här mordet kommer in. Mordet har vi bara diskuterat flyktigt ... vi har inte heller diskuterat politik.

Denne man menar att religionen inte utgör något hinder när det gäller möten mellan människor. Vi tänker dock olika ibland och då

¹¹⁰ Detta är en av grundtankarna i den hermeneutiska förståelsen av dialogen.

handlar det mer om tradition och sedvänjor. Några röster talar dock om skillnaderna mellan de två religionerna som tydligt visat sig under denna studiecirkel och det handlar om individens sätt att förhålla sig till sin religion. Den kristna tron är privatiserad på ett helt annat sätt än islam. Detta blev tydligt under studiecirkeln när de muslimer som deltog och som var mycket klara över sin tro och kunniga inte själva ville svara på frågor kring islam. Man ville ha en ”kunnig” person med, en imam. Samma behov påtalades inte från de kristnas sida. Följande citat illustrerar detta.

Hm, ibland har det, tycker jag, haltat lite för att, därför att våra religioner ser olika ut och det blir man jätteofta påmind om. ... Hm ... muslimerna hade ju ... Det var ju länge som dom inte hade nån imam med eller nån kunnig som dom säger då. Och jag tycker att dom här som är med, framförallt två kvinnor, dom är jättekunniga och dom är yrkesfixerade och så, men dom tycker hela tiden att det måste vara en kunnig med, va för annars vågar inte dom svara. Kristna är ju, man märker det är två helt olika kulturer och religiösa kulturer det här att vi är väldigt mycket, vi har väldigt mycket, hm, privatiserat religionen.

Alla intervjuade talar om att studiecirkeln haft effekter som blivit synliga i deras vardagsliv. Den ökade kunskapen om sin egen och andras religioner har gjort att man på ett mer aktivt sätt än tidigare vågar diskutera dessa spörsmål med människor man möter. Någon som arbetar som lärare kan nu på ett helt annat sätt tala med eleverna och förklara på ett bättre sätt. Man kan också försöka hjälpa andra att förstå.

... att man berättar för några andra som känner sig lite rädd för svenskar eller tvärtom då. Det kan man säga jag träffar svenskar och det är inte så farligt. På det sättet det kan hjälpa men för mig jag har kommit, jag har passerat den nivån så att säga.

Denna kvinna var dock ganska skeptisk till att en studiecirkel av denna typ skulle kunna främja integrationen i samhället mer i stort.¹¹¹ Hon menade att det var svårt eftersom deltagarna som träffades bestod av en liten, sluten, grupp. De intervjuades utsagor tyder dock på en ”spridningseffekt”. Ett exempel på detta är att några i studiecirkeln ombetts att delta vid något evenemang kring integration och då berätta om sina erfarenheter. En av deltagarna tänker starta en annan studiecirkel där man skall diskutera religion för att hjälpa människor att bli kunniga om sin egen tro. Syftet med

¹¹¹ Vi vill påpeka att här används åter integration i den betydelse som den intervjuade gör. Denna kvinna talade således om integration utan att närmare specificera.

detta är att man ska få en större förståelse inte bara för sin egen tro utan även för den kristna tron. Så här resonerar man:

Ja, vi visste i gruppen, många likheter men små skilda uppfattningar religionerna har och så där. Man vet att vi är bröder så att säga. Men detta vet inte många turkiska familjer dom som vi jobbar med faktiskt. Jag vet att tankar om andra religioner är mycket onda, tyvärr och det naturligtvis beror på deras, som imamen sa till mig nån gång, fel uppfattningar, fel kunskaper. Dom själv har inte läst koranen. Dom själv har inte gått igenom en utbildning och det enda dom kan är att liksom hört utav olika människor som inte heller liksom ... Ja, vet egentligen vad islam handlar om. Så dom hade en sån där mix ... mixad väldig konstig, inte alls instämmande kunskap om islam. Det naturligtvis gör att dom tar konstig ställning mot andra folk.

Det kan vara svårt, för den enskilde deltagaren, att säga vilka "effekter" ett deltagande i en pågående studiecirkel har. De intervjuades utsagor tyder dock på vissa "ringar-på-vattnet"-effekter. Ökad förståelse för sin egen och andras religioner har lett till att man på exempelvis ett tydligare sätt blir medveten om uttryck för fördomar och negativa attityder. Det skapar en vilja att hjälpa andra, att få en ökad förståelse precis som man fått själv.

Lokalsamhällets betydelse och betydelsen för lokalsamhället

Studiecirkeln har ägt rum i en kyrka i vad som i dagligt tal kallas ett invandrantätt bostadsområde. Det är den typ av område som statsmakterna i dag kallar utsatt. Det är ett område med en blandad befolkning. Där bor studenter, ensamstående, familjer, människor med sociala problem, invandrare och flyktingar. Området är till viss del uppdelat i olika boendeformer och detta tycks också medföra olika belastningar med avseende på exempelvis sociala problem. Vissa delar av området är mer socialt belastat än andra. I detta lokalsamhälle finns exempelvis områden med bostadsrätter. En av deltagarna som bor i en sådan lägenhet beskriver området som mycket lugnt och fridfullt. Han säger:

Det är ett mycket välskött område och det är som en park runtkring. Alla som bor där trivs bra. Vi har bott där fyra eller fyra och ett halvt år. Tidigare bodde vi i ett parhus en bit härifrån. Det är inte många invandrare som bor här. Lägenheterna är dyra och det är svårt för invandrarna att ha råd, tror jag. De kanske inte har något jobb.

Denne svenskfödde man beskriver invandrarna som en grupp som troligtvis saknar arbete och acceptabla inkomster, trots att han deltar i studiecirkeln där alla invandrardeltagare är välutbildade och har arbete. Troligtvis är det så att den bild av invandraren som förmedlas via massmedia, i olika policydokument etc. är den bild som etsat sig fast hos människor. När man sedan möter representanter från detta invandrarkollektiv som inte stämmer med den bilden, betraktar man dem som undantag som bekräftar regeln.

Andra av de intervjuade bor i delar av bostadsområdet som är mer oroliga. En av deltagarna som bor i en hyresrätt beskriver hur bra hon trivs i sitt område. Hon säger:

Ja, jag har bott tidigare i såna här förorts- eller radhusområden med bara ordentliga svenskar och det var mycket, mycket tråkigare.

Dessa delar av lokalsamhället bedöms av denna kvinna som betydligt mer heterogena och därför mer spännande att bo i. Det är inte alltid ett lugnt bostadsområde är idealet och det som eftersträvas. I området som helhet bor många människor som är födda i ett annat land än Sverige och det finns också många aktiva invandrarföreningar. Det finns mycket aktiviteter i området som på ett eller annat sätt är tänkta att kunna främja mötet mellan svenskfödda och invandrade. Olika nätverk har bildats. Det finns flera aktörer i dessa aktiviteter utöver invandrarföreningar, exempelvis kyrkorna och deras församlingar, skolan, socialtjänsten. En anledning till att göra studiecirkeln till en lokal företeelse är att man på ett konkret och nära sätt har velat visa att människor kan mötas över nationsgränser och över religionsgränser och att det inte alls behöver vara någon konflikt i detta. Studiecirkelledaren menar:

Och det är ju mycket för närområdets skull, för att visa barn och vuxna och alla där, att det inte alls är någon konflikt. Det behöver inte alls vara en konflikt mellan svenskar och invandrare eller mellan muslimer och kristna...

Man vill att studiecirkeln ska utgöra ett föredöme och visa på hur man kan träffas över kulturella, religiösa och etniska gränser.

Som tidigare nämnts var flera av deltagarna skeptiska till att göra studiecirkeln så lokal eftersom de katolska och muslimska kyrkorna inte hade samma församlingsgränser som den svenska. Nu tycks dock alla vara överens om att detta är det bästa, dvs. att verka lokalt. Tidigare var också människor runt omkring, som inte själva deltog i studiecirkeln, skeptiska gentemot samarbetet mellan de

olika religiösa församlingarna. Men nu tycks denna skepticism ha försvunnit. Studiecirkeldeltagarna t.o.m. uppmanar människor i de olika församlingarna att skicka med frågor till studiecirkeln.

Och då har vi sagt mycket så här, här i församlingen, att har ni några frågor nu som rör islam och såhär, ni vet vilka som är med i den gruppen. Be dom ta med sig frågan nästa gång vi har det här samtalet så får ni ett direkt svar hellre än att ni går och tänker som inte ... ja, så där.

Sett ur ett lokalt perspektiv har moskéfrågan också fungerat sammansvetsande. Viljan att bygga en moské och protesterna mot detta var ett lokalt problem och flera menade att man också borde agera lokalt för att försöka lösa detta. Detta problem var som tidigare nämnts en av anledningarna till att studiecirkeln bildades. Denna studiecirkel är tänkt att stärka integrationsprocessen i lokalsamhället, enligt studiecirkelledaren. Genom att vara en förebild vill man visa på möjliga vägar för förståelse mellan olika grupperingar exempelvis mellan svenskfödda och utlandsfödda.

Genom att man befinner sig i lokalsamhället kan möjligheterna till ”ringar-på-vattnet”-effekter eventuellt bli större. Personer som finns nära ser vad som pågår. Man blir så att säga vittne till det positiva som händer i cirkeln. Man talar om att cirkeln finns, man känner människorna som deltar och detta gör att man påverkas.

Deltagarnas tal om integration

Frågan om integration och integrationsarbete är på olika sätt ständigt aktuell för de personer som deltar i studiecirkeln. Samtidigt har nog var och en sin egen definition på vad integration är eller innebär. Något som de flesta tycks vara överens om är att för att en integration skall komma tillstånd krävs ett möte. Det betonas att det är viktigt att man lär känna varandra och att man får tillfälle att i en dialog delge de andra sin egen syn på viktiga frågor. Det bedöms som mycket centralt att man på detta sätt kan lära sig om likheter och olikheter.

I ett mångkulturellt samhälle finns det en risk att företrädare för majoritetssamhället är de som informerar om andra gruppers tänkande. I integrationens namn sprids information om hur exempelvis muslimer tänker, deras traditioner etc. Denna information kan aldrig bli helt tillförlitlig eller relevant. Inte sällan är det en statisk,

stereotypifierad bild som förmedlas. De flesta nyanser har försvunnit och fram tonar en bild av en homogen grupp med liknande traditioner, kultur och religion. Det blev synligt i flera av regeringens propositioner. Det är istället oerhört viktigt att man möts i en dialog. En person säger

Och det är också mycket så här att vi, jag försöker säga så här. Det är inte vår uppgift att gå ut och försvara muslimer som islam utan man måste gå och fråga muslimer så direkt själv, alltså istället för att prata om ska vi prata med och det är det vi försöker göra med den här samtalsgruppen då.

En allmän uppfattning bland de intervjuade är att det florerar en hel del fördomar mellan olika grupper i samhället. En kvinna menar att om man bär slöja betraktas man inte som integrerad. Hon har själv en erfarenhet av detta. Integrerad är man, enligt henne, då man är utbildad, har arbete och inte bär slöja. Bär kvinnan slöja betraktas hon som en person som inte kan och vet någonting. Detta är oberoende av om man talar en bra svenska eller ej. Hon säger vidare:

Om det är två invandrarkvinnor, en med slöja och en utan slöja, det har jag upplevt själv och jag hade utbildning och hon hade inte det, men han lyssnade mer på henne.

Detta ”mönster” bryts först när man lär känna varandra. Därför blir det viktigt att man möts och får en möjlighet till dialog. Om man, som i den nu studerade studiecirkeln, tar sin utgångspunkt i religionen, kommer man att upptäcka att likheterna är större än skillnaderna. Någon menar att religionen är den bästa grunden för integrationen. Religionen kan ses som något som förenar svenskar och muslimer. Genom att mötas kan man också diskutera vad man gemensamt kan göra för att hjälpa varandra i samhället.

Det finns vissa gemensamma problem, som finns i alla grupper, exempelvis problemen som kan uppstå kring ungdomar och deras relationer till föräldragenerationen. Genom den gemensamma grundsyn som finns inom kristendomen och islam kan man gemensamt verka för bättre förhållande. Som tidigare nämnts ses studiecirkeln som ett integrationsarbete och även som ett fredsarbete. Man har en stor tilltro till studiecirkeln's möjligheter att förena människor i en givande dialog. Här möjliggörs möten och dessa är i sin tur förutsättningen för en integration.

3.2.2 Arbetarnas bildningsförbund (ABF)

En hög målsättning

ABF:s mål lokalt går att utläsa exempelvis i studieförbundets stadgar där det står:

ABF vill genom en fri och frivillig bildningsverksamhet, grundad på jämlikhetens, solidaritetens och demokratins principer

- främja, och själv delta i, en samhällsomdaning i överensstämmelse med arbetarrörelsens grundläggande värderingar
- utbilda sina anslutna organisationers medlemmar för uppgifter i föreningsliv, arbetsliv och samhälle samt
- skapa förutsättningar för delaktighet och valfrihet i utbildning och kulturliv för alla människor.

Av verksamhetsplanen för 2002 framgår att man vill försvara, vitalisera och utveckla demokratin. Vidare vill man skapa mötesplatser för förändring och för att överbrygga klyftor mellan grupper av människor. Som utgångspunkt i sitt arbete har man en människosyn som bygger på alla människors lika värde oavsett social tillhörighet, etniskt ursprung, hudfärg, kön eller ålder. Man vill utveckla möjlighetsstrukturer för att ge invandrarnas ungdomar en morgondag, som man uttrycker det. Det är en morgondag där det finns framtidshopp. Man vill genom att bidra med sitt folkbildningskunnande och de upparbetade kontakter som finns skapa ett medborgarengagemang, ett politiskt engagemang och en partipolitisk organisering. I styrdokument uttrycker man att man vill ge mest till dem som får minst (i övriga sammanhang). Specifikt om integrationsfrågor säger man

- Vårt integrationsarbete syftar till att vi genom vår studiecirkel- och kulturverksamhet ska kunna skapa ett samhälle med kulturell mångfald, jämlikhet och ömsesidig respekt och tolerans för varandras olikheter.
- Den enskilde invandraren/flyktingen kan i ABF delta i integrationsarbetet genom att lära sig svenska och hur samhället fungerar, samtidigt som han/hon bevarar och utvecklar sitt eget språk och sin egen kultur. På så sätt underlättas möjligheterna att komma in i arbetslivet och att kunna delta i samhällslivet.
- Integration förutsätter en ömsesidig process, där alla som bor i Sverige har ett öppet och tolerant förhållningssätt till varandra.

I dessa dokument betonas att integrationen är en ömsesidig process och att både svenskfödda och utlandsfödda måste involveras. Det betonas också att både integrerad och segregerad verksamhet är viktiga och att de båda bör existera sida vid sida. Dokumentationen återspeglar i hög grad den policy som styr folkbildningen. Vissa formuleringar är i princip identiska. Hur arbetet praktiskt skall tillgå, dvs. hur man ska nå sina mål, formuleras inte i lika hög grad. Detta gäller även de andra studieförbundens styrdokument.

Traditionella medlemsorganisationer

ABF har en lång rad medlemsorganisationer både centralt och lokalt. Lokalt, på den ort vi utförde studien, hade man 2001 drygt 100 organisationer anslutna. Man har dessutom samarbete med ungefär lika många andra organisationer. Medlemsorganisationerna finns inom olika intresseområden t.ex. bostadsområdet, facklig verksamhet, handikapp, invandrarföreningar, politiska föreningar och pensionärsföreningar. Ett 70-tal av dessa dryga 100 organisationer utgörs av invandrarföreningar. Ungefär hälften av arbetet i lokalavdelningen drivs tillsammans med invandrarorganisationer. Att det är så stor andel är en avspeglning av den kommun lokalavdelningen finns i. De klassiska medlemsorganisationerna inom ABF som fackföreningsrörelsen, Kooperationen och Hyresgäströrelsen bedriver allt mindre folkbildningsarbete. De har inte samma behov av ett studieförbund i dag som tidigare, enligt de lokalt ansvariga. De är organiserade och de tillhör maktstrukturen. Detta upplevs som ett bekymmer. Så här uttrycker en anställd det:

... att egentligen då kunna ställa om och jobba in nya organisationer. Möta dom krav som finns i propositioner om att vi då ska kunna försöka underlätta vid integration, öka demokratiseringen. Där är ju människor traditionellt då som inte organiserar sig just i dom organisationer som har direktpåverkande demokrati; politik, fack och hyresgäströrelser alltså. Dom klassiska organisationerna för att utveckla, påverka sin egen situation utan man organiserar sig så här som i den somaliska föreningen eller i den grekiska föreningen eller i den latin-amerikanska föreningen. Där är man organiserad och det där leder inte alltid till ökad integration eller demokratisering. Så därför tycker vi det är väsentligt att jobba där och få igång resonemang om politik, fack, hyresgäströrelsen alltså...

Detta fenomen har också uppmärksammat av en del forskare. Det svenska sättet att organisera sig, det svenska systemet är normen

och det som gäller. Andra sätt att organisera sin delaktighet och engagemang erkänns ej.¹¹²

Den anställde som citeras ovan tror att dessa, dvs. invandrarföreningarna, blir framtidens organisationer som kommer att kunna påverka samhället och omvärlden. Han tror att de klassiska folk rörelseorganisationerna kommer att få det svårt framöver och det kommer att vara andra som tar över. I dag upplevs det dock som ett problem eftersom det är de klassiska organisationerna som har makten över ABF medan det är de nya organisationerna och föreningarna som bedriver verksamheten. Han menar att han tror att denna situation i längden inte kommer att accepteras av de inblandade utan att nya forum måste skapas. Det är naturligtvis en mycket hotfull situation för de klassiska organisationerna. Lokalavdelningen menar dock att man som organisation måste ”möta upp det nya”. Man kan inte ”predika” demokrati och sedan agera på ett helt annat sätt.

... utan det är faktiskt så att jag som demokrat som ska säga till dom som bedriver verksamheten här: Vad är det för verksamhet ni ska bedriva och dom ska tala om för mig och leda mig och inte tvärtom. Dom ska tala om att det är det här vi vill göra och så kan vi då va ett stöd då.¹¹³

Personalen på lokalavdelningen kände ett starkt behov att anpassa organisationen efter de lokala förutsättningarna. Verksamheten var också kraftigt förändrad och svarade, i alla fall till viss del, upp till de behov som man upplevde fanns. Strukturerna var dock de gamla och passade inte längre för den verksamhet man bedrev.

Av invandrarorganisationerna är det 95 procent som bedriver den verksamhet som sker i samarbete med ABF, i egna lokaler i invandrantäta bostadsområden. En ambition man har inom ABF är att försöka bygga nätverk mellan invandrarföreningarna och de traditionella svenska föreningarna. En medarbetare beskriver en ögonblicksbild som skulle kunna illustrerar vad man vill uppnå i detta avseende.

... så firade vi det här med cirkeln hundra år och då hade vi bjudit in alla cirkelledare till en träff med en film ”Italienska för nybörjare.” Och sen efteråt så då lite mingel och plötsligt , somalierna med PRO-arna ... alltså dom ögonblicksbilderna där va! Alltså vi är ju navet. Kan

¹¹² Exempelvis Thörn, 2002, tar upp detta i samband med det låga valdeltagandet bland invandrare.

¹¹³ Detta är ett motsatt sätt att resonera jämfört med de slutsatser som drogs i Gougoulakis, 1996, studie.

vi förena liksom alla dessa organisationer och det gör vi ju inte på två år naturligtvis eller tre men liksom det är hela tiden den bilden man ser framför sig att det är så där det ska bli va.

Vad man tror på i ett längre perspektiv är att hjälpa till med en demokratisk skolning i invandrarföreningarna för att dess medlemmar sedan ska kunna delta i det mer etablerade demokratiska föreningslivet. ABF har mer och mer gått över till att arbeta på individbasis vad gäller demokrati och integration. Detta ser man som en följd av att samhället ser ut som det gör. Samhället består av allt fler individer som är ensamma och inte organiserade eller deltar i någon form av gemenskap. ABF försöker hela tiden motivera människor att organisera sig. Förändringskraften ligger i organiserandet och ett icke-organiserat samhälle är ett hot mot demokratin, menar man.

ABF:s lokalavdelning har en liten andel ”öppen” verksamhet. Man skickar exempelvis inte ut ett studieprogram till allmänheten. Istället arbetar man via sina samarbets- och medlemsorganisationer. På detta sätt menar man att man bättre når folkbildningens prioriterade målgrupper.

Samarbete med invandrarföreningar

Lokalföreningen är mån om att inte framstå som någon form av myndighet utan vill arbeta i sann demokratisk anda. Vad man gör när man inleder ett samarbete med en invandrarförening är att man ser över deras stadgar. Man har också en diskussion med föreningen varför man vill ha detta samarbete. ABF vill inte utnyttjas till att bara betala en lokalhyra exempelvis utan man har som utgångsläge att det finns ett behov hos medlemmarna i föreningen som ABF på något sätt kan hjälpa till att tillfredsställa. Dessa samtal eller diskussioner kan ibland ta lång tid. Detta menar man från ABF:s sida är bra och i vissa fall helt nödvändigt.

Det kan finnas många frågor som behöver redas ut. Här får man en möjlighet att förklara hur den svenska folkbildningen är tänkt att fungera. Det handlar om en period där man på något sätt försöker sammanlänka två olika kulturer med vidhängande regler och sedvänjor. Studiecirkelledarna från invandrarföreningarna erbjuds också cirkelledarutbildning. Den uppfattning man har från lokalavdelningens sida är att för vissa föreningar har det betydelse att samarbeta med just ABF beroende på ABF:s ideologi. För andra

föreningar är det mer pragmatiska skäl som avgör vilket studieförbund man väljer.

Lokalavdelningens integrationsarbete

Inom ABF finns en utbredd verksamhet som på olika sätt har integration som ett mål eller ett fokus. En hel del av detta arbete bedrivs i invandratäta bostadsområden. Det är verksamhet både för barn och för ungdomar men även för vuxna. Det är verksamhet som spänner över ett brett fält och är organiserat både i studiecirkelform och som olika kulturaktiviteter. Det handlar om verksamhet med enbart invandrardeltagare men även verksamhet där både svenskfödda och invandrardeltagare finns med. Det kan vara intressant att notera att verksamheten med enbart invandrade deltagare också av de anställda betecknas som integrationsarbete.

När det gäller studiecirkelverksamheten är det olika former av samhällsengagemang som är i fokus. Det innebär att de vanligast förekommande ämnena är religion, historia och samhällskunskap. Det finns också en verksamhet som bedrivs ute i de utsatta bostadsområdena och det handlar exempelvis om läxhjälp till invandrarbarnen på deras hemspråk. Det är en stor verksamhet som syftar till att barnen inte ska komma efter i skolan. Detta ser man som ett ansvar som går utöver det som studieförbunden normalt bör ta. Det är egentligen kommunens och statens ansvar. Man bedömer dock detta arbete som oerhört viktigt. Man måste satsa på barnen. De är morgondagens makthavare. En medarbetare säger

... jag tror att det är morgondagens makthavare dessa barn. Så tror jag det är, så jag tycker alltså även om vi tar ett ansvar som är utanför det som vi ska göra så tror jag att vi gör en samhällsinsats som är gigantisk i det engagemanget. Alltså för dessa barn kommer att vara morgondagens ... dom kommer icke att tillåta sig att brytas av när dom är tjugo år, mot bakgrund utav sin kunskap. Dom kommer att bli framtidens makthavare och då är samhället förändrat i grunden.

Dessa barn kommer inte som sina föräldrar att brytas ner av arbetslöshet och dåliga ekonomiska villkor. De kommer att styra samhället som denna medarbetare ser det. Denna verksamhet som beskrivs ovan drivs med studiecirkelledare från ABF. Här uppfattar ABF själva att man går utanför det som egentligen kan räknas till uppdraget. Man menar att man går in och delvis utför arbete som åligger kommunen. Att man gör detta beror på att man sett behov-

et och vet att kommunen av olika anledningar inte tar sitt ansvar. Studieförbunden påtar sig ett samhällsansvar som delvis går utöver statens intentioner med folkbildningen. Studieförbundet går in och stärker upp där samhällets resurser inte räcker eller där verksamheten av olika anledningar inte prioriteras.

Den muslimska föreningen

Den studiecirkel som studerades var ett samarbete mellan ABF och en muslimsk kulturförening. Föreningen har sitt säte i ett invandrar rätt bostadsområde i en större svensk stad. Den har cirka 500 medlemmar. Medlemmarna är födda i olika länder men har alla det gemensamt att de är troende muslimer. Föreningen styrs av en styrelse. Det kostar inget att vara medlem i föreningen som organiserar både män och kvinnor och vuxna, tonåringar och barn. Föreningen har en rad olika aktiviteter varav en del drivs i ABF:s regi. Alla de intervjuade är kvinnor och medlemmar i föreningen. De betonar dock att de inte är invalda i styrelsen eller har några andra förtroendeuppdrag. Detta innebär att de inte är ansvariga för föreningen på något sätt och att de inte heller har någon direkt insyn i ekonomi och liknande. De är vanliga medlemmar helt enkelt. Man upplever föreningen som mycket positiv.

Man träffas ofta på fritiden i föreningens lokal i det bostadsområde man bor i. Kvinnorna menar att föreningen har en bra verksamhet, både på ett socialt plan och utifrån andra perspektiv. Föreningen har exempelvis hemspråksundervisning i sin lokal för de barn som så önskar. Den kommunala skolans resurser i detta sammanhang uppfattas som begränsade. Man uppfattar att det är en stor fördel att ha tillgång till föreningslokalen där man kan mötas, ha fester osv. Medlemmarna betalar som nämnts ovan ingen avgift men kan ibland ställa upp med pengar om det skulle behövas. Hur föreningen får sin verksamhet att ekonomiskt fungera vet man ej. En kvinna säger

Det är dom, kan man säga, som styr det här. Dom som alltså . . . vi är bara medlemmar. Vi ska inte tänka på hyran och sånt. Det är dom som styr det här...

Man tycks inte intresserad av de ekonomiska frågorna utan det viktiga är den trygghet som föreningen erbjuder.

Vi vet inte exakt varifrån pengarna kommer och hur dom går och vad dom är, vet inte exakt utan jag vet att det finns en muslimsk lokal och sånt och vi kommer här för att ha det tryggt och för att känna oss att vi är trygga och vi är omgivna av andra muslimer och sånt.

Enligt de intervjuade kvinnorna är deras uppgift att tillsammans utveckla föreningen och dess verksamhet. Man är glad för att slippa ansvaret för ekonomin och liknande i föreningen. Att få makt över hur föreningen drivs och dess mål verkar inte heller intressant för kvinnorna. Så länge man får ut vad man vill av föreningen behöver man inga mer reglerade sätt att utöva makt i föreningen.

Fredagscirkeln och söndagscirkeln

Två av de studiecirklar som drivs i Islamska kulturföreningens regi har studerats. Det är två cirklar där man enbart har kvinnliga deltagare. Den ena cirkeln kan benämnas fredagscirkeln och den andra söndagscirkeln. Det är studiecirklar som kan kategoriseras som segregerade. I dessa deltar enbart utlandsfödda personer.¹¹⁴

Deltagarna

Deltagarna i dessa två studiecirklar är enbart kvinnor och yngre flickor. I samband med denna studie har åtta kvinnor intervjuats. Dessa kvinnor deltar i både fredags- och söndagscirkeln. Samtliga bor i ett invandrartätt bostadsområde med få procent svenskfödda boende. Två av kvinnorna studerar svenska och två är arbetslösa. En av dessa kvinnor har läst in gymnasiet samt en ettårig datautbildning i Sverige men trots detta kan hon inte erhålla arbete. Hon har haft ett flertal kontakter med arbetsförmedlingen men utan resultat.

Fyra av de intervjuade kvinnorna är yngre och av dem går en sista året i grundskolan och de tre andra studerar på gymnasiet. Dessa unga kvinnor har planer på framtida studier. Någon vill bli dataingenjör och en annan barnläkare. Alla kvinnorna är arabisktalande och de flesta har sitt ursprung i ett och samma land. De har varit i Sverige mellan 6 och 17 år. Dessa kvinnor utgjorde stommen

¹¹⁴ Detta stämmer inte fullt ut, eftersom några svenska konverterade kvinnor ibland deltar. Kriteriet för att delta är inte att man är född utomlands utan att man är muslim, eller speciellt intresserad av islam.

i fredagscirkeln. Detta var en cirkel som skulle kunna kallas kamratcirkel, då den startats av en grupp vänner. Alla kände varandra och hade gjort så under ganska lång tid. I nuläget ville man inte utvidga gruppen men så småningom hade man planer på att rekrytera nya deltagare.

Först så ska vi utveckla oss för, om man säger, först utveckla oss själva. Sen så hämtar vi andra så att vi inte bara är nybörjare och vi hämtar andra.

Deltagarna kan således sägas vara av två olika ”typer”. De yngre kvinnorna som fortfarande gick i grundskolan eller på gymnasiet upplevde att de hade en viss samhörighet och delaktighet i det svenska samhället. De äldre kvinnorna däremot hade en mer marginaliserad position. De var antingen arbetslösa eller studerade svenska. Trots relativt lång tid i Sverige befann de sig i en situation av utanförskap. Det var för dem själva en bekymmersam situation. De befann sig i en social exkludering och uttryckte en stark kritisk inställning till det svenska samhället. De upplevde att de inte blev ”inläppta” trots otaliga försök. Den sociala situationen trivdes de dock bra med. De trivdes i sitt bostadsområde och ville inte flytta därifrån. Där fanns alla vänner och där kände man trygghet. Vad som saknades var möjligheten att själv försörja sig, dvs. avsaknaden av arbete.

I söndagscirkeln var antalet deltagare betydligt större, cirka 30 stycken och ibland t.o.m. flera. Kvinnorna från fredagscirkeln deltog alla även i söndagscirkeln. Det karaktäristiska för söndagsstudiecirkeln var att i den deltog mödrar och deras tonårsdöttrar. Ibland deltar även svenska kvinnor i denna studiecirkel, dvs. svenska kvinnor som konverterat till islam.

Dessa två studiecirkelar har inga speciella studiecirkelledare. Alla är ”jämbördiga”.

Cirklarnas mål och form

I fredagsstudiecirkeln har man ett högt och relativt diffust mål. Detta är att man vill åstadkomma något som är bra för samhället eller för enskilda individer eller grupper. En kvinna uttrycker det på följande sätt

Men syftet med det här fredag det är inte bara att diskutera och komma fram till saker och ting, utan vi ska till slut, kan man säga, vi

ska komma fram med nåt. Vi ska göra nåt till, kan man säga, samhället, göra nåt bättre, kan man säga. Hjälpa några eller lösa ett problem som har uppkommit i samhället...

Denna studiecirkel har precis startat och man vet inte i dag hur den kommer att utvecklas. Målet är dock att man ska kunna göra något "gott", dvs. att studiecirkeln skall kunna ha betydelse även för personer som ej direkt deltar i den.

I söndagscirkeln har man ett annat och mer tydligt formulerat mål. Där är målet att utveckla religionen. Man vill genom denna studiecirkel ge de unga kvinnorna möjlighet att behålla och utveckla sin muslimska identitet. Studiecirkeln har också ett socialt mål. En kvinna uttrycker det på följande sätt:

Fast inte bara religionen, men också att måste vi också träffa varandra därför hela veckan vi är i skola. Vi arbetar hemma. Vi kommer här för att träffa varandra och bli lite psykiskt starka...

Sammanfattningsvis kan man således säga att fredagsstudiecirkeln är inriktad främst på samhällsfrågor medan söndagsstudiecirkeln mer har fokus på ett religions- och identitetsperspektiv. Trots att målen synes lite diffusa är man helt eniga. Alla tycks mycket målmedvetna och ha en seriös inställning till studiecirkeln.

Båda studiecirkeln äger rum i Islamska kulturföreningens lokal. Det rör sig om en källarlokal i ett invandrartätt bostadsområde. Det är en relativt liten lokal med en sparsam möblering. I denna lokal finns mycket verksamhet, bl.a. har männen motsvarande studiecirkel som kvinnorna men vid andra tidpunkter.

Fredagsstudiecirkeln är relativt nystartad. Man har enbart träffats tre till fyra gånger under cirka en månads tid. Denna studiecirkel håller fortfarande på att hitta sina former. Det finns ingen formell studiecirkelledare utan man ser det som en grupp vänner som träffas på en bestämd tid, fredag kväll, varje vecka. Söndagsstudiecirkeln har däremot funnits i sju år. Inte heller här har man någon speciell person som är utsedd till studiecirkelledare. Det är dock en kvinna som av de andra pekats ut som en form av ledare. Hon är den som är mest kunnig. Följande samtal visar hur kvinnorna ser på detta med ledarskap i studiecirkeln.

Kvinna 1: Det beror på att hon kan mer. Vi säger, typ, att hon leder oss.

Kvinna 2: Vi hjälper henne!

Kvinna 3: Ibland dom leder mig.

Man stöttar varandra och tar vara på de kunskaper som finns hos medlemmarna i studiecirkeln. Man beslutar tillsammans vilka olika frågor som skall tas upp vid de olika träffarna. Inte i någon av studiecirkelarna tycks man ha diskuterat formerna så mycket. Man har exempelvis inte någon uppfattning om hur länge man skall hålla på med cirkelarna i mer traditionell bemärkelse. Det är också tveksamt om man uppfattar verksamheten som en studiecirkel. Man träffas några gånger per vecka och talar om sådant som är väsentligt och viktigt för en, men att benämna det som en studiecirkel det gör man inte direkt. Det är helt enkelt en överenskommelse mellan ett antal människor med liknande intresse att träffas och på olika sätt utveckla detta gemensamma.

Innehållet i cirkelarna

I fredagsstudiecirkeln diskuterar man aktuella samhällsfrågor. Man bestämmer tillsammans vilken typ av frågor det är man ska avhandla. Idén till fredagsstudiecirkeln kommer från deltagarna själva. De kom fram till att de var en grupp som hade ungefär samma mål, dvs. att man på något sätt ville göra någonting för att saker och ting skulle bli bättre i samhället. Man kom fram till att det var en god idé att samlas och göra någonting tillsammans. Man har diskuterat flera aktuella frågor som känts speciellt relevanta för deltagarna. Som exempel uppger man att man har diskuterat terrorism, diskriminering och homosexuella. En kvinna säger

Ja, vi kände att vi ville ha någonting gemensamt så att till exempel vad som brukar hända. Vi brukar alltid höra att muslimer är terrorister och då det här ... och då tänkte vi att vi kan diskutera det här själva och se om vi kommer fram till någonting. Det kan ... är det sant att vi är terrorister? Vad har hänt egentligen i samhället? Såna viktiga frågor tänkte vi ta upp och diskutera och se om det verkligen stämmer.

I söndagsstudiecirkeln handlar det mer om religion och identitet. Man läser koranen tillsammans på arabiska. De äldre kvinnorna försöker hjälpa sina döttrar med detta. En del av dem har svårt att själv klara av denna läsning. På detta sätt blir det också en träning i hemspråket. Man vill att tonåringarna skall behålla sin identitet och att de inte ska glömma bort religionen. Ibland kommer det någon och föreläser om exempelvis islam. Vid sådana tillfällen har man ibland gemensamma cirklar med männen och deras tonårspojkar. I dessa studiecirkelars verksamhet ingår också anordnandet av en del

fester som tycks fungera som en form av ”utvidgning” av det vanliga innehållet i verksamheten. Ibland förvandlas lokalen till festlokal. En kvinna säger:

Ja, en man och en flicka gifta sig och skriva kontrakt också vi kommer här och sitter.

Det händer också att man tar emot studiebesök. Det är i kvinnornas berättelse svårt att skilja studiecirkelverksamheten från övrig verksamhet i föreningens regi. Kvinnorna gör inte heller denna åtskillnad. Den är inte meningsfull för dem. Innehållet i båda cirk-larna syftar på ett eller annat sätt till att styrka de deltagandes identitet och gruppkänsla. Man söker en trygghet i en tuff omvärld. Kvinnorna vill försöka förstå sin egen roll, och då med speciellt fokus på religionen, i det svenska samhället. Möjligtvis skulle detta kunna tolkas som utslag av det som brukar benämnas islamisering av självet.¹¹⁵

Att lära om det egna

Den allra största behållningen eller effekten av att delta i de två studiecirk-larna är att man lär sig om sin egen religion. De yngre kvinnorna menar att de i flera olika sammanhang ställs inför frågor om islam och frågor om exempelvis sin klädsel. En kvinna säger

Den gör ju att vi vågar gå ut i svenska samhället och inte behöva vara rädda för att bli tillfrågade varför har du sja, varför? Jag vet ju varför jag har det och då kan jag besvara och försvara och det blir inte så svårt.

Genom en ökad kunskap om sin religion och ett utvecklande av den religiösa identiteten känner kvinnorna en större säkerhet. De kan på ett helt annat sätt möta det ”svenska samhället”. Detta skulle i förlängningen också kunna påverka en integration positivt, menar de intervjuade. Kvinnorna menar att integrationen inte handlar om att man som invandrarkvinna ska ta av sig sin sja, exempelvis, utan att man ska kunna behålla den på, utan att den behöver ifrågasättas. Kvinnorna söker sin trygghet och sin identitet

¹¹⁵ Detta är ett uttryck myntat av Barbara Metcalf och beskrivs i en artikel av Carlbom, 1997. Det innebär att en del muslimer som invandrat till länder som är icke-muslimska har som överlevnadsstrategi valt att bli mer muslimer än man var tidigare (Eriksson, 2002).

i religionen och de får hjälp med det via de nu studerade studiecirkelarna.

En annan effekt av studiecirkelarna handlar mer om kvinnornas sociala situation. De flesta arbetar i hemmet eller studerar under veckorna utan att ha möjlighet att ha så mycket kontakt med varandra. Därför finns det ett stort behov av att träffas när man blir ledig under helgen. Kvinnorna tycks ha en stark gemenskap just i sin egenskap av att vara kvinnor med de specifika förutsättningar det innebär. Flera av kvinnorna vittnar om att det är just gemenskapen med de andra kvinnorna som gör att man inte exempelvis vill flytta till ett annat bostadsområde. Deltagandet i studiecirkelarna ger kvinnorna en unik möjlighet att vistas i en enkönad miljö, något som tycks vara av centralt värde för de intervjuade kvinnorna. Tryggheten spelar en stor och betydelsefull roll här.

Det utsatta bostadsområdet

Alla deltagare bor i samma område. Det är ett invandrantätt bostadsområde med få svenskfödda boende. Studiecirkelarna vi studerat är också bara för personer boende i området. De intervjuade är personer som trivs mycket bra i sitt bostadsområde och som aktivt valt att flytta just hit. De är måna om sitt område och tycks se deltagandet i studiecirkelarna som en möjlighet att ytterligare stärka den gemenskapskänsla som finns. Deltagandet i studiecirkelarna är svårt att skilja från deltagande i andra aktiviteter anordnade av den muslimska föreningen.

Föreningens verksamhet ökar känslan av trygghet i bostadsområdet. Man har ingen önskan att flytta från området. Här har man sina vänner och här känner man trygghet. Naturligtvis finns det sociala problem här precis som på andra ställen, men det är inte avgörande för ens val av boende. Den trygghet man känner och närheten till släkt och vänner väger tungt. Att man ofta tänker på detta sätt och att det ofta upplevs som att det finns en stark gemenskap i denna typ av bostadsområden påtalas även i annan forskning.¹¹⁶ Här utvecklas ett starkt vi och domtänkande. Ibland förekommer t.o.m. en romantisering av det egna området.¹¹⁷

¹¹⁶ Se exempelvis Eriksson, 2002, Sernhede, 2002.

¹¹⁷ Sernhede, 2002.

Deltagarnas tankar kring integration

Två olika aspekter av det som benämns som integration tas upp i intervjuerna. Den ena handlar om kontakter mellan svenskfödda och invandrare. Flera av kvinnorna menar att det är svårt med kontakter över kulturgränserna. De menar också att det inte är invandrarna som inte vill ha kontakt. Samtidigt finns det en praktisk svårighet på grund av att man bor i ett bostadsområde med så få svenskfödda personer. Hur ska man göra? Ett sätt som flera av de intervjuade tror är en möjlighet är att olika föreningar kan knyta kontakt med varandra, att man skulle kunna ha ett samarbete exempelvis mellan islamska föreningen och någon svensk förening. Det är således fråga om en kontakt på grupp- eller organisationsnivå. En kvinna säger:

Men sen om man vidare i framtiden för att påverka det här med integration, göra ett samarbete med svenska föreningar så kanske man förbättrar integrationen på det sättet i och med att man kan liksom inte gå ut i xxxxx (det bostadsområde kvinnorna bor i, författarens anmärkning) och skrika kom nu alla utlänningar så går vi till xxxxx (ett 'helsvenskt' bostadsområde, författarens anmärkning). Men genom en förening så kan det bli enklare.

Detta var tankar som även fanns bland personalen på ABF-avdelningen. Vid intervjutillfället var det dock bara tankar och inget som någon försökt realisera.

Den andra aspekten handlar om valdeltagandet, som ökade i bostadsområdet senaste valet jämfört med tidigare val. Detta ser kvinnorna som något mycket positivt. I området har det funnits personer som informerat om valet. Genom att föreningen finns har det varit lätt att kalla ihop dess medlemmar till olika informationsmöten om valet. Detta har sedan resulterat i ett ökat valdeltagande. Detta deltagande ses som en viktig del av integrationen.

Samtliga intervjuade kvinnor uppfattar integration som något positivt. Kvinnorna betonar således en lösning på integrationsproblemen mer på en organisations- eller gruppnivå. Vad de enskilda individerna har svårt att uppnå kanske man kan klara med hjälp av kontakt föreningar emellan. Genom att föreningen har kontakt eller samarbete med ABF ökar möjligheterna till integration enligt kvinnornas och lokalföreningens sätt att resonera. Man skulle kunna säga att förutsättningarna finns, men utnyttjas eller provas inte i någon större utsträckning. Att över huvud taget

organisera sig på olika sätt tycks vara gynnsamt för integrationsprocessen, enligt kvinnornas sätt att resonera.

Samarbete mellan ABF och den muslimska kulturföreningen

De intervjuade kvinnorna är medvetna om att studiecirkelarna drivs i samarbete med ABF. Man vet dock inte varför föreningen samarbetar med just detta studieförbund. Man hänvisar till ordföranden för svar på detta. Samtidigt som man är medveten om att ABF på något sätt finns i bakgrunden så är man inte insatt i vad ABF är för något och vad det står för. Det finns dock en allmänt positiv inställning till ABF. Kvinnorna berättar också att när man vill göra något speciellt, att anordna en fest exempelvis, kan man vända sig till ABF som då ställer upp ekonomiskt. Det finns dock inte hos kvinnorna någon kunskap om vad ABF betyder eller ideologiskt står för. Man litar helt till ordförande i föreningen och hans ställningstaganden. Man har inte heller någon kunskap om den svenska folkbildningstraditionen eller att man kan sägas vara en del av den. Man försöker bara få sina liv att fungera så bra som möjligt.

3.2.3 Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet (NBV)

Den NBV-avdelning som vi studerat omfattar 13 kommuner. Den har enheter eller kontor i fyra kommuner och enligt den intervjuade verksamhetschefen är varje enhet en egen juridisk enhet. NBV-avdelningen har cirka tio olika medlemsorganisationer och samarbetar dessutom med ett stort antal olika organisationer och invandrarföreningar i länet. Samarbetsorganisationerna kan enligt verksamhetsberättelserna för 2002 och 2003 delas in i fem kategorier:

1. föreningar med förebyggande verksamhet
2. föreningar/organisationer som arbetar med människor med särskilda behov
3. invandrarföreningar/organisationer
4. kulturföreningar
5. övriga intresseföreningar

Enligt arbetsplanen för 2003 är NBV:s syfte att genom fritt och frivilligt folkbildningsarbete

- a) verka för nykterhetsrörelsens mål, dvs. ett samhälle fritt från alkohol och andra droger
- b) skapa engagemang i samhällsfrågor genom att erbjuda kunskap, kulturupplevelser och gemenskap
- c) vända sig till nykterhetsrörelsens viktiga målgrupper
- d) verka för att den samlade nykterhetsrörelsens lokala och regionala verksamhet stärks och att samordning av arbetet sker utan att det inkräktar på medlemsorganisationerna särarter.

Utifrån dessa syften har avdelningen utvecklat strategier som bygger på följande utgångspunkter:

- att arbeta med kvalitet
- att utveckla marknadsföringen så att den når nya målgrupper
- att vara bäst på profilområdena, medlems- och invandrarverksamhet
- att genom att utveckla kulturverksamheten skapa en rekryteringskälla för nykterhetsrörelsen
- att konsekvent arbeta med att kompetensutveckla och utbilda cirkelledare, förtroendevalda och personal.

Målgrupperna för NBV:s verksamhet är enligt verksamhetsberättelsen för 2003 ungdomar, föräldrar och andra vuxna i deras närhet, medlemmar i medlems- och samarbetsorganisationer, politiker på kommunal och regional nivå samt tjänstemän på institutioner och kommunala förvaltningar.

NBV:s verksamhet

NBV i länet har, enligt verksamhetsberättelsen och verksamhetschefen, arbetat med några profilområden och dessa områden har en tydlig koppling till folkhälsa och till att motverka sociala problem. Problemområdena är alkohol och droger, integration, folkhälsa, globalisering, kultur, utbildning, information och kommunikationsteknik.

Alkohol och droger

NBV som nykterhetsrörelsens studieförbund ska, enligt verksamhetschefen men också enligt verksamhetsberättelsen, arbeta med drog- och alkoholfrågor och medvetandegöra beslutfattare, individer och samhälle om drogers och alkohols negativa inverkan på folkhälsan. Detta arbete, menar NBV, måste ske på internationell, nationell och lokal nivå. Man menar att globaliseringen och Sveriges inträde i EU ställer krav på nya arbetssätt vilka bl.a. innebär att för att arbeta för ett drogfritt samhälle måste arbetet bedrivas på ett internationellt plan.

Integration

Målet med NBV:s integrationsarbete är att medvetandegöra och förankra det demokratiska tänkandet. Detta ska göras genom studiecirkelarbete. Centralt i NBV:s integrationsarbete är att befästa värderingar om mänskliga rättigheter, jämställdhet mellan könen och barns rättigheter samt att arbeta mot rasism och främlingsfientlighet. Detta arbete ska ske genom att skapa mötesplatser mellan olika kulturer då detta kan verka för invandrarnas integration.

Verksamhetschefen poängterar i detta sammanhang att integrationsarbetet måste ske i samarbete med andra organisationer som arbetar med solidaritet och medmänsklighet för att skapa ett bättre samhällsklimat. I NBV:s verksamhetsberättelse betonas att organisationen ska arbeta med utsatta grupper som på olika sätt behöver inkluderas i samhället. Detta innebär exempelvis att det kan bli fråga om att få tillträde till arbetsmarknaden men det kan också handla om att komma in i ett socialt sammanhang.

Integration av dessa målgrupper kan främjas genom att man erbjuder individer mötesplatser för utveckling av nätverk som kan främja deras integration. Detta arbete ska organiseras genom föreläsningar, temadagar, kurser och kulturmöten om integration och förhoppningen är att det ska ge en möjlighet för människor att delta i nätverk. Integrationsverksamheten hos NBV riktar sig inte bara till invandrare eller andra "utsatta grupper" utan också till medlemsorganisationerna och dess medlemmar, cirkelledare och NBV:s samarbetsorganisationer.

Folkhälsa

Folkhälsan är ett viktigt tema för NBV och detta genomsyrar övriga teman eller verksamhetsområden. I både verksamhetschefens berättelse och verksamhetsplanen poängterar man att villkoren i dagen samhälle ställer allt högre krav på individens fysiska och mentala hälsa. En viktig dimension av folkhälsan som betonas är det ökade våldet i dagen samhälle men också frågan om kost, livsstilsfrågor och mental hälsa. Våldet i samhälle, menar man, kräver en bättre och fungerande dialog mellan ungdomar och vuxna och mellan olika samhällsgrupper.

I samarbete med Allmänna arvsfonden och stiftelsen Skandia, har NBV startat ett projekt som avser att motverka spel/spelberoende. Detta växande problem måste, enligt NBV, ses som ett folkhälsoproblem. För att ta itu med detta och motverka ohälsan krävs att man ökar medvetenheten hos alla. Det krävs också att man bedriver ett förebyggande arbete genom att organisera studiecirklar med ämnen som kost, motion, livsstil, stresshantering, spelberoende m.m. Målgrupperna för denna verksamhet är medlemmarna i medlemsorganisationerna, samarbetspartner, skolelever, lärare och vuxna i ungdomarnas närhet.

Globalisering, liksom kultur, utbildning och information och kommunikationsteknik är andra teman som NBV arbetar med. Det betonas att NBV i länet, inte deltar i utbildningsverksamhet som organiseras av Kunskapslyftet, eller andra traditionella vuxenutbildningsverksamheter. Enligt verksamhetschefen avstod de från sådana utbildningar eftersom de är svåra att förena med folkbildningsidealen.

Hon menar att det blir för dyrt för både kommunerna och kunskapslyftet eftersom man inte inom NBV vill ha en klassituation med stora grupper. Om man skulle dela grupperna enligt en folkbildningstradition blir detta alldeles för dyrt, menar hon. Därför bestämde de sig för att inte anordna någon uppdragsutbildning. Det är istället så att den utbildning de bedriver är för deras egen personal, det är olika ledarutbildningar och det är temakvällar om deras profilmråden m.m.

Relationen mellan NBV och invandrarföreningar

NBV har verksamhet med olika invandrarföreningar i länet. Dessa har dock inget inflytande över NBV:s mål och inriktningar. Verksamhetschefen säger:

Ja, de (invandrarföreningarna, författarens anmärkning) är inte representerade i våra olika beslutande organ, men de organisationer vi samarbetar med brukar vi anordna, till exempel cirkelledareutbildning och där kan vi eller brukar vi ta avstamp från vad de vill göra, hur de uppfattar vårt samarbete. Vad vi kan göra tillsammans. Det är också ett viktigt forum för oss att informera om våra planer, verksamhet... Det är också ett bra forum för olika invandrarföreningar och andra organisationer vi samarbetar med att träffas, utbyta erfarenhet och knyta kontakter. Detta betyder inte att vi sedan utvecklar projektet tillsammans. Vi försöker också uppmuntra kontakter mellan organisationer att samarbeta särskilt samarbete med olika invandrarföreningar.

Genom cirkelledareutbildning och olika utbildningar och träffar för medlems- och samarbetsorganisationer som NBV organiserar, menar chefen, att de organisationer som inte är medlemsorganisationer kan påverka verksamheten och komma med nya idéer och projekt. Dessa utbildningar är viktiga inslag i NBV:s verksamhet. Verksamhetschefen poängterar också att NBV inte har någon uttalad policy för uppsökande verksamhet när det gäller invandrarföreningar.

Trots att vi har ingen uppsökande verksamhet, brukar vi på olika sätt få kontakt med invandrarföreningar, antingen kontaktar de oss, eller när vi är ute och informerar om NBV ... gör reklam för våra verksamheter tar de kontakt med oss.

Samarbetet mellan invandrarföreningarna och NBV är enligt verksamhetschefen inte problemfritt. Som exempel tog hon NBV:s samarbete med en förening i länet som organiserade studiecirkel varje dag. Detta, menar hon, gick emot praxisen och traditionen. Hon menade att man inte kan driva en studiecirkel varje dag, utan det behövs en eller två dagar emellan av reflektion över vad man har gjort eller studerat.

...vi var tvungen att tala om för dem att de inte kan ha studiecirkel varje dag utan minst två eller tre dagar, och sedan kan de mötas igen och reflektera över den...

Verksamhetschefen betonade att NBV har granskat sin verksamhet och minskat rejält på studiecirkelverksamheten eftersom vissa

studiecirklar inte höll måttet enligt reglerna. Det kunde exempelvis handla om att det var för få deltagare eller att NBV helt enkelt inte kunde ställa sig bakom viss verksamhet då man inte tyckte att verksamheten passade NBV:s profil. Denna nerskärning av verksamheten var kostsam för NBV, men verksamhetschefen menar att det är viktigt att driva en verksamhet som man tror på och som är av hög kvalitet.

NBV är ett av de studerade studieförbunden som man kan säga är trogen sin ideologi och som arbetar målmedvetet med sina profilfrågor. Trots detta kan man när det gäller NBV, precis som när det gäller alla de andra undersökta studieförbund, ifrågasätta den interna demokratin när det gäller arbete med och relation till samarbetsorganisationerna. Hos NBV har samarbetsorganisationerna dock genom olika utbildningar som NBV organiserar möjlighet att påverka verksamheten. Detta var även fallet hos en del av de andra studieförbunden.

Studiecirkeln

Hos NBV har en studiecirkel för enbart invandrarkvinnor studerats. Det är en studiecirkel som inte bedrivs i samarbete med någon invandrarförening. Det är inte heller någon studiecirkel som tillhör det ordinarie utbudet utan en cirkel som startat utifrån olika upplevda behov. Studiecirkelledaren är svenskfödd och arvoderad av NBV.

Studiecirkelns start

Denna studiecirkel har pågått i cirka tre års tid. Upprinnelsen till studiecirkeln var att nuvarande studiecirkelledare fick kontakt med en grupp kvinnor på Hemgården. Hemgården är en förening som funnits i cirka 50 år. Den har likheter med det som i USA och Storbritannien kallas settlementrörelsen. Föreningen bedriver olika verksamhet, bl.a. studiecirklar, och NBV har varit en av arrangörerna av dessa. 1995 hade man en stor verksamhet för invandrare på Hemgården med runt 400 deltagare. Det rörde sig framförallt om svenskstudier och matlagningscirklar. Denna verksamhet är i dag betydligt mindre. Den nu aktuella studiecirkeln kan sägas vara en fortsättning på eller en följd av Hemgårdens verksamhet men en

cirkel som nu helt och hållet drivs i NBV:s regi och också i NBV:s lokaler.

Deltagarna

I denna studiecirkel deltar nio personer och alla är kvinnor från Bosnien. I studien intervjuades fyra av dessa kvinnor. De kom samtliga till Sverige under 1994 eller 1995 och är över 50 år. Ingen av dessa kvinnor har arbetat sedan de kom till Sverige. Från sina hemländer har två av dem erfarenhet av arbete utanför hemmet. De har arbetat cirka 30 år vardera inom olika områden. Endast en av de intervjuade kvinnorna har läst SFI (Svenska för invandrare) sedan hon kom till Sverige. De andra har gått kortare språkkurser i Hemgårdens regi. Flera av kvinnorna har krämpor som gör att de inte orkar vara aktiva så lång tid utanför hemmet varje dag. Samtliga intervjuade kvinnor bor i samma stad men inte i samma bostadsområde. De är spridda över olika områden i stan.

Denna grupp kände inte varandra tidigare men har under cirkelns gång blivit goda vänner som umgås privat. Detta handlar, menar vi, om en grupp socialt exkluderade kvinnor. De har varit i Sverige mellan åtta och nio år men aldrig deltagit i det svenska arbetslivet. Två av dem har ett mycket långt arbetsliv utanför hemmet bakom sig. Kvinnorna har utvecklat olika sjukdomar eller sjukdomstillstånd som i kombination med ett bristande svenskt språk och relativ hög ålder, nu tycks ha omöjliggjort ett inträde på den svenska arbetsmarknaden.

Kvinnorna kommer troligtvis, om de stannar i Sverige, att fortsätta att leva i en marginaliserad position med exempelvis dåliga ekonomiska villkor som följd. I tidigare forskning har detta beskrivits som tre dimensioner av underordning. Det handlar om en klass-, en köns- och en invandrardimension.¹¹⁸ Dessa kvinnors situation liknar i stora drag den beskrivning som görs i regeringens proposition om integrationspolitiken.

¹¹⁸ Knocke, 1986.

Cirkelns form och innehåll

I denna studiecirkel träffas man en gång per vecka och då under cirka tre timmar. Man håller till i NBV:s lokaler som ligger centralt i kommunen. Som nämnts tidigare har cirkeln hållit på i tre år och som man resonerar nu kan man inte tänka sig att sluta. I studiecirkeln ägnar man sig framförallt åt att laga mat. Man lagar både bosnisk och svensk mat. De bosniska deltagarna kommer med förslag på den bosniska maten och den svenska cirkelledaren ger förslag på svensk mat. Man bestämmer gången innan vad man ska laga för mat gången därpå och det är cirkelledaren som gör inköpen till varje gång.

I cirkeln ingår också friskvård. Den består till största delen av att cirkelledaren undervisar i vad som är näringsriktig mat. Man samtalat kring vad som är bra och nyttigt att äta och vad som är mindre bra. Flera av kvinnorna är intresserade av att gå ner i vikt och tycker detta inslag är viktigt. Någon av kvinnorna berättar också att hon lyckats gå ner några kilo. Cirkelledaren har en annan studiecirkel i NBV:s regi med gymnastik. Samtliga kvinnor i den nu studerade cirkeln deltar även i den cirkeln. Där deltar också svenska kvinnor. Gymnastiken blir ett komplement i friskvården.

Med tanke på att flera av kvinnorna är sjukliga blir friskvården extra viktig. Det är känt att invandrare ofta har en sämre hälsa än svenskfödda och också upplever själva att man har det.¹¹⁹ Hälsfrågor är något som ofta uppmärksammas när det gäller folkbildning i invandrargrupper.¹²⁰ Vi tolkar det som en strävan att se människan som en helhet och där en god hälsa är en förutsättning för att exempelvis kunna lära sig ett nytt språk, ta in information etc. De intervjuade kvinnorna beklagar dock att de i gymnastikcirkeln tyvärr inte får någon kontakt med de deltagande svenska kvinnorna. De vet eller förstår inte varför. Inte heller cirkelledaren kan förklara detta.

Ett annat viktigt inslag i cirkeln är träningen för kvinnorna i det svenska språket. Under cirkelns gång försöker man att inte tala bosniska utan att hålla sig till svenskan. Dessa tillfällen är många gånger dessa kvinnors enda möjlighet att praktisera det svenska språket. Detta inslag blir därför centralt för kvinnorna. Detta är inte något som speciellt påtalas som något positivt i de integrerade cirkelarna i Sensus och Studieförbundets regi. Den troliga orsaken

¹¹⁹ Se exempelvis Ekblad, 1996, reg.prop. 1997/98:16.

¹²⁰ Se exempelvis Eriksson, 1999.

till detta är att invandrardeltagarna där hade ett betydligt mer utvecklat svenskt språk. De var inte i behov av att träna svenskan på samma sätt som dessa kvinnor. De hade exempelvis arbeten där de hela tiden fick praktisera sitt svenska språk. De möjligheter studiecirkelarna gav till att tala svenska uppmärksammades därför inte.

Främst en social betydelse

Denna cirkel har varit viktig för deltagarna. Det påpekar samtliga av de intervjuade kvinnorna. Den har framförallt haft en social betydelse. Två av kvinnorna menar att den sociala kontakten med de andra kvinnorna får dem att glömma sina egna bekymmer. En av dessa kvinnor har dessutom problem med att vistas i större grupper varför studiecirkeln är idealisk för henne.

Jag vill komma hit för sällskapet skull. Jag kan bara vara med lite folk. Jag kan inte vara med många människor. Detta tycker jag är en lagom stor grupp. Annars är jag rädd för att prata. Xxxx (studiecirkelledaren, förf. anm.) förstår oss.

De två andra kvinnorna menar dock att ett deltagande i cirkeln får dem att på olika sätt känna större delaktighet i samhället. Den ena kvinnan betonar gymnastikcirkeln och menar att den kontakt man kan få där med andra personer exempelvis svenska kvinnor gör att man känner en delaktighet, som man inte skulle göra om man bara satt hemma. Denna kvinna läser också svensk skönlitteratur för att sätta sig in i hur situationen är i Sverige. Den andra kvinnan menar att för henne är det viktigt att delta med tanke på att hon kanske ska läsa vidare. Hon säger:

Detta är mycket bra för mig om jag ska fortsätta med någon form av vidareutbildning. Det är bra att vi umgås, att vi lär oss av varandra, att vi lära oss något mera. Jag känner mig som en del av det svenska samhället.

Genom denna studiecirkel har kvinnorna lärt känna varandra och nu umgås man privat. Studiecirkelledaren betonar också cirkelns betydelse för kvinnorna. Hon ser det som ett sätt för dem att komma hemifrån.

Det är lätt att man bara sitter hemma annars. Här kan de träffas och prata svenska.

För cirkelledaren har det också betytt mycket. Hon har lärt sig mycket om Bosnien via kvinnorna och det är en mycket varm stämning i gruppen som för cirkelledaren är ett av motiven till att fortsätta. Cirkeln upplevs som mycket positiv av de deltagande, men tycks ha en i huvudsak social betydelse. Den blir ett sätt att bryta vardagen och träffa vänner. Man kommer ifrån arbetet i hemmet för några timmar per vecka.

Ett led i integrationsprocessen

De intervjuade kvinnorna ser cirkelns verksamhet som ett led i en integrationsprocess. Genom att man i gruppen stärker sitt självförtroende, kommer hemifrån och allmänt känner sig mer delaktig kan detta vara ett första steg att börja närma sig det svenska samhället. Genom att delta i denna cirkel kan man exempelvis öka sina svenska kunskaper vilket i förlängningen kan underlätta kontakten med svenskfödda.

Dessa kvinnors kontakter med svenskar i andra sammanhang är mycket begränsad. Kvinnorna och cirkelledaren menar således att en segregerad verksamhet på detta sätt kan vara att föredra. De deltar också alla i en gymnastikcirkel tillsammans med svenska kvinnor. Detta innebär dock inte att man har så mycket kontakter mellan de olika grupperna. Det är snarare så att de två grupperna håller sig var för sig. De intervjuade vet inte varför det är så, men av rädsla tar man inte själv kontakt. Man är bl.a. orolig för att det svenska språket inte ska räcka till vid ett samtal med någon av de svenska kvinnorna. Genom deltagande i den studerade studiecirkeln får kvinnorna en känsla av att inte helt stå utanför det svenska samhället. Det blir en möjlighet att få komma utanför hemmet och att få tala det svenska språket. Det tycks ha blivit lite av ett andningshål för kvinnorna. Om det i förlängningen påverkar deras situation sett ur ett strukturellt perspektiv är dock tveksamt.

Kvinnorna har deltagit i denna studiecirkel under tre års tid och de beskriver inte någon direkt positiv utveckling vad gäller deras totala situation i samhället. Det tycks mer vara fråga om en upprätthållande verksamhet, något som gör kvinnornas vardagsituation mer dräglig. Dessa kvinnor lever i övrigt ihop med sina familjer och vad det innebär av hushållsarbete och omsorg om barn och äldre anförvanter. Kvinnorna har inte kommit in på arbetsmarknaden och är bekymrade över detta. En kvinna säger:

Det är svårt att få jobb. Jag tycker det verkar som om invandrarna utgör en andra klassens arbetskraft. Det är svårt att klara av att under långa perioder leva på socialbidrag.

Samtliga dessa kvinnor lever på socialbidrag och har gjort detta i stort sett under alla de år de bott i Sverige. Det handlar om personer som på flera olika sätt är socialt exkluderade. Denna studiecirkel har knappast bidragit till att kvinnorna tar sig ur denna situation, men kan som sagt underlätta deras vardagsliv.

Deltagarnas relation till NBV

Den lokalavdelning av NBV där studien utfördes har av "tradition" haft många studiecirkel med invandrardeltagare. På detta sätt finns det en mångårig erfarenhet av att arbeta med dessa grupper. En del av NBV:s cirkelledare har arbetat med detta under många år. De intervjuade invandrarkvinnorna har under flera års tid haft kontakt med NBV och dess verksamhet. Trots detta är deras kunskap om NBV begränsad. De vet att man befinner sig i NBV:s lokaler och de vet att cirkeln sker i dess regi.

När det gäller den ideologi som NBV står för har man fått viss kunskap kring detta genom att man träffat en del äldre personer som kommer till studieförbundets lokaler. Genom samtal med dem har man fått kunskap om de värderingar som finns inom NBV, menar man. Denna kunskap är dock inget som blir avgörande för om man vill fortsätta sitt deltagande eller ej. En kvinna säger:

Det är bra att vi umgås, men för oss spelar det ingen roll om det är NBV eller någon annan.

Här blir det uppenbart att inte heller NBV lyckats föra ut sin ideologi på något tydligt sätt. Det är inte något som diskuteras i cirkelarna eller sprids på annat sätt. Den enda information man som deltagare fått är via äldre besökare. Det verkar inte heller vara så centralt för cirkelledaren att föra vidare denna ideologi. Hon har ett brinnande intresse för invandrardeltagarnas situation och är engagerad i detta. Det har skapats en varm och förtrolig relation mellan deltagarna och ledaren. Detta är förmodligen en av anledningarna till att studiecirkeln pågått under så lång tid.

För deltagarna är ledaren viktig men inte NBV. Att använda sig av studieförbundets egna lokaler tycks dock vara bra om man vill föra vidare eller informera om sin ideologi. Genom att träffa andra

som är aktiva inom NBV och som också omfattades av NBV:s ideologi fick invandrarkvinnorna en del kunskap. Hade man valt andra lokaler exempelvis bosniska föreningens hade denna effekt ej uppstått.

3.2.4 Studieförbundet Vuxenskolan (SV)

SV, liksom som alla andra studieförbund, organiserar kurser och projekt som avser att underlätta invandrarnas integration och delaktighet i det svenska samhället. Dessa kurser och aktiviteter har olika mål, omfattning och organiseras på olika sätt. Antingen kan verksamheten organiseras i samarbete med invandrarföreningar eller också bedrivs av studieförbund och då rikta sig till antingen enbart invandrare eller både invandrare och svenskar. Det intressanta med SV som studieförbund, enligt den intervjuade, är att förbundet försöker skilja mellan bildningsverksamhet i traditionell mening och utbildning men också arbeta med att förena dessa traditioner. Detta hävdar, en av de lokalt ansvariga, är en unik profil för SV, som skiljer det från andra studieförbund. Han säger:

... men vi är en utav dom ganska få avdelningar som har en utbildningsverksamhet vid sidan om traditionella folkbildningen ... så egentligen kommer nu från förste 2003 spela på samma villkor som kommunal vuxenutbildning.

Detta är något som exempelvis NBV tagit avstånd från, och det är intressant att se hur olika man resonerar kring detta.

SV:s lokala verksamhet och mål

Den studerade lokalavdelningen är en stor avdelning som i och med decentralisering av SV verksamhet blev en egen juridisk enhet. Uppgifterna som följer är hämtade ur verksamhetsberättelsen för 2001. Verksamheten är organiserad i tre enheter: programenheten, föreningsenheten samt utbildningsenheten. Utöver dessa tre enheter finns en projektenhet som fungerar som stöd för verksamhetsledningen och de andra tre enheterna. Programenhetens huvudsakliga arbete är att marknadsföra och bedriva studieverksamhet riktad till allmänheten och till personer med funktionshinder. I enheten organiseras olika typer av verksamhet. I verksamhetsberättelsen sägs att

I xxxxx (en del av kommunen, förf. anm.) har ämnesgrupperna språk samt navigation dominerat. På xxxx bedrivs främst teoretiska studiecirklar såsom skrivkurser och språk ... En ökad efterfrågan vad gäller korta kurser samt helgkurser har märkts under år 2001 och cirka 70 helgkurser genomförts.

Utöver dessa verksamheter har SV i samarbete med olika handikapporganisationer också bedrivit språkcirklar. Det har även skett en ökning av antalet hantverkscirklar under året i stället. I en del av kommunen finns ett stort antal studiecirklar som riktar sig specifikt till funktionshindrande personer och deras anhöriga. SV organiserar också och utför uppdragsutbildningar i samverkan med kommunen och inom ramen för Kunskapslyftet. Det handlar om en rad olika ämnen såsom språk, teckenspråk, data, SFI, bild, form och hantverk, kulturverksamhet, musik, måleri och teater.

Målet med lokalavdelningens arbete framgår av verksamhetsberättelsen. Enligt denna är målen att

- a) bidra till utveckling av demokratin
- b) frigöra människans skapande resurser
- c) förmedla kontakt mellan olika kulturyttringar
- d) stimulera lokalt förankrad kulturverksamhet
- e) arbeta med kulturen som kraft i en demokratisk samhällsutveckling
- f) uppmuntra till öppenhet och debatt i samhällsfrågor
- g) medverka till opinionsbildning i aktuella frågor, t.ex. genteknikens landvinningar
- h) öka insikten om miljöns inverkan på människans livsvillkor
- i) arbeta för funktionshindrade människors inflytande i samhället.

En sammanfattning på dessa mål skulle kunna vara att SV vill skapa mötesplatser. Detta betonas också av chefen för föreningsenheten. Det är viktigt att ha en verksamhet som riktar sig till resurssvaga personer i samhället. Men han menar att denna grundläggande idé också kan överföras till utbildningssfären. Det viktiga är dock trots allt att man riktar sina huvudsakliga resurser till dem som fått minst av samhällets resurser i övrigt. I verksamhetsberättelsen står att läsa:

Målgruppen för verksamhet är: grund-, medlems-, och samverkande organisationer, invandrare, arbetslösa och människor med kort utbildning, ungdomar och en bred allmänhet i övrigt.

I både verksamhetschefens utsagor och verksamhetsberättelsen kan man urskilja tre grupper som SV prioriterar. Dessa är funktionshindrade personer eller grupper och invandrare (dessa grupper kallar man resurssvaga) och den betalande allmänheten (resursstarka grupper). SV bedriver en omfattande verksamhet. Den som är intressant för oss i denna studie är den verksamhet som de bedriver i samarbete med invandrarföreningar. Den allmänna kursverksamheten, som är avgiftsbelagd har en liten andel invandrare. En förklaring till detta kan vara att de ekonomiska villkor många invandrare lever under gör att de inte har råd att delta. Den lokalansvarige poängterar att han ser det som slöseri med tid och resurser att marknadsföra avgiftsbelagda kurser i invandrantäta områden.

Det är ju väldigt svårt för oss att nå ut i xxxxxxxx (en del av kommunen, förf. anm.) med sömnad eller språkkurs där det är som mest invandrantätt och varför det, jo för att det faller på avgiften för den verksamheten utan för att den överhuvudtaget ska kunna bedrivas så måste vi ta ut avgiften för den. Och det finns få som kan gå på en sån cirkel.

Språkkurser som SV organiserar i detta sammanhang handlar inte om SFI utan exempelvis om engelska och spanska.

SV:s integrationsverksamhet

Den verksamhet SV bedriver med koppling till olika invandrargrupper är av två olika slag. Den ena är uppdragsutbildningar eller projektliknande verksamheter som är tidsbegränsade och finansieras av externa medel. Den andra formen av verksamhet stöds och delvis finansieras av förbundet men är organiserad och genomförd av olika invandrarföreningar som förbundet samarbetar med.

Ett bra exempel på ett externt finansierat projekt som riktar sig till invandrare är ett tvåårigt integrationsprojekt i ett invandrantätt bostadsområde. Detta projekt finansieras av Storstadsstyrelsen¹²¹. Målet med detta projekt enligt den lokalansvarige är:

¹²¹ 1999 tillsattes Storstadsdelegationen med uppgift att utveckla och samordna den nationella storstadspolitik som fastslagits i reg.prop. 1997/98:165. Tanken var att man skulle göra

... sen en månad tillbaka erhållit pengar från stadsförvaltningen i ett tvåårigt projekt där vi ska bedriva kan vi säga ett integrationsarbete bland barn och ungdomar och föräldrar till dessa, vuxna blir det då. Och det är väldigt spännande och det är ju en av Sveriges svåraste stadsdelar att arbeta i så att vi ska göra det tillsammans med en samverkande förening, en minilantgård i xxxxxx. Och det var dom som tog kontakt med oss den här föreningen som vi samverkar med i att om vi kunde bedriva det, försöka få gång ett sånt projekt som då i huvudsak då ska handla lite grand om att bygga broar mellan etniska grupper där ute ... och där har jag faktiskt vi lyckats anställa folk som bor där så att vi inte rekryterar någon ifrån xxxxxxx (ett annat bostadsområde, förf. anm.) som ska jobba där och som inte känner hur det faktiskt är och bo här lite för det har ju kommit kritik mot dom här storstadsatsningarna, hur dom hanteras utav kommunerna, mycket av det: som hur hanteras pengarna och vart pengarna går då och det har jag ingen direkt uppfattning om men jag har förstått, det är lätt att pengarna åts upp av administration och det liksom kommer inte ända ut så att säga.

Det område som här beskrivs är ett område ofta identifierat som utsatt. Tanken med projektet är att det ska leda till eller främja integration, men det är viktigt att poängtera att projektet är riktad huvudsakligen till invandrare eller, som den lokalansvarige själv påpekar, att projektet

...i huvudsak ska handla lite grand om att bygga broar mellan etniska grupper där ute...

Det vill säga det handlar om att skapa mötesplatser för människor från skilda kulturer för att de ska kunna träffas och utbyta erfarenheter. I detta projekt används begreppet integration men det tillskrivs en annan betydelse än i den dominerande diskursen om integration. I integrationsdiskursen används ofta begreppet i relation till invandrarnas deltagande eller icke deltagande i det svenska institutionella livet.

De integrationspolitiska målen och åtgärderna bygger på och legitimeras av invandrarnas utanförskap, segregation, arbetslöshet osv. Men hur det ovan beskrivna projektet ska kunna leda till integration i det svenska institutionella livet, på arbetsmarknad, i boendet eller hur det ska kunna höja den låga status som är förknippad med bostadsområdet är oklart. Men trots allt, som studie-

speciella satsningar i utsatta bostadsområden i storstadsregionerna. Avtal tecknades med ett antal kommuner och det överordnade syftet var att arbeta för en hållbar ekonomisk tillväxt och att främja jämlika levnadsvillkor. En del i detta var att bryta den sociala, etniska och diskriminerande segregationen i utsatta bostadsområden (Regeringens mål & budget, 2000).

förbundsrepresentanten påpekar, har några från området fått arbete i projektet. De strukturella problemen som man påpekar och som vi tror är grunden till de sociala problemen är dock inte projektets fokus.

Projektet riktar sig till "de andra", de som uppfattas som problem. Problemet är deras kultur och inte den institutionella praktiken eller den diskriminering och rasism som bidrar till utanförskapet av invandrarna. Det är talande när den intervjuade studieförbundsrepresentanten själv påpekar att, som också citerats ovan:

... där har jag faktiskt ... vi lyckats anställa folk som bor där så att vi inte rekryterar någon ifrån xxxxxx (ett annat bostadsområde, förf. anm.) som ska jobba där och som inte känner hur det faktiskt är och bo här lite.

Logiken i detta resonemang är att man inte kan bo i ett område och arbeta i ett annat. Vi menar att detta kan leda till och förstärka diskursen om Vi och Dom, men också bidra till att stigmatisera inte bara det aktuella området utan också människor som bor där. Det är dock viktigt att betona att det inte bara är SV som bedriver sådana projekt. Senaste tiden har det varit en explosion av integrationsarbeten eller projekt som olika institutioner, föreningar och studieförbund bedriver och som bygger på att hitta vägar eller att utveckla arbetsmetoder för att integrera "de andra". Många av dessa projekt grundar sig eller är baserade på föreställningar av den andra som ett problem. Problemet är oftast konstruerat som antingen kulturellt eller att "de andra" saknar språkliga färdigheter i svenska som i sin tur försvårar integrationen i det svenska samhället.

En annan stor verksamhet som SV organiserar i samverkan med invandrarföreningar i integrationssyfte är studiecirklar av olika karaktär. De flesta av dessa aktiviteter är kulturella och rör estetiska ämnen som musik, dans, kulturella evenemang osv.

Jag skulle vilja säga att vi är nästan mer uteslutande i just det här när det gäller merparten av verksamhet är ofta kulturell inriktad. Sen finns det mindre verksamheter i föreningar som inte har den här riktningen där man kör svenska, samhällskunskap, matte, religion...

De verksamheter som organiseras ihop med invandrarföreningarna är, menar chefen, problematiska och ett dilemma för förbundet men även ett dilemma utifrån ett folkbildningsideal. Att ha insyn i vad föreningar gör och att godkänna deras verksamhet är i konflikt

med folkbildningens idé om fritt och frivillig. Han hävdar att det är en konsekvens av folkbildningsreformen på 1990-talet.

Du kan föra upp hela diskussionen sen 90-talet om att, jag menar då upphörde regelverket 1991 för studieförbunden, det är Göran Person som var gurun för den propositionen som innebär då att studieförbundet, folkbildningen skulle få en påse pengar, ni får ansvara för det här med att ta ansvar för verksamhet och målgrupperna. Men man distribuerade ändå pengar på ett visst sätt som gör att vi ändå är styrda va. Den är ändå inte fri och frivillig så där kan du se konflikten.

De flesta invandrarföreningars verksamhet, som bedrivs ihop med studieförbundet, vänder sig mot den egna etniska gruppen, och detta menar studieförbundets representant också är problematiskt utifrån integrationsperspektivet. Han betonar att studieförbundet inte har möjlighet att styra men kan uppmuntra invandrarföreningar att samverka. I vissa typer av verksamheter som exempelvis dans- och musikevenemang är deltagarna mångfaldiga, dvs. deltagarna kommer från olika etniska grupper, och det är oftast svenskar med i dessa cirklar. I såna aktiviteter finns möjligheter för en gränsöverskridande kulturell dialog.

Relationen mellan studieförbundet och invandrarföreningar är eller kan lätt uppfattas av båda parter som ett problem. Det kan bli så att studieförbundet ser invandrarföreningen som någon som är ute efter de bästa villkoren för att kunna driva sina studiecirklar. Invandrarföreningen å andra sidan ser studieförbundet som en kontrollinstans. Detta är en känslig fråga som beror på de försämrade ekonomiska villkoren, enligt den intervjuade lokalansvarige på studieförbundet. Studieförbunden är tvungna att prioritera som alla andra och söker extern finansiering för att verksamheten ”ska gå ihop”.

Chilenska kulturföreningens bakgrund och mål

När det gäller den verksamhet som är relaterad till SV som vi studerat så handlar det inte om några specifika studiecirklar utan vi har intervjuat aktiva medlemmar i en chilensk kulturförening. Fokus i intervjuerna har varit verksamhetens betydelse för deltagarna i relation till integrationen i närsamhället. Denna kulturförening bedriver olika folkbildande verksamhet med stöd av SV.

Kulturföreningen bildades 1985 som en paraplyförening för fem socialistiskt inriktade politiska partier som växt fram bland den

chilenska exilgruppen i en stor svensk stad. Dessa fem partier hade olika socialistiska inriktningar. Några var marxistiska, några var socialdemokratiska och andra trotskistiska. Denna ideologiska splittring medförde motsättningar som gjorde det omöjligt för dessa föreningar att samarbeta. Det fanns dock bland medlemmarna en stark insikt och vilja att kompromissa för att överbrygga dessa ideologiska motsättningar och möjliggöra samarbete på en praktisk nivå med frågor som förenade dem. Det fanns också ett behov att förmedla den latinamerikanska kulturen till infödda latinamerikanska ungdomar och svenskar. Man upplevde även att det fanns behov av att förmedla det svenska samhällets värderingar till den latinamerikanska gemenskapen i kommunen.

Det var dessa faktorer som enade dessa partier och som ledde till bildandet av kulturföreningen, enligt nuvarande ordförande i föreningen. I början av föreningens verksamhet bestod medlemmarna endast av chilensare och fokus på verksamheten var att bekämpa diktaturen i Chile och arbeta för gruppens välbefinnande i Sverige. I och med bildandet av kulturföreningen och dess satsning på närradioverksamhet kom utvecklingen också att innebära att man inriktade sina krafter på att arbeta för hela den latinamerikanska befolkningen i kommunen. Valet av att starta en närradioverksamhet var ganska enkelt enligt ordföranden. Det var det medium som kunde nå alla oavsett utbildningsbakgrund.

Föreningens målsättning och dess stadgar har inte förändrats sedan starten 1985. I intervjuerna och i olika dokument som föreningens programförklaring, dess stadgar och i en studie om föreningens utveckling beskrivs målsättningen och föreningens verksamhetsinriktning. Kortfattat kan man säga att föreningen ska verka för kulturellt och moraliskt stöd till de unga i föreningen. Den ska vidare främja de unga medlemmarnas kulturella och intellektuella utveckling och skapa nära samband mellan landsmän. Den vill också främja de solidariska och broderliga relationerna med andra kolonier av latinamerikaner bosatta i Sverige. En viktig målsättning som alla de intervjuade påpekade och som också betonas i olika dokument är att föreningen ska verka och fungera som en mötesplats för att öka delaktighet i den svenska samhället.

Verksamheten

Föreningen har tre huvudverksamheter som är oberoende av varandra: närradio, kulturverksamhet och andra aktiviteter. Närradioverksamheten stöds av och sker i samarbete med SV. SV:s del består enbart i ett ekonomiskt stöd till verksamheten, enligt de intervjuade. Närradion är en självständig verksamhet med en egen styrelse och ett programråd. Närradion består av fem personer: ordförande, sekreterare, kassör och två suppleanter. Styrelsen främsta uppgift är att utarbeta riktlinjer, och programtablå och allokera ekonomiska resurser till verksamheten. Programrådet är den som är ansvarig för innehållet. Radions huvuduppgift är att förmedla information om läget i Sverige och Latinamerika. Den information och de nyheter man förmedlar från Latinamerika hämtas från olika källor som Internet, BBC, TT och informella källor i olika länder i Latinamerika. På detta sätt, menar ordföranden i närradion, håller man sig à jour om aktuella händelser i olika länder i Latinamerika.

Den socialistiska prägelns särskilt i nyheter och analyser av aktuella händelser i Sverige och i olika latinamerikanska länder är ett medvetet val. Man anser att nyheter och media i dag har en stark nyliberal ideologisk prägel och på det sättet menar man att närradion utgör ett alternativ. Ungdomarnas radioprogram handlar huvudsakligen om musik och sändningsspråket är svenska. Kulturföreningens ordförande påpekade att de arbetade mycket med information om Sverige och om invandrares rättigheter och skyldigheter. Informationen syftade till att orientera medlemmarna om det svenska samhället. Det kunde handla om försäkringskassan, arbetslöshet, arbetsförmedlingen, information om olika politiska partier etc. men också information om planerade verksamheter, festligheter osv.

Den kulturella verksamhet som föreningen organiserar är evenemang i samarbete med andra föreningar som dans, karnevaler, musik osv. Föreningen har också studiecirklar om utvecklingen i Latinamerika, latinamerikansk litteratur och solidariskt arbete i Latinamerika. Detta arbete har sina rötter i föreningens kamp mot diktaturen i Chile och har nu fortsatt med biståndsarbete efter diktaturens fall. Det solidariska arbetet har med åren blivit allt mer internationellt. Föreningen bistår en barnby i Venezuela, en skola i det palestinska flyktinglägret Shabra Shatila i Libanon och en skola

i Moçambique. Detta är några av de internationella biståndsarbeten de är involverade i.

Föreningens integrationsarbete

Föreningen är verksam i ett invandrantätt bostadsområde. De flesta människor som bor i området, enligt ordföranden, är invandrare från olika länder och han påpekar att bostadsområdet "är världen". I området bor människor från nästan hela världen.

I xxxxx (det aktuella bostadsområdet, förf. anm.) har vi minst 33 olika etniska grupper eller nationaliteter.

Alla som vi intervjuade betonade att kommunen och staten inte är intresserade av "integration" av invandrare i det svenska samhället. Självklart talas det mycket om det under valrörelsen och på olika konferenser och i media, men det är lite som görs i praktiken för individen eller för bostadsområdet. De flesta i det aktuella bostadsområdet är arbetslösa. Ordföranden noterar att 90 procent av de människor som bor där är invandrare och 10 procent etniska svenskar.

Svenskarna är på väg från området, menar han. Om några år kommer det inte att finnas några etniska svenskar i området. De eventuella svenskar som finns kvar är narkomaner eller socialt utsatta svenskar, enligt ordföranden. Detta är inte, enligt de intervjuade, en bra grund och förutsättning för integration eller för områdets möjligheter att fungera som mötesplats för invandrare och svenskar. Ordföranden menar att de flesta som bor inom området knappast har någon kontakt med svenskar. De svenskar som bor där är inte heller representativa för svenskar. De är inte den "normale Svensson". Ordföranden säger:

Många gånger har jag sett eller lagt märke till hur snedvriden bild av svenskar och svenska samhälle många har internaliserat.

Målgruppen för kulturföreningens aktivitet är medlemmarna i föreningen, men också omgivningen. Idrottsverksamheten som de organiserar genom sina medlemsorganisationer vänder sig till alla ungdomar i bostadsområdet. Detta "interna" fokus är, enligt ordföranden, en viktig aspekt eller ett viktigt steg i integrationsprocessen. Han menar att genom solidariskt arbete och exempelvis idrott kan invandrarnas känsla av tillhörighet och identitet stärkas.

Tanken är att det ska ge deltagarna en känsla i allmänhet av solidaritet med omgivande samhälle. Man hoppas att det ska kunna bli en länk mellan det nya landet och det gamla, mellan Sverige och tredje världen, som de flesta invandrare i området kommer ifrån.

Det är viktigt att betona att också föreningens ungdomsverksamhet följer samma resonemang, dvs. att stärka ungdomarnas självkänsla och uppfostra dem i solidarisk anda. Ordföranden menar att med nedrustning av fritidsgårdar osv. är föreningen tvungen att organisera olika verksamheter för barn och ungdom i området och ge dem ett alternativ och en meningsfull sysselsättning. Kulturföreningens ordförande säger:

Ibland det känns som vi har tagit över verksamhet som kommunen eller stadsdelen borde göra. Vi gör så mycket på begränsad ekonomi, och om vi bara skulle få lite av de pengar som staten öronmärkt för integration vi skulle göra mycket och bättre jobb. Kommun ta pengar från staten och vi vet inte vad de gör med dem.

Detta visar på samma inställning som SV:s lokale chef påpekade nämligen att Storstadssatsningen kom att finansiera de befintliga kommunala verksamheterna istället för att satsa på annan verksamhet i utsatta bostadsområdena som det område kulturföreningen är verksam i.

Relationen mellan studieförbundet och föreningen

Föreningen har samarbetat med SV i mer än 20 år, trots att medlemmarna inte delar de ideologiska värderingarna. I början av föreningens historia samarbetade den med ABF. Man avbröt dock samarbetet på grund av att ABF behandlade föreningen som en systerförening eller en organisation som var knuten till socialdemokratiska partiet. De flesta som intervjuades påpekade att de självklart hade mycket mer gemensamt med ABF och socialdemokraterna som parti än med folkpartiet som är en medlemsorganisation i SV.

De betonade samtidigt att föreningen är en paraplyorganisation bestående av olika socialistiskt orienterade latinamerikanska föreningar. Dessa föreningars medlemmar består av människor som sympatiserar med socialdemokratin, men det finns också föreningar och medlemmar som var uttalade leninistiska, stalinistiska osv. På grund av detta och för att motverka den splittring som ett

samarbete med ABF kunde innebära, avbröts detta samarbete. Trots dessa ideologiska motsättningar har de bra erfarenheter av att samarbeta med SV. Några medlemmar påpekar dock att detta samarbete har sina problem. Särskilt betonade de att de endast har lite möjlighet att påverka SV:s policy och inriktning eftersom de inte är en medlemsorganisation. En av de intervjuade personerna uttryckte det på följande sätt:

Att ibland känns som man tigger pengar för verksamhet. Man kan inte jobba långsiktigt, man vet aldrig om man får pengar för nästa verksamhet ekonomi är urusel.

3.2.5 Studieförbundet

Verksamheten och relationen till invandrarföreningar

Den lokalavdelning inom Studieförbundet som vi studerat bedriver verksamhet i fem kommuner. Studieförbundets verksamhetsprofil är natur och kultur. Denna profil och inriktning beror på de medlemsorganisationer man har. Enligt den lokalt ansvariga på Studieförbundet har förbundet tjugo organisationer inom natur, miljö, fritidsrörelse och kultur som sina medlemsorganisationer. Studieförbundets verksamhet är främst riktad till medlemmar eller medlemsorganisationer. Syftet med verksamheten är enligt verksamhetsplanen:

Syftet med studieförbundets verksamheter är att förbättra de enskildas möjligheter att vara delaktiga i föreningsliv, samhällsliv, kulturliv och socialt liv. Därigenom gör vårt arbete och verksamhet en viktig insats för demokratin. Studieförbundets arbetsformer sätter deltagarna i centrum. Vi utgår från deras förutsättningar och erfarenheter. Detta kräver ett aktivt medinflytande och ansvar från deltagarna.

För att få inflytande och ta ansvar krävs att man deltar i beslutsprocessen och att man är med och utvecklar riktlinjerna både på lokal och nationell nivå. De invandrarföreningar som samverkar med Studieförbundet, och det är en växande verksamhet, är inte representerade på riksnivå. Inga invandrarorganisationer är medlemsorganisationer och har därför liten möjlighet att påverka Studieförbundets policy, verksamhetsinriktning osv. Den lokalt ansvarige påpekar att det är ett problem att inga invandrarorganisationer

är med i Studieförbundet styrelse varken på lokal, distrikts- eller riksnivå.

R: De gamla medlemsorganisationerna sitter i våran styrelse lokalt och i distrikt och i riksorganisationer.

I: Så den största delen utav eran verksamhet har ingen representation i styrelse?

R: Det skulle nog jag vilja säga.

Men hon betonar samtidigt vikten av att öppna verksamheten och göra den tillgänglig för allas krav. Enligt Studieförbundet verksamhetsberättelse skall man vidta särskilda åtgärder för invandrare, arbetslösa och funktionshindrade. Detta är ett av skälen till att Studieförbundet flyttade från centrum till X (ett invandrartätt område) för att vara nära där mycket aktiviteter sker. Men det är viktigt att poängtera att trots dessa ambitioner har Studieförbundet inga utvecklande strategier för att nå invandrare och detta är explicit i den lokalansvariges utsagor.

Vår strategi är ju, vi har som i verksamhetsplanen att vi ska arbeta ut mot dom här grupperna mera va, men jag kan inte säga att vi har en så här ska vi göra, nej. Vi är flera olika sektioner va alltså så att, jag tror vi ... Jag kan inte säga att vi har en uppsökande verksamhet i dag va nej.

Om man läser verksamhetsberättelsen är det uppenbart att ambitionen är att integrera invandrare i alla delar av verksamheten. Trots denna ambition har Studieförbundet verksamhet som riktar sig till invandrarföreningar huvudsakligen organiserats i vad som brukar benämnas kamratcirkel. I verksamhetsberättelsen för 2001 kan man notera att studietimmarna för målgruppen invandrare, handikappade, och arbetslösa har ökat från 17 320 till 24 801.

R: Vi ökade verksamheten mot målgruppen att och däribland ingår ju dom invandrade och handikappade och arbetslösa, vi är, av dom tre grupperna är det dom invandrade som vi har störst verksamhet mot dom.

I: Finns invandrarna framför allt i den mer fria verksamhet?

R: Ja, det kan man säga. Till största delen arbetar vi med våra invandrade i projekt i fria cirklar med föreningar. Så att, jag hade precis ett möte i dag, vi är flera som arbeta med föreningar.

Studieförbundet samarbete med invandrarföreningar går ut på att stödja invandrarernas verksamhet så att de kan genomföra olika aktiviteter. Detta stöd handlar mest om att ge dem resurser i form av

ekonomiska medel till att hyra lokaler och köpa studiematerial. Men stödet kan också bestå i att anordna cirkelledarutbildningar. Men hur stort stödet blir och i vilken form det ges beror på vad eller vilken typ av verksamheter eller evenemang som invandrarföreningarna organiserar. Studieförbundets policy exempelvis när det gäller stöd till lokalhyra är att föreningar eller organisationer de samarbetar med betalar femtio procent lägre hyra än övriga.

Idéer till de pågående aktiviteterna kommer oftast från invandrarföreningarna själva. Om de har svårt att formulera vad de vill göra, brukar studieförbundet hjälpa till:

Vi har alltid ett möte med den som startar en verksamhet, dom får reda på lite grand vad dom som kommer hit jobbar med, och får reda på folkbildning och dem resurser och vad Studieförbundet är för organisationer och dom möjligheterna.

De flesta aktiviteter som föreningarna organiserar är kulturella och det beror delvis på Studieförbundets profil men också på de idéer som föreningarna själva kommer med. Studieförbundets representant noterar att folkbildningen är fri och frivillig och som studieförbund som sysslar med folkbildning kan de inte gå in och påverka vad föreningar vill göra eller bestämma över innehållet av aktiviteter som de anordnar.

Att skapa mötesplats för integration

Tanken med Studieförbundets verksamhet är att skapa mötesplatser, där människor kan träffas och utvecklas, där man kan delta i samhällsutvecklingen och samhällslivet och ta ansvar. Denna syn präglar också förbundets syn på integration av invandrare i det svenska samhället. Det finns ingen särskild policy när det gäller invandrades deltagande i Studieförbundets verksamhet utan villkoren är de samma som för alla andra samverkande organisationer eller föreningar.

I verksamhetsberättelsen identifierar man dock invandrare som en av de prioriterade grupper som Studieförbundet ska arbeta mot. Studieförbundets företrädare poängterar vikten av att skapa mötesplatser och de möjligheterna mötesplatserna erbjuder vad gäller interkulturell dialog. Detta ser hon som något som i förlängningen kan leda till ömsesidigt tolerans.

Vi pratar ju mycket om integrationsfrågorna va och hur vi ska kunna integrera ... det är viktigt att det finns både integrerade studiecirklar men också segregerade cirklar, man måste få i sin förening va i sin förening och ... det tycker jag. Och sen är det viktigt att man har mötesplats där man integreras med andra människor eller andra kulturer på ett naturligt sätt va, det tror jag är det viktigaste. Och det är ju dörren, inom kulturen blir det ofta en naturlig integration att man ofta ta del av varandras kulturuttryck ... sen finns det ju så också att man låser sig kanske inom föreningarna, svårt att öppna sig ut mot samhället ... de är ju olika orsaker, det kan var språk, religion.

Den inriktning mot natur och kultur som Studieförbundet har menar vi kan leda till att invandrarföreningens aktiviteter blir segregerade och riktar sig mot den egna etniska gruppen. Självklart finns det verksamhet som musik och dans som kan locka både etniska svenskar och andra etniska grupper men med fokus på den egna etniska gruppen är det svårt att förstå hur en sådan verksamhet kan leda till en interkulturell dialog.

Den ideella föreningen ADS mål och verksamhet

ADS (Antidiskrimineringsbyrån) är en ideell förening, som bildades 2001 av människor som har arbetat professionellt eller ideellt med integrationsfrågor i många år. Föreningens medlemmar kommer från olika etniska grupper och har olika kön och ålder. Föreningen ingår i det svenska nätverket för antidiskriminering i Sverige och internationellt samarbetar man med liknande organisationer i Holland, Danmark, Italien, Spanien och England. Föreningens målsättning är att:

- a) informera om och bilda opinion mot diskriminering i största allmänhet
- b) informera berörda grupper om hur man tillvaratar sina intressen mer specifikt
- c) ta emot, ge stöd och råd, vidare hänvisa samt bistå personer som upplever sig etniskt diskriminerade i att föra talan i konkreta fall.
- d) verka för skapandet av ett brett nätverk på det nationella och internationella planet
- e) verka för koordinering av arbetet i regionen

- f) verka för skapandet av ett referensbibliotek innehållande litteratur relaterad till mångfald, integration, xenofobi och diskriminering
- g) informera om samt verka för implementering av internationella traktater rörande de mänskliga rättigheterna.¹²²

ADS ambition i början var främst att ägna sig åt frågor om diskriminering på arbetsmarknaden, men det blev inte så. De ärenden som ADS har arbetat med de senaste åren har rört sig över hela samhällslivet, från bostad och krogköer till utbildningsärenden, och i ett fall en stämning hos Europadomstolen. I början samarbetade föreningen med ett lokalt medborgarkontor. Samarbetet handlade mest om att de fick disponera ett rum där de kunde träffa människor som ville prata om sitt ärende. Men på grund av en ombyggnad var de tvungna att flytta och hitta nya lokaler. Föreningen tog då kontakt med ABF. Enligt en av de intervjuade medlemmarna kom en högt uppsatt socialdemokratisk kommunpolitiker och lyssnade på deras idéer. Efter några månader, utan att han kontaktat föreningen igen, startade han en liknande verksamhet som den de berättat för honom om.

Vi arbeta mycket öppet alla som är intresserade är välkomna och det var en gång kom det en politiker där socialdemokrat och det skulle samarbetas, det skulle va det ena och den andra, men sen fick vi höra att socialdemokraterna öppnar byrå liksom diskriminering någonting det var idéer och borde nappa på våra idéer och ansluta sig.

Enligt den intervjuade har detta hänt några gånger när de presenterat sina idéer. De upplever att de blivit "blåsta" av människor och myndigheter som de trodde var intresserade av att samarbeta med dem. För de invandrade deltagarna gäller att dessa erfarenheter och upplevelser av att inte bli tagen på allvar och erkänd har påverkat deras syn på att arbeta som invandrare med dessa frågor. Denna misstänksamhet, bland annat, har påverkat deras syn och erfarenhet av att samarbeta med Studieförbundet. Men de menar också att avsaknaden av en tydlig policy när det gäller samarbete med invandrarföreningen på Studieförbundet har påverkat deras inställning. Som vi nämnde tidigare behandlade Studieförbundet alla föreningar lika oavsett deras villkor.

¹²² Detta är hämtat från Antidiskrimineringsbyrån i xxxx stadgar.

Samarbete med Studieförbundet och olika myndigheter

ADS samarbete med Studieförbundet upplevs av samtliga intervjuade som problematiskt. Alla påpekade att Studieförbundet inte "anstränger sig" och att de inte vill samarbeta på lika villkor. De menar att Studieförbundet ställer orimliga krav på ADS utan att ta hänsyn till föreningens ekonomiska situation. De utnyttjar den maktposition de har, enligt ordföranden i ADS. Studieförbundet har möjlighet att välja vem eller vilka aktiviteter de vill satsa på, och det gäller alla studieförbund, men föreningarna har inte denna möjlighet. För föreningen handlar det om att finna sig i situationen och acceptera villkoren eller att bryta samarbetet. Ett exempel på orimliga krav som ställdes av Studieförbundet påpekades av samtliga intervjuade. ADS fick 50 000 kronor för att organisera en utställning och för att kunna anställa en av föreningens medlemmar för några månader, men Studieförbundet krävde, för att samarbeta, hela projektbidraget.

Så jag tog kontakt med ABF och dom var inte negativa men det var jag och i och med det var så kort termin och svårt att stå med mössan i hand så Anna som är liberal, hon löste det med Studieförbundet och jag tog tacksamt emot det. Återigen är det Anna som sköter kontakt-erna, men av vad jag hör verkar det nästan som dom försöker blåsa oss på pengar faktiskt. Grejen är att både jag och Anna är numera i aktivitetsgarantin och på något sätt ... meningslösa åtgärder och samtidigt som vi har fått beviljade pengar till det här projektet. Så tänkte Anna att det lika bra att hon praktiserar här för det är ju bättre än den meningslösa åtgärden. Hon råkade nämner att hon har 50 000 till sitt förfogande och det är rimligt att om det kostar Studieförbundet något att man ersätter deras trettio procent eller vad de ska betala för en praktikant men de krävde tydligen 50 000 vilket är åt helsike, dom krävde hela potten och dessutom skulle lokal inte vara inkluderad så de försöker äta kakan och ha den kvar. Så jag är rätt besviken på dom. Jag är tacksam att vi får vara här men inför framtiden är jag rätt besviken på dem.

Utifrån deras berättelser verkar det som om Studieförbundet inte vill bidra så mycket men ändå vill dra fördelar av föreningens aktiviteter och verksamhet. Det är dock viktigt att påpeka att samarbetet mellan Studieförbundet och ADS är ganska nytt. De har bara samarbetat i några månader och har ännu inte hittat rutiner och gemensamma nämnare i sitt samarbete. Det också viktigt, att poängtera att ADS arbete skiljer sig från de traditionella studie-cirkelarna. De organiserar inte traditionella cirkel utan arbetar utåt

mot myndigheter i en känslig fråga. De driver inte bara en opinionsbildning mot det övriga samhället utan de driver också konkreta ärenden i rätten, både i Sverige och i Europa. Samtliga intervjuade påpekade att det är svårt att driva opinionsbildning inom området, och att de flesta myndigheter de har varit i kontakt med inte vill erkänna problem i sin egna verksamhet.

Vi pratat med stadsdelnämnden i xxxxxx en gång och de sa att vi ska vända oss till de som diskriminerar – det finns ingen diskriminering här och vi jobbar med integration.

En medlem i föreningen som jobbar på medborgarkontoret påpekade också:

Alla organisationer diskriminerar, tror jag. Jag tror att det är en utgångspunkt, min organisation diskriminerar dagligen, det tror jag. Alltså mitt kontor och vi är ett medborgarkontor, vi jobbar mot diskriminering men vi diskriminerar självklart, och det gör man ibland framför allt när man inte är hundra procent medveten i varje situation. Folk gör det genom att säga nej, ni ska inte ha den eller den frågan är inte rätta för den här tiden eller på något sätt.

Samtliga intervjuade upplevde att driva ett sådant projekt är svårt eftersom de flesta myndigheter och institutioner inte vill erkänna att de diskriminerar. De menar att detta inte stämmer om man ser till de hundratals fall de arbetar med och som rör alla delar av samhällslivet. Ordförande i föreningen betonar att ett av problemen med att arbeta med diskrimineringsfrågor är själva lagen som enligt honom är svag.

Enligt EDA, lagen mot etniska diskrimineringar i arbetslivet har facket stort ansvar, det primära ansvaret att det inte förekommer diskriminering i arbetslivet. Jag har stött på ett fall där facket samarbeta med arbetsgivare på ett flagrant sätt för att trakassera och gör sig av med invandrare ... En annan grej är att jag har fått nys på att det faktiskt är LO som motsätter sig Europakommissionens påtryckningar om effektivare lagstiftning. Det vet folk oftast inte heller om eftersom LO framställer sig som invandrarvänner. Så att bara avslöja det här hyckleri är mycket värt.

Samtliga intervjuade var överens om att integration är någonting som inte tas på allvar av myndigheter och politiker varken på kommunal eller på nationell nivå. Enligt dem är det bara retorik. I praktiken görs ingenting eller också försvårar man arbetet genom att skära ner viktiga infrastrukturer som är nödvändiga för att

underlätta integration av invandrare i det svenska samhället. En av de vi intervjuade påpekade:

Jag tycker xxxxx är lite svår som han, vad heter han X tycker likadan också en slags retorik om integration som inte överensstämmer med verkligheten, vad folk, vad kommunen gör eller, ja, det bara prat och det är det som jag tycker är det värsta ... För att många försöker och minska dom här skillnaderna genom att använda fina ord och använda integration och använda såna att alla politiska partier tycker att man ska integrera. Vad gör man i praktiken? Jag tror att man inte tycker det är viktigt. Jag tror många utav de som bestämmer i dag förstår inte problemet. I xxxx har vi ett system, man har systemet arbete istället för socialbidrag, man betalar minimilöner och man använder invandrare till att faktiskt jaga invandrare ... det mycket hyckleri. Tyvärr är jag inte riktigt ense om vad integration eller det verkar som för xxxxxs politiker är integration att hålla invandrare under uppsikt. För mig är etablissemangets definition av integration är de facto assimilation.

De flesta i föreningen ser diskursen om integrationen på lokalplanet som anpassning och upplever att problem med integration kulturaliseras och individualiseras. Det är invandrarnas fel att de inte har ett arbete. Istället ser ADS problemet som strukturellt, och invandrarnas segregation och marginalisering beror på diskriminerande sociala och institutionella praktiker både i de offentliga och privata sektorerna. De menar att det är svårt att arbeta utifrån den här utgångspunkten, särskilt när den dominerande diskursen ser problemet i enbart kulturella termer, trots att alla vet att diskriminering förekommer vill ingen göra någonting, eftersom alla förnekar att diskriminering förekommer i deras organisation eller på deras arbetsplats.

4 Konklusioner och diskussion

I vår analys av intervjuerna och de aktuella policydokumenten har vi uppmärksammat vissa teman som vi nu avslutningsvis vill diskutera. Det är teman som vi menar är centrala för förståelsen av våra forskningsfrågor. Temana är idén om mötesplatser, cirkeldeltagarna och lokalsamhället samt relationen studieförbund – invandrarförening. Vi börjar med det som kanske är mest centralt för denna studie nämligen den komplexa idén om mötesplatser och deras roll som främjare av integration.

4.1 Mötesplatsdilemma

En allmän uppfattning som blir synlig i vår analys av dokumenten och i intervjuerna är idén om folkbildningens roll och funktion som skapare av arenor eller mötesplatser för dialog mellan etniska minoriteter och den dominerande gruppen i samhället. Dessa arenor ses, enligt studieförbunden, som instrument för att främja tolerans, ömsesidig respekt och förståelse grupper eller kulturer emellan. Detta i sin tur ses som ett viktigt led i och en förutsättning för de etniska minoritetsgruppernas integrationsprocess.

Det finns således en dominant föreställning bland folkbildare att studieförbundens uppgift är att skapa mötesplatser där olika människor kan mötas och diskutera olika sociala frågor men också tillsammans planera och organisera olika verksamheter med intresse för gruppen. I denna folkbildningsdiskurs och i våra data finns en stark konsensus om idén om mötesplats. Idén är intressant eftersom den har en positiv konnotation och betydelse och det är svårt att komma med invändningar mot den.

Tanken om mötesplatser är god men det är alltid ett problem eller dilemma när man ska omsätta den här typen av idéer i praktisk verksamhet. Precis som många andra idéer är tanken om mötesplatser problematisk när den ska implementeras. Ett exempel på detta är att man inom folkbildningen talar om den goda mötesplatsen och dess positiva konsekvenser för integrationsprocessen. När man sedan studerar praktiken visar det sig att på många av

dessa mötesplatser finns endast personer från en etnisk grupp. Frågan man då kan ställa sig är hur dessa mötesplatser kan vara ett led i en integrationsprocess.

En annan aspekt av diskursen om mötesplatser är tanken om den demokratiska dialogen. Implicit i dessa tankar finns föreställningen om att individer som deltar i studiecirkel deltar på lika villkor. I detta ligger också tanken om att exempelvis val av ämne och studie-material är baserade på demokratiska principer och en idé om möjlighet till konsensus, dvs. att gruppen tillsammans bestämmer vad som ska studeras, när och hur. Det finns dock förordningar som reglerar detta och studieförbunden kan också säga nej till verksamhet som man ej vill stötta eller som ej passar in i övrig verksamhet.

De metoder och det förhållningssätt som används inom studiecirkel anses som ett viktigt instrument för socialisering och för internalisering av de demokratiska värdena i det svenska samhället. De är också centrala för människors bildning, sociala medvetenhet och för mobilisering av olika grupper i samhället för att möjliggöra för dessa att delta i det ekonomiska, politiska, sociala och kulturella livet. Oscar Olsson, som brukar betecknas som studiecirkeltraditionens fader, exempelvis menade att studiecirkeln måste utgå från gruppens intressen, behov och dess kamp för förändrade sociala och strukturella förhållanden men också från individens subjektiva position och möjlighet till egen utveckling. Man kan alltså säga att traditionen är antielitistisk då det är gruppens eller individens egna intressen och erfarenhet som ska styra.

Även i detta avseende kan vi se att idén om mötesplatser i förhållande till etniska minoritetsgrupper, är problematisk eller innehåller dilemman, när den ska omsättas i praktiken och detta är också uppenbart i våra data. Det blev nämligen tydligt för oss att flera av de aktiva medlemmarna i invandrarföreningarna är personer som redan är väletablerade i svenska samhället och dessutom mer eller mindre behärskar det svenska språket. De har också bott i Sverige under relativt lång tid.

Ett bra exempel på sådana personer är de aktiva medlemmarna från den latinamerikanska föreningen som vi studerade. De är de som sköter den vardagliga ruljangsen och har makten i föreningen. Dessa ledare är även föreningens ansikte utåt i relation till studieförbunden och olika myndigheter. De påtar sig rollen som gruppens ledare och tolkare av gruppens behov, kultur och erfarenheter. Det kulturella, sociala och symboliska kapital som dessa ledare

innehar som en konsekvens av sitt ledarskap förstärks i sin tur av systemet i sig. Det innebär exempelvis att myndigheter vänder sig till dessa etniska talesmän för att få och ge information. De blir också tolkare av myndigheternas information inför den egna gruppen.

Om man tar sin utgångspunkt i Oscar Olssons tänkande att folkbildningen skall starta i den enskilde individen eller gruppen och dess specifika villkor och intressen blir dessa etniska talesmäns position problematisk. Risken är att den kunskap som produceras i dessa studiecirklar inte blir "folkets" utan elitens. Anledningen till detta är att dessa ledare representerar en elitgrupp inom gruppen och det är denna elitgrupp som befinner sig i diskussion med representanter för det svenska majoritetssamhället, i detta avseende studieförbundens representanter.

Man skulle således kunna hävda att den kunskap som utvecklas i invandrarföreningarna är den kunskap och de behov som majoritetssamhället tror att dessa grupper önskar eller behöver för att "integreras" i det svenska samhället, dvs. i viss mån det som de etniska ledarna anser behövs. Detta kan ses som ett problem som rör studieförbundens kontakter med invandrarföreningarna men också den interna demokratin inom invandrarföreningarna.

Ett annat problem med mötesplatsen som idé rör de förväntade effekterna och är åsikten att mötet skulle leda till integration. Detta är dessutom en relativt vanlig föreställning. I ett forskningsprojekt knutet till SUFO 96 sägs

Vissa typer av studiecirklar kan fylla en integrerande funktion då människor med olika bakgrunder möts.¹²³

Detta kan tolkas så att man menar att ett möte medför integration. Vi menar dock att det är mer komplicerat än så. Som vi påtalat tidigare är en grundläggande förutsättning att människor kan mötas på lika villkor och detta var långt ifrån situationen för alla intervjuade. Många av de invandrade vi intervjuat måste betraktas som stående utanför samhället, som socialt exkluderade.

Det är svårt att finna berättelser om känslor av ömsesidig respekt och tolerans. Många har upplevt det motsatta, ett icke-erkännande och en icke-tolerans. Ser man till de intervjuade invandrardeltagarna lever många av dem ett liv i utkanten eller utanför det svenska samhället.¹²⁴ Det handlar om en social exkludering. De bor till stor

¹²³ Andersson, Laginder, Larsson & Sundgren, 1996, s. 81.

¹²⁴ Jämför Sernhede, 2002.

del i utsatta bostadsområden, många av dem är arbetslösa och uppbär sedan lång tid socialbidrag. Deras hälsosituation är också betydligt sämre än för många svenskfödda. Något annat som är karaktäristiskt för denna grupp är att de har begränsade kontakter med svenskfödda. Detta är som nämnts tidigare en bild som finns även i annan forskning.¹²⁵

Invandrarna själva uppfattar inte att de har lika rättigheter och möjligheter, åtminstone inte i realiteten, mångfalden tas inte tillvara och det existerar ingen ömsesidig respekt eller tolerans. De värderingar man har respekteras inte heller med någon automatik. Exempelvis upplevde de intervjuade muslimerna en stor misstro från svenskar de mötte. Många uppfattar det således som om de befinner sig i underordning och har svårt att gå in i en dialog på lika villkor. De intervjuade vill också ha rätten att själva definiera sina behov och erfarenheter. De vill att deras upplevelser tas på allvar och respekteras.

Det är en ömsesidig respekt som man vill ha men som man upplever att man inte erhåller i mötet med olika myndigheter eller i mötet med studieförbunden. Förutsättningarna för den jämlika dialogen tycks helt saknas. Vad de som skulle kunna kategoriseras som socialt exkluderade eftersträvade är möten, inom folkbildningen, på lika villkor. Detta menar vi kan bara tolkas som att de flesta av de intervjuade invandrarna upplever att det handlar om ett asymmetriskt maktförhållande på många av folkbildningen skapade mötesplatser.

När de intervjuade invandrarna diskuterade kring integration tycks de lägga ungefär samma innebörd i begreppet som regeringen gör. Det handlar först och främst om strukturell integration, dvs. att ha tillgång till arbete, bostad, utbildning, sjukvård etc. och att man tar aktiv del i samhällslivet. Det handlar också om vad man skulle kunna kalla social integration vilket innebär sociala relationer och nätverk mellan svenskar och immigranter på individnivå. Här är det fråga om tolerans och erkännande av skillnader mellan människor och grupper.

En av de studerade studiecirkelarna, menar vi, är speciell utifrån ett mötesplatsperspektiv och det är den s.k. religionsdialogcirkeln. Där tycks råda en ömsesidig respekt för varandra och varandras tro. Man har här en gemenskap i sin religiösa tro och en tolerans inför människor med andra värderingar och tänkande. Det fanns också i

¹²⁵ Se exempelvis Eriksson, 2002.

denna cirkel en öppenhet inför det främmande och obekanta. Man ville veta och man ville mötas. Denna cirkel är ett mycket bra exempel på hur folkbildningen genom att verka som mötesplats kan bli en del i en integrationsprocess, åtminstone om man avser en social integration. Genom kontakterna i studiecirkeln ökar förståelsen mellan de deltagande. En viss spridningseffekt finns också, enligt deltagarna.

Förutsättningarna i denna grupp måste dock bedömas som ovanligt goda. Det handlar om välutbildade deltagare som på olika sätt redan är delaktiga inom de flesta samhällsområden. Det är personer som på olika sätt är aktiva. De är också en form av etniska ledare då de är personer som olika myndigheter och organisationer vänder sig till för att ge och få information. Vid olika studiedagar, kampanjdagar etc. är det också dessa personer som anlitas. Om man vill vara ironisk kan man säga att det rör sig om personer som inte behöver folkbildningen som stöd i en integrationsprocess. Personligen har studiecirkeln medfört en större förståelse för varandras religioner men förmodligen inte direkt påverkat den strukturella integrationen.

Ett något annorlunda sätt att uttrycka det är det som gjordes av ett av de forskningsprojekt som var kopplat till SUFO 96. Där sägs:

... talar om värdet av att möta människor med andra erfarenheter än de egna. När cirkeln kan erbjuda det tycks den bidra till att vidga den enskilde deltagarens livshorisont och tillföra nya perspektiv på tillvaron.¹²⁶

Detta har man tolkat som ett bestående värde för demokratin. En viss tvekan till den egna tolkningen finns dock. Man säger vidare:

Studiecirkelnas förhållande till demokratin är, mot den här bakgrunden, att de bidrar till deltagarnas åsiktsbildning och individuella handlingsförmåga men, som vi tidigare påpekat, att det kan finnas frågetecken kring studiecirkeln funktion som en insats för kollektiv och samordnad handling i samhällsförändrande syfte.¹²⁷

Vi delar denna skepticism. De positiva ”effekterna” man kunde se i religionsdialogcirkeln blev inte tydliga i den andra integrerade cirkeln, anti-diskrimineringscirkeln, som vi studerat. Denna var mer av en aktivitetscirkel, dvs. var mer inriktad på aktiviteter utåt och

¹²⁶ Andersson, Laginder, Larsson & Sundgren, 1996, s. 232.

¹²⁷ Andersson, Laginder, Larsson & Sundgren, 1996, s. 237.

processen i själva cirkeln ägnades ingen tid. Bland deltagarna i denna cirkel fanns en aversion gentemot både samhällets offentliga representanter och Studieförbundet ombud. Exempelvis såg man samhällets integrationspolitik som en assimilationspolitik. Denna studiecirkel kan tas som ännu ett exempel på ett dilemma med mötesplatsperspektivet eller idealet och då handlar det framförallt om problemet med den demokratiska dialogen. Antidiskrimineringsföreningen och cirkeln arbetade nämligen utifrån premisserna att integrationsproblemet inte hade sin grund i invandrarnas kultur, tradition etc. utan problemet var rasismen och diskrimineringen och de sociala praktiker som marginaliserade etniska minoriteter. De argumenterade för att det istället var dessa som skulle vara fokus för integrationsarbetet och utgångspunkten för invandrarnas mobilisering. Antidiskrimineringsföreningen upplevde att de inte fick något erkännande vare sig från studieförbundet eller från andra institutioner för detta sätt att resonera och förklara problemen. De menade att studieförbundet och även andra organisationer redan hade bestämt vad som var problemet och hur det skulle lösas. De var inte öppna för eller villiga att lyssna till andra perspektiv. Man skulle kunna säga att dialogen brutit samman.

Makt och vem som har rätten att definiera problemet och lösningarna är således viktiga dimensioner i tanken om mötesplatser, menar vi. Om det är så att ena parten i mötet, i detta fall folkbildningen och dess representanter, redan definierat problemet och på så sätt bestämt rollerna i mötet, är frågan hur jämlikt mötet kan bli. Då är möjligheterna till förutsättningslösa möten begränsade. En del av de intervjuade menade att så var fallet. Problemet, och hindret för integration, var invandrarna och deras kultur och tradition. Lösningen på problemet var att skapa arenor för möten mellan invandrare och majoritetsföreträdare. Under dessa möten skulle invandrardeltagarna "lära sig" svenska värderingar och svenskt sätt att tänka och handla. Fanns det sedan andra sätt att definiera problemen och finna lösningar var det svårt att ha en öppen dialog om detta, enligt de intervjuade.

Vi menar att en mycket viktig funktion för folkbildningen är att fungera som mötesplatser, men den är svår att få att fungera i praktiken. Talar man om mötesplatser i samband med invandrardeltagare tycks det också automatiskt förknippas med integration utan att detta närmare preciseras. Frågan vi ställer är varför mötesplatserna alltid skall fylla en annan eller vidare funktion för gruppen invandrare?

I tre av de cirklar vi studerade deltog endast invandrare. Från studieförbundens sida och från flera av de deltagande menar man att de aktuella cirklarna kan ses som ett led i en integrationsprocess. Det är dock något som man kan ställa sig tveksam till utifrån resultaten i vår studie åtminstone om man här avser en mer strukturellt inriktad integration. Vad man kan säga är att de segregerade cirklarna strukturer vardagen för deltagarna. För flera av deltagarna var studiecirkeln det enda regelbundet återkommande momentet i deras vardag. I någon mening gav det deras vardag en innebörd. Detta var speciellt fallet i NBV:s studiecirkel.

Man kan tolka det så att den segregerade verksamheten hjälper deltagarna att stärka identiteten. Cirklarna har delvis haft ett sådant innehåll som gjort att man diskuterat exempelvis den egna religionen. Dessa cirklar har varit till stor hjälp för deltagarna att klara en tuff situation. Gruppen har givit trygghet, gemenskap och sammanhållning som på ett sätt kan tolkas som en situation som stärker gränserna gentemot de Andra utanför gruppen. Den vi-och-dom-situation som man uppfattar i vardagen förstärks i gemenskapen i cirkeln. Om detta sedan gör den enskilde mer rustad för en större gemenskap i det svenska samhället har vi inte funnit belägg för i vår studie. Studiecirkeln kan i och för sig ses som en mötesplats men endast med deltagare från den egna etniska eller religiösa gruppen. Vi menar att en integration i ett samhälle förutsätter åtminstone ett minimum av kontakt mellan olika grupper.

Talet om att den segregerade cirkeln kan ses som ett led i en integrationsprocess betraktar vi till största delen som retorik. Det finns inget i vår studie som talar för att det skulle förhålla sig på det sättet. Som vi diskuterat tidigare har vi svårt att se att folkbildningen genom att fungera som mötesplatser skulle kunna lösa strukturella problem såsom arbetslöshet, bostadssegregation etc. Det är väl heller knappast troligt att man ser en studiecirkel med enbart svenskfödda deltagare som ett led i en integrationsprocess.

Om man tar NBV:s studiecirkel som exempel har den pågått under tre års tid och kvinnorna deltog även innan det i en annan studiecirkelverksamhet. För dessa kvinnor är det svårt att se att cirkeln haft någon betydelse ur ett integrationsperspektiv med regeringens förståelse av begreppet. Kvinnorna har mått bra av att träffas och umgås i studiecirkeln men det är mycket tveksamt om det haft någon betydelse för en integrationsprocess. Kvinnornas kontakter med svenskar och det svenska samhället är i princip obefintliga. I denna studiecirkels innehåll finns inte heller något som är ämnat att

stärka kvinnornas identitet på något speciellt sätt som är fallet i en del av de andra cirkelarna. De deltar i studiecirkeln p.g.a. sin roll som invandrarkvinnor. Denna identitet stärks säkerligen genom deltagandet men det är en identitet som i mångt och mycket är förknippad med marginalisering och social exkludering.

I de studiecirkel som drevs av ABF och muslimska kulturföreningen handlade det mer om att stärka självkänslan och den muslimska identiteten. Detta kan kanske bli den plattform utifrån vilken man kan gå vidare och utveckla sina kontakter med det svenska samhället. Intentionerna finns. Likaså den chilenska föreningen har ambitioner att deras verksamhet tillsammans med SV ska stärka deltagarnas känsla av tillhörighet och identitet. Man vill skapa en känsla av solidaritet med omvärlden. På så sätt ser man det också som ett integrationsarbete. Båda dessa cirkel vill i förlängningen göra något för det omgivande samhället.

Vilka är intentionerna är med dessa studiecirkel och hur man än talar om dem som ett led i en integrationsprocess har vi svårt att finna att det förhåller sig så om vi med integration avser förhållanden på en strukturell nivå. Vi menar att det inte heller kan vara folkbildningens roll att verka på den nivån. En alternativ tolkning är att gränserna gentemot de Andra, dvs. svenskfödda personer, snarare förstärks i de segregerade studiecirkelarna. Studiecirkelarna är positiva för de enskilda deltagarna utifrån ett socialt perspektiv men tycks inte främja den strukturella integrationen för kollektivet. Liknande resultat återfinns i tidigare forskning.¹²⁸ Trots detta är cirkelarna viktiga och värdefulla för den enskilde. Kanske är de den enda möjligheten att i organiserad form träffas och diskutera sin situation. Vad det i förlängningen leder till kan vi inte förutsäga.

Folkbildningen är bra på att skapa mötesplatser för människor där de kan träffas under fria former och utveckla sina egna och gruppens intressen. Denna möjlighet gäller alla, men i invandradeltagarnas fall skall dessa mötesplatser fylla ytterligare en funktion nämligen främja integrationen. Frågan man kan ställa sig är varför och hur detta ska bli möjligt. Vad är det som gör att denna integrationsaspekt inte påtalas för alla, dvs. även för svenskfödda, på samma sätt? En tänkbar tolkning är att integration i detta sammanhang mer handlar om anpassning till "det svenska", att mötesplatserna kan användas till att förmedla svenska tankar och värderingar. Vad som dock inte går att bortse från är att folkbildningen

¹²⁸ Andersson, Laginder, Larsson & Sundgren, 1996.

också har en mer normativ roll som innebär att man ska föra vidare de demokratiska värderingarna.

4.2 Studiecirkeldeltagarna och lokalsamhället

I fyra av de fem studiecirkelarna var deltagarna rekryterade utifrån att de var bosatta i det område där invandrarföreningen eller studieförbundet bedrev verksamhet. Dessa cirklar, åtminstone tre av dem, var också avsedda att på ett eller annat sätt förbättra situationen i bostadsområdet. Det handlar här om fyra s.k. utsatta bostadsområden. Tre av dem är förorter medan en är mer centralt belägen. Det är områden med en hög andel invandrare eller uttryckt på ett annat sätt; svensk-glesa områden¹²⁹. De svenskar som bor i området uppfattas inte som "den normale Svensson" som en intervjuad uttryckte det. Det är oftast svenskar med stora sociala problem i form av exempelvis missbruk eller kriminalitet.

Det finns en intressant skillnad mellan de invandrardeltagare som deltog i de integrerade cirklarna och de som deltog i de segregerade. I de förstnämnda cirklarna deltog invandrare som var väl etablerade i det svenska samhället. De var företrädesvis akademiker och de hade en fast förankring sedan lång tid tillbaka på den svenska arbetsmarknaden. De hade ett intresse mer allmänt för olika former av vad de kallade integrationsfrågor och en vilja att försöka göra någonting för personer som hade det svårt på olika sätt i det svenska samhället. De ville i första hand stötta personer som tillhör den egna etniska gruppen, men ambitionen fanns att arbeta för "invandrarkollektivet" som sådant. De flesta var överens om att invandrarna i allmänhet hade en mycket svår situation i Sverige. De hade också ett intresse för sitt eget bostadsområde. Man tyckte om området och ville att förhållandena där skulle vara så bra som möjligt. Detta var dock inte det primära motivet för att delta i studiecirkeln utan innehållet eller ämnet var viktigare. De deltog för att de hade ett genuint intresse för det som diskuterades i cirkeln.

I båda cirklarna hade ämnesinnehållet en koppling till invandrasituation i samhället på olika sätt. I det ena fallet handlade det om en antidiskrimineringscirkel där man arbetade aktivt för att stötta människor som på olika sätt utsatts för diskriminerande handlingar. Deltagarna i denna cirkel menade att genom att undan-

¹²⁹ Andersson, 2001.

röja diskriminering kan invandras situation på arbetsmarkanden förbättras. Den andra cirkeln var inriktad på religionsdialog. Där menade man att genom att öka förståelsen för varandras utgångslägen vad gäller religion och tradition ökar man möjligheten till ett integrerat samhälle. I dessa cirklar var således intresset för integration som företeelse stort. Det är dock intressant att notera att ämnet var så betydelsefullt i dessa cirklar och det som var den drivande kraften.

Generellt kan man säga att invandrardeltagarna var kritiska till statsmakternas insatser när det gäller integrationssträvandena. Staten borde kunna göra mer för att förbättra villkoren för invandrare i Sverige, menade man. Det var en uppfattning som delades av de intervjuade svenskfödda deltagarna. Det var inte bara statsmakterna de var kritiska till utan också hur integrationspolitiken tillämpades inom olika samhällsområden. Mycket fungerade dåligt på grund av människors attityder och fördomar gentemot invandrare. Det finns en lagstiftning eller policy men den fungerar inte i realiteten, var den allmänna uppfattningen. Denna åsikt finns även diskuterad i Integrationsrapporten från 2002.¹³⁰

I de segregerade cirklarna deltog invandrare som i hög grad stod utanför det svenska samhället.¹³¹ Det var personer som kan betraktas som socialt exkluderade. Här var de flesta arbetslösa eller studerade svenska och deras situation kan betraktas som segregerad på flera olika områden. De hade i hög grad samma inställning själva. De såg sig som invandrare exkluderade från det svenska samhällslivet. När det gäller deltagandet i de studerade cirklarna kom initiativet i två av dem från invandrarna själva eller från deras förening. Detta gällde de cirklar som drevs tillsammans med SV och ABF. Det fanns ett behov som de ville få tillgodosett och därför startades studiecirkeln. Det var behov som delvis var relaterade till deras situation i det bostadsområde de bodde i. Genom studiecirkeln kan gruppen och individen få sina särbehov tillfredställda. Man skulle kunna likna detta med den situation som förelåg från början med de stora folkrörelserna. Här fanns ett sorts

... ideal om att drivkraften skulle komma inifrån gruppen själv.¹³²

¹³⁰ Integrationsverket, 2002.

¹³¹ Ett undantag utgjordes av medlemmarna i den chilenska kulturföreningen där flera exempelvis hade arbete.

¹³² Andersson, Laginder, Larsson & Sundgren, 1996, s. 171.

I en sådan tolkning likställer man invandrarföreningarna med exempelvis nykterhetsrörelsen. Om man gör det faller ett sådant resonemang som vissa forskare för när man menar att det i dag inte finns några politiska grupper som arbetar för att förbättra de socialt exkluderade invandrarnas situation.¹³³ Man borde istället kunna betrakta invandrarföreningarnas verksamhet som ett empowerment-arbete, som en potentiell maktfaktor i samhället som arbetar för den egna gruppens behov som exempelvis arbetarrörelsen gjort. Det mångfaldiga samhället ser annorlunda ut än samhället gjorde i början av 1900-talet, därför är det kanske också naturligt att människor formerar sig utifrån andra kriterier än tidigare.

Problemet med detta resonemang är att den verksamhet vi talar om drivs i studieförbundens regi. De olika studieförbunden har sin ideologi och sina värderingar som man vill nå ut med. Det är inte säkert att det är värderingar som helt och fullt delas av invandrarföreningarna. Flera av de intervjuade var inte heller medvetna om att det fanns ett studieförbund bakom cirkeln. De såg den som en naturlig del i invandrarföreningens verksamhet. Frågan vi ställer oss är; vilken funktion fyller studieförbunden här? Ett sätt att tolka det är att studieförbunden endast blir transportörer av statens pengar, en i mångas tycken oväsentlig mellanhand. Vi menar dock inte att det inte handlar om folkbildning, för det gör i högsta grad. Det handlar om en folkbildning för att stärka den egna gruppen och också i viss mån det område man bor i. På detta sätt har folkbildningen alltid arbetat, dvs. genom att stärka olika gruppers särart, att mobilisera den egna gruppen för att få en bättre livssituation. På det sättet skiljer sig inte samarbetet mellan studieförbunden och invandrarföreningarna från tidigare sätt att arbeta inom folkbildningen.

Nackdelen med att arbeta utifrån särarter är att det i detta sammanhang kan försvåra ett mobiliserande av hela "invandrarkollektivet" eller den panetniska solidariteten. Det finns bland flera av de intervjuade en sådan ambition men studieförbundens samarbete med olika etniska föreningar blir här ett hinder eller kan leda till splittring. Splittringen blir synlig både inom invandrarkollektivet och i förhållande till de svenskfödda. Denna situation upplevs som ett problem såväl inom studieförbunden som inom invandrarföreningarna.

¹³³ Se exempelvis Sernhede, 2002.

Det egna området är naturligtvis viktigt för de boende. Här har man sin familj och sina vänner. Bostadsområdet upplevs som ett samhälle i samhället, och i viss mån som övergivet av de officiella myndigheterna. Man måste själv verka för att förbättra situationen för de boende i bostadsområdet. Intresset för det egna bostadsområdet ansågs i den förra SUFO-utvärderingen vara lågt bland invandrardeltagarna och högre bland svenskfödda deltagare. Denna tendens kan vi inte se i vår studie. I tidigare forskning sägs att

Betydelsen för lokalsamhället kan sökas i den gemenskap, stöd och växande som kommer ur verksamheten.¹³⁴

Detta är ett påstående som vi menar fortfarande äger sin giltighet. Man vill ge den egna gruppen en trygghet och en möjlighet att "navigera" i en tuff värld. Det tycks finnas tankar om att gruppen är hotad på olika sätt och för att bättre klara sin situation behöver man gemenskapen och det stöd man kan få där. Staten eller kommunen kan inte längre hjälpa gruppen att få en bättre situation. Man måste ta saken i egna händer. Den offentliga nedrustningen av välfärden har inneburit att både studieförbund och invandrarföreningar upplever att man tagit över delar av ansvaret. Exempelvis har nedrustningen, enligt de intervjuade, inom skolans ram lett till att studieförbund och invandrarföreningar tillsammans driver verksamhet såsom läsläsning och fritidsaktiviteter. I de segregerade studiecirklarna finns det egna bostadsområdet och villkoren där alltid närvarande. Det är den kontext vari behov och önskemål uppstår.

Cirkeln med svensk ledare har också deltagare som kan betraktas som socialt exkluderade. Här är dock relationen till cirkeln annorlunda. Den skiljer sig vad gäller både cirkelns uppkomst och dess innehåll. Cirkeln startade inte utifrån ett behov som kvinnorna hade, åtminstone inte om man utgår från cirklarnas innehåll, utan mer som ett humanitärt projekt från NBV:s sida. Innehållet fokuserar inte heller på något specifikt behov från kvinnornas sida. Det är en matlagningssirkel och dessa kvinnor, husmödrar sedan många år tillbaka, kan redan laga mat. Denna cirkel är inte heller som de andra två kopplad till något speciellt bostadsområde. Här bygger gemenskapen snarare på att alla deltagare kommer från samma land. Det man kan samlas kring är de gemensamma erfarenheter man har från hemlandet och från sin tid i Sverige. Dessa kvinnor var vana

¹³⁴ Andersson, Laginder, Larsson & Sundgren, 1996, s. 155.

studiecirkeldeltagare då de deltagit under ett antal år i NBV:s verksamhet.

Den folkbildande verksamhet som i dag finns i de svårt utsatta bostadsområdena har till syfte antingen att stärka olika grupper eller att stärka lokalsamhället som sådant eller kanske både ock. Det är en verksamhet som betyder mycket för de enskilda personerna som deltar, men frågan är vilken roll den spelar sett ur ett vidare samhällsperspektiv. Kan det vara så att folkbildningsverksamheten snarare konserverar den situation som i dag råder i dessa områden? Bygger man helt enkelt upp murar som blir än mer svårforcerade för dem som vill ta sig in eller dem som vill ta sig ut? Eller är det kanske så att verksamheten i de utsatta områdena kan ses som en grund för ett politiskt arbete bland invandrarföreningarna, ett avstamp ifrån vilket man kan föra kampen för den egna gruppens rättigheter vidare? I så fall skulle det finnas stora likheter med tidigare folkbildning och de stora folkrörelserna.

Det finns dock en skillnad här och det är den problematiska frågan om representation. Arbetarna hade sitt eget studieförbund, nykteristerna sitt etc. Invandrarna saknar ett eget studieförbund och det kanske inte heller är en bra lösning. Som vi påtalat ett flertal gånger tidigare är inte invandrargruppen en homogen grupp, men var nykteristerna det? Vad man har gemensamt är att man invandrat (de flesta av dem) till Sverige och de specifika problem som är förknippade med att inte dela ursprung, tradition och exempelvis hemspråk med majoritetsbefolkningen. Vad invandrargruppen saknar, och som medlemmarna i folkrörelserna oftast hade, är gemensamma värderingar, intressen och övertygelser.¹³⁵ Invandrarkollektivet kan inte heller i dag betraktas om en maktfaktor i samhället som exempelvis arbetarrörelsen gjorde.

4.3 Intern demokrati

Relationen mellan invandrarföreningarna och studieförbunden är i vissa fall komplex och ibland problemfylld. Detta har delvis tidigare berörts. I vissa fall är invandrarföreningarna medlemsorganisationer i studieförbunden och ibland inte. Vi uppfattar att det i det senare fallet blir komplicerat. Svårigheterna kan delvis förklaras med att studieförbunden i dessa fall oftast saknar en tydlig praxis i samarbetet med invandrarföreningarna. Det kan finnas en policy men

¹³⁵ Larsson, 2001.

en osäkerhet om hur den ska omsättas i praktiken. Detta leder ibland till missförstånd och misstänksamhet. Detta kan man se i relationen mellan exempelvis SV och den chilenska kulturföreningen. Trots att kulturföreningen samarbetat med SV i över tjugo år, tycker de inte att de har något inflytande över de beslut som fattas inom SV. Ett vanligt sätt att uttrycka detta var att säga, och då särskilt efter att bandspelaren stängts av:

...vi står jämt med mössan i handen, de har alltid den slutliga beslut om vad vi kan göra eller inte göra.

Känslan av maktlöshet i förhållande till studieförbundet var påtaglig hos de aktiva medlemmar som vi intervjuade. I denna känsla av maktlöshet och avsaknad av inflytande fanns en uppfattning hos de flesta av dem vi intervjuade i den chilenska kulturföreningen att det implicita budskapet från studieförbundet var att studieförbundet visste bäst. Om man gjorde som studieförbundet ville då skulle man få stöd, annars blev man utan. Det var tydligt att flera av de intervjuade kände sig tvingade till en viss anpassning, vilket ledde till att olika invandrarföreningar satsade på verksamhet och aktiviteter som de trodde hade den största möjligheten att få stöd av studieförbundet. Detta skulle kunna vara en förklaring till att de flesta invandrarföreningar satsar på studiecirkel med kulturell inriktning och som har som målgrupp den egna etniska gemenskapen. Detta var enligt de flesta studieförbund vi studerade den största och växande aktiviteten inom folkbildningen.

Flera av invandrarföreningarna upplever att de mer eller mindre är "överkörda" av studieförbunden och att studieförbunden inte tar hänsyn till de omständigheter som de flesta invandrarföreningar arbetar under. Invandrarföreningarna saknar oftast en stabil ekonomi och de flesta medlemmarna arbetar ideellt. Deras upplevelse är att de också har svårt att konkurrera med studieförbunden om externa medel, till exempel medel från Storstadsstyrelsen eller från kommunen. De kan vara delaktiga i ansökningar men inte som huvudansvariga för projekt. Många menar att de inte får någon utdelning för att vara med utan att pengarna istället förvaltas hos studieförbunden. I bästa fall kan någon i föreningen få ett tidsbegränsat arbete inom projektets ramar. Det handlar således om att representanter från invandrarföreningar upplever att de inte erhåller ett erkännande och att de inte respekteras som fullvärdiga samarbetspartner. De upplever att de befinner sig i underläge.

De studieförbund vi studerat påpekade att den främsta uppgiften i deras verksamhet för invandrare var att skapa mötesplatser för dialog. Detta, som vi påpekat tidigare, förutsätter en ömsesidighet, en tolerans och att det föreligger lika villkor. Enligt våra resultat tycks dock detta inte vara fallet. Frågan är då hur stor möjligheten blir för studieförbunden att fungera som mötesplatser om den ene aktören i detta sammanhang upplever att man befinner sig i ett underläge.

Det är inte bara invandrarföreningarna som tar upp problematiken i relationen mellan studieförbund och invandrarförening. Flera av studieförbunden gör det också. De intervjuade från ABF exempelvis menar att strukturerna inom studieförbunden är förlegade och behöver på ett annat sätt anpassas efter den verksamhet som bedrivs. Detta innebär i detta fall att cirkeln skulle ha en betydligt större representation i styrelserna. Det upplevs som en ohållbar situation i längden att vara en organisation som säger sig bygga på demokratiska principer och sedan ha en intern demokrati som inte fungerar. På något sätt måste representationen inom studieförbunden spegla den verksamhet som försiggår ute på fältet.

Det sätt samarbetet i dag är organiserat på skulle också kunna tolkas på ett motsatt sätt. Man skulle kunna hävda att studieförbunden saknar insyn i den statsbidragsmottagande verksamhet som drivs av invandrarföreningarna. För studieförbunden upplevs detta som ett dilemma. Man vill vara med och stödja verksamheter med god kvalitet och som stämmer överens med de egna målen, samtidigt som man inte vill gå in och kontrollera eftersom folkbildning är och ska vara fri och frivillig.

Studieförbunden deltar oftast inte i invandrarföreningarnas verksamhet mer än genom ekonomiska bidrag och de för inte heller ut sin ideologi på ett aktivt sätt. Detta var något som påtalades som viktigt i SUFO 96. De personer som deltar i invandrarföreningarnas verksamhet som stöds av ett studieförbund, vet oftast inte att ett studieförbund står bakom. Om de vet det, vet de inte vilket studieförbund det handlar om och inte heller vilken ideologi det studieförbundet representerar. De bryr sig inte heller om detta, huvudsaken är att man kan driva den verksamhet man vill. I flera av de studerade fallen visar det sig att det är de ekonomiska villkoren och inte ideologin eller värderingarna som får styra. Sedan kan naturligtvis studieförbundens ideologi styra hur de fördelar medel och till vem.

Det nuvarande systemet tycks i viss mån missgynna både studieförbunden och invandrarföreningarna. Studieförbunden kan i vissa fall upplevas som om de reduceras till en ekonomisk mellanhand mellan staten och invandrarföreningarna. Invandrarföreningen å sin sida tvingas driva en försvagad kulturell verksamhet utan det kraftfulla innehåll man skulle vilja önska. Ser man det ur ett demokratiskt perspektiv kan man säga att den interna demokratin i studieförbunden är satt ur spel. Om man tar ABF som exempel så är det stora organisationer typ Hyresgästföreningen som är representerade i styrelsen men för dessa organisationers medlemmar bedrivs i dag en mycket begränsad studiecirkelverksamhet. Där tycks inte finnas något större behov längre. Verksamheten bedrivs istället i samarbete med olika invandrarföreningar av vilka en stor del inte finns representerade i styrelsen. Detta upplevs som ett problem både inom studieförbunden och inom invandrarföreningarna. Trots en medvetenhet om detta från båda parter har man ännu inte funnit någon lösning på problemet.

4.4 Slutord

Om man tolkar studiecirkeldeltagarnas upplevelser av betydelsen av att delta i folkbildande verksamhet kan man säga att det finns flera företeelser som har betydelse. Några av dessa har vi uppmärksammat i vår studie. Vi har gjort detta med människors möjlighet att leva ett fullgott, jämlikt och likvärdigt liv i tankarna. Vi har försökt att studera hur folkbildningen har kunnat bidra i detta sammanhang. Vårt specifika fokus har varit på de etniska minoriteterna. Vi har kommit fram till att hur studiecirkeln är organiserad har betydelse. Här är de studiecirkelar som drivs i samarbete mellan studieförbund och invandrarföreningar av speciellt intresse. Cirkelarnas innehåll eller fokus spelar också en roll samt vilka förutsättningar eller villkor de människor lever under som deltar. Det har också betydelse om man funderar utifrån ett samhälls- eller individplan.

Vi har enbart studerat fem studiecirkelar och deras verksamhet. Det finns en mängd studiecirkelar som pågår runt om i Sverige som har ett annat innehåll, ett annat upplägg och andra synbara effekter. Dessa studiecirkelars verksamhet belyses inte i denna studie. Vi menar dock att i våra resultat blir vissa mönster synliga och att detta är mönster som kommer igen även i andra sammanhang. Vi

kan därför göra försiktiga antaganden om en möjlig tillämpning av resultaten i andra situationer under liknande förhållanden.¹³⁶ En del av våra resultat kan utifrån detta ses som varande av mer generell karaktär och vi drar därför vissa slutsatser som vi också i viss mån kan finna stöd för i tidigare forskning. Det är sedan upp till läsaren att sätta våra resultat i relation till sin egen verksamhet och därigenom bedöma studiens relevans, dvs. en form av generalisering beträffande läsaren.¹³⁷

Utifrån våra resultat tycks integrerade studiecirklar vara att föredra om man vill uppnå ett mer jämlikt förhållande mellan invandrare och svenskfödda och om man har som mål ett ömsesidigt erkännande av varandra och varandras värderingar och traditioner. Detta tycktes man delvis uppnå i dessa cirklar om man ser det på en individuell nivå. I en av de studerade integrerade cirkelarna hade man genom dialog och närhet uppnått en större förståelse för varandra och varandras perspektiv. De deltagande själva uppfattade att cirkeln hade ett stort värde. Det fanns även effekter utanför de deltagande i cirkeln men dessa var begränsade. Cirkeln kan således sägas ha betydelse på en individuell social nivå. Dess betydelse på en mer strukturell nivå tolkar vi dock som begränsad eller i alla fall svår att uttala sig om. Vi kan inte heller, som tidigare nämnts, se att detta primärt skulle vara folkbildningens uppgift, dvs. att verka för förändringar på det strukturella planet. Vi tror att folkbildningens potential för att verka som mötesplats mellan olika individer och grupper är stor och ibland leder dessa möten till en jämlik dialog. Så menar vi var fallet med religionsdialogcirkeln.

De segregerade cirkelarna är mer problematiska och svåra att på ett entydigt sätt diskutera. Det finns som vi ser det åtminstone två invändningar man kan ha gentemot att organisera cirklar på detta sätt. Den första rör folkbildningens uppgift att skapa mötesplatser eller arenor för att möjliggöra möten mellan människor från olika kulturer som man uttrycker sig.¹³⁸ Har man studiecirklar med deltagare från enbart en etnisk minoritetsgrupp kommer aldrig detta möte tillstånd. Det kan vara möten som är positiva för deltagarna men de fyller inte den funktion som avses.

Den andra invändningen är mer en paradox. Vi uppfattar det nämligen som en omöjlig uppgift att verka för särartsintressen samtidigt som man strävar efter ett tillstånd av integration som i viss

¹³⁶ Detta sätt att resonera återfinns exempelvis i Patton, 1980.

¹³⁷ Merriam, 1994.

¹³⁸ Reg.prop. 1997/98:115.

mån verkar för likriktning. Att föra en kamp för särartsintressena innebär att man tar fram det partikulära och utifrån detta stärker olika grupper och gruppidentiteter. Om man strävar efter ett tillstånd av integration innebär det oftast att man behandlar alla lika utifrån en bedömning att alla har lika värde och är värda samma respekt. Alla ska ha lika tillgång på lika villkor till samhällets resurser.¹³⁹ Eller är det kanske så som den slovenske samhällsfilosofen Slavoj Žižek menar att toleransen och erkännandet av den Andres särart vilar på en föreställning om den egna normaliteten. Skulle inte detta i viss mån kunna vara en förklaring till hur denna paradox trots allt blir möjlig eller upplöses. Om man resonerar som Žižek kan man stödja och respektera en särart eftersom det samtidigt finns en strävan att denna särart eller skillnad gentemot det normala försvinner. Att stödja särarten blir då inte en motsats till att värna om likheten.

Det finns också fördelar med de segregerade cirklarna. De har på en individuell nivå en stor social betydelse. Dess betydelse för deltagarna vad gäller möjligheterna att på ett mer övergripande plan erhålla tillgång till samhällets resurser i form av bostad, arbete, hälsovård etc. tolkar vi dock som liten. Visserligen kan det handla om en starkt självkänsla och gruppidentitet, men den tycks inte föra deltagarna närmare en integrerad situation i bemärkelsen större möjligheter till tillträde på arbetsmarknaden, bättre socio-ekonomisk situation etc.

Man kan istället göra en alternativ tolkning av de segregerade studiecirklarna och säga att verksamheten stärker gränserna mellan olika grupper. Den verksamhet som bedrivs där tolkar vi som en mycket bra och viktig folkbildande verksamhet för de som deltar, men vi menar att det inte är meningsfullt att tala om att den skulle bidra till en strukturell integration, åtminstone inte på kort sikt. En verksamhet kan dock vara bra och värdefull även om den inte direkt fokuserar den strukturella integrationen. Ett sätt att se på denna verksamhet är att se den som ett politiskt arbete bland invandrargrupperna där de arbetar för att förbättra sin egen situation. Invandrare beskylls ofta för att vara politiskt passiva. Vi tror att det är tvärtom men man agerar inte i de etablerade partierna. Ett annat sätt att uttrycka detta är att säga att det föreligger ett

¹³⁹ Ett liknande resonemang för exempelvis Fraser, 1998.

... konfliktfyllt förhållande mellan å ena sidan vissa etablerade politiska institutioner och å andra sidan vissa kollektiva identitetsprocesser...¹⁴⁰

Vi tror att det svenska samhället och även studieförbunden på ett tydligare sätt måste erkänna invandrarföreningarna som jämlika samarbetsparter på ett helt annat sätt än vad som sker i dag. Samarbetet präglas nu delvis av misstro och frustration. Genom att invandrarföreningarna ges en starkare och mer jämlik roll kan förhoppningsvis också självkänslan stärkas hos olika minoritetsgrupper.

Våra resultat indikerar också att kontakter mellan svenskfödda och invandrare underlättas om det sker på organisations- eller grupp-nivå. En dialog mellan individer kan lättast starta med en dialog mellan föreningar. Detta uttrycktes bl.a. av medlemmarna i den muslimska kulturföreningen. En förutsättning för detta är dock att dialogens parter är jämställda. Dialogen blir omöjlig om den ena aktörens kultur ses som ett problem och den andre aktörens som det normala. Inom folkbildningen finns potentialen för dessa möten mellan organisationer och individer, möten som leder till att fler kan känna delaktighet i samhället, men i dag är det delvis föråldrade strukturer som hindrar att möten äger rum.

Fokus eller innehåll i studiecirkelna tycks också ha betydelse för vilken roll cirkeln spelar i deltagarnas process mot ett aktivare deltagande på olika samhällsområden. Vi kan se att vissa cirklar är fokuserade på dialog och större förståelse, antingen i gruppen eller mellan grupper (Sensus och ABF), vissa mer på aktiva handlingar (Studiefrämjandet och SV) och vissa på praktiska aktiviteter (NBV). Det är lättast att se att det fanns en strävan mot större förståelse grupper emellan i den studiecirkel som var integrerad och inriktad på dialog. Där fokuserades just denna förståelse och ett erkännande av varandra och varandras särart. I de cirklar som var inriktade på aktiv handling blev just handlingen den viktiga. Sedan kunde handlingarna i sig ha en avsikt att öka integrationen, dvs. förbättra positionerna för vissa grupper, men fokus i studiecirkeln var inte integration för dess enskilda deltagare. Cirkeln med inriktning på praktisk verksamhet var främst inriktad på social samvaro.

För att en person ska kunna leva ett "gott" liv krävs att man har tillgång till samhällets resurser på olika sätt i form av ett bra boende, ett arbete, ett socialt välfungerande nätverk, en god hälsa etc. Dessa olika faktorer kan ses som företeelser viktiga ur det som

¹⁴⁰ Thörn, 2002, s. 102.

brukar benämnas ett integrationsperspektiv. En del av de personer vi intervjuade levde i detta avseende ett gott liv, och de beskrev själva sin situation som integrerad. Andra levde under förhållanden som kan karaktäriseras som social exkludering. För dessa personer var vägen lång till ett "gott liv". Deltagande i en studiecirkel kunde knappast förbättra deras situation på något övergripande strukturellt sätt. Det kunde dock underlätta vardagen. Vi menar att det måste till åtgärder på ett mer strukturellt plan som en grundförutsättning. Det finns en fara i att tillmäta folkbildningen för stor betydelse ur ett strukturellt integrationsperspektiv i de utsatta bostadsområdena, vilket vi anser att det görs i dag. Genom att fungera som mötesplatser bidrar folkbildningen till integrationen sägs det. Om man lägger ett "integrationskrav" på folkbildningen är risken stor att det blir ett fokus på individ och kultur när det är troligt att det snarare är strukturen som ska fokuseras. De strukturella åtgärder som bör vidtas handlar istället om arbetsmarknadspolitik, bostadspolitik etc. och kan inte primärt ses som folkbildningens ansvarsområde. Studieförbundens verksamhet i de utsatta bostadsområdena är viktig för många människor och bra exempel på folkbildning, men dess betydelse för den strukturella integrationsprocessen menar vi är och måste vara begränsad. Det är möjligt att ett deltagande för den enskilde i vissa fall kan bli till ett led i någon form av integrationsprocess, vilket vi dock ställer oss tveksamma till, men för gruppen eller kollektivet blir verksamheten uddlös. Det syfte dessa studiecirkel får är istället att, som för andra grupper i samhället, tjäna som en möjlighet att odla den egna särarten, åtminstone för de segregerade grupperna. Cirkelarna ger ett avstamp för ett "politiskt" arbete för att förbättra den egna vardagen, inte situationen för invandrarna som kollektiv, om inte de verksamma föreningarna ges en annan position. Vad den demokratiska folkbildningen i första hand bör göra för att kunna ha en betydelse i skapandet av ett integrerat samhälle, är således att se om sin interna demokrati.

En fråga vi avslutningsvis vill lyfta är den om det är motiverat att det finns en speciell policy vad gäller invandrare och folkbildning. Bör invandrare även fortsättningsvis vara en prioriterad målgrupp och finns det belägg för att den speciella satsning som görs i dag leder till att invandrarens situation i utsatta bostadsområden förbättras? Vi tror att vi kan svara ja på dessa frågor. Studieförbundens folkbildande arbete i utsatta svenskglea bostadsområden är

oerhört viktig. Den kommer många personer till del och den ersätter t.o.m. ibland kommunal verksamhet.

De etniska minoritetsgruppernas situation beskrivs i mångt och mycket som katastrofal och utifrån detta behövs allt stöd som går att få. Vad som dock är viktigt är att stödet ges på ett respektfullt sätt och på ett sätt som inte konserverar rådande strukturer och förhållanden. Om folkbildningen ska bidra till det mångkulturella samhällsbyggandet måste invandrare och deras organisationer få en annan roll. Det måste också utvecklas en större tolerans och erkännande av det som är olika. Folkbildningens roll får inte bli att anpassa invandrare till svenska normer och värderingar, då kommer dagens situation att kvarstå i de utsatta områdena och vi når aldrig de av staten högt uppsatta målen om ett integrerat samhälle.

Referenser

- Alsmark, G. (1997) *Skjorta eller sjal? Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, E., Laginder, A-M., Larsson, S. & Sundgren, G. (1996) *Cirkelsambället – Studiecirkelns betydelse för individ och lokalsamhälle*. SOU 1996:47. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen. Stockholm: Fritzes.
- Andersson, R. (2001) Skapandet av svenskglea bostadsområden. Magnusson, L. (red) *Den delade staden*. Umeå: Boréa Bokförlag.
- Bel Habib, H. (1997) Arbetet med romerna – en utvärdering på gång. Från integrationspaket till ekonomiska aktörer. *Invandrare & minoriteter* 6/97, sid. 21–23.
- Bhabha, H. (1990) Introduction: Narrating the Nation. Bhabha, H. (ed) *Nation and Narration*. London: Routledge.
- Bhabha, H. (1999) Det tredje rummet. Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H. (red) *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Burr, V. (1995) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Sage.
- Carlbom, A. (1997) Sverige – ett främmande moraliskt rum. *Invandrare & minoriteter*, 1/97, sid. 12–16.
- Diaz, J. (1996) Invandrarnas integration – några teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Invandrarpolitiska kommittén. Bilaga till slutbetänkandet. *Vägar in i Sverige*. SOU 1996:55. Stockholm: Fritzes.
- Diaz, J. (1997) *Primärintegration och bidragsberoende: studie av integration och tidigt bidragsberoende inom det kommunala flyktingmottagandet*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Ekblad, S. (1996) Ohälsa försvårar integration. *Invandrare & minoriteter* 3/96, sid. 15–17.
- Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H. (red) (1999) *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksson, L. (1998a) *Folkhögskolan som mångkulturell mötesplats*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Eriksson, L. (1998) Kunskapslyftet – ett hot mot folkhögskolans själ eller en renässans för folkhögskoleidén – en förstudie

- rörande de s.k. s-anslagsplatserna. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Eriksson, L. (1999) *Folkbildning i ett mångfaldigt samhälle – segregerad verksamhet med integrerande syfte?* Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Eriksson, L. (2002) ”Jag kommer aldrig att tillhöra det här samhället” *Om invandrare- integration – folkhögskola*. Linköping Studies in Education and Psychology No. 84. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap.
- Fay, B. (1996) *Contemporary Philosophy of Social Science*. Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Figurroa, P. (1991) *Education and the social construction of "race"*. London: Routledge.
- Folkbildningsrådet (2000). *Statsbidrag till studieförbunden*. Stockholm.
- Fraser, N. (1998) From Redistribution to Recognition? Dilemma of Justice in a "Post-Socialist Age". Wilett, C. (ed) *Theorizing Multiculturalism. A guide to the Current Debate*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Gougoulakis, P. (1996) ”man lär sig mer än man tror genom att träffas”. SOU 1996:154 *Tre rapporter om studiecirklar*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen. Stockholm: Fritzes.
- Gougoulakis, P. (2001) *Studiecirkeln: livslångt lärande ... på svenska! En icke-formell mötesplats för samtal och bildning för alla*. Lärarhögskolan i Stockholm. Institutionen för samhälle, kultur och lärande. Studies in Educational Sciences 40. Stockholm: HLS Förlag.
- Gougoulakis, P. (2002) Har studiecirkeln någon framtid? Bengtsson, H.A. (red) *Folkbildning i vår tid, en antologi om makt och demokrati*. Stockholm: Atlas.
- Grinter, R. (1992) Multicultural or antiracist education: The need to chose. Lynch, J. Modgil, C. & Modgil, S. (eds) *Education for cultural diversity: Convergence and divergence*. London: Farmer.
- Habermas, J. (1997) *Diskurs, rätt och demokrati: politisk-filosofiska texter*. Göteborg: Daidalos.
- Hall, S. (1997) Representation: cultural representations and signifying practices. London: Sage
- Heller, A. (1996) The Many Faces of Multiculturalism. Bauböck, R., Heller, A. & Zolberg, A. (eds) *The Challenge of Diversity*.

- Integration and Pluralism in Societies of Immigration*. Hants: Avebury.
- Hoff, G. (1996) *Multicultural Education in Germany: Historical Development and Current Status*. Banks, J. & McGee Banks, C. (eds) *Handbook of Research on Multicultural Education*. New York: Macmillan Publishing.
- Husén, T. & Neville Postlethwaite, T. (eds) (1994) *The international encyclopedia of education*. Volym 7. Oxford: Pergamon.
- Integrationsverket (2002) *Rapport Integration 2002*.
- Knocke, W. (1986) *Innvandrade kvinnor i lönearbete och fack: en studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal- och Fabriksarbetareförbundets avtalsområde*. Forskningsrapport/arbetslivscentrum 53. Stockholm: Arbetslivscentrum, Brevskolan.
- Kommittédirektiv 2001:74. *Utvärdering av folkbildningen*.
- Larsson, S. (2001) *Study Circles as Democratic Utopia*. Bron, A., Schemmann, M. (eds) *Civil Society, Citizenship and Learning*. BSIAE. Bochum Studies in International Adult Education. Münster: Lit Verlag.
- Lewis, G. (1998). *Welfare and social construction of race*. Saranga, E. (ed) *Embodying the Social: constructions of difference*. London: Routledge.
- Lithman, Y. G. (1981) *Andra generationen och ett flerkulturellt Sverige*. Hamberg, E. & Hammar, T. *Innvandringen och framtiden*. Stockholm: Liber.
- Lundberg, M. (2003) *Om överläggande samtal och hållbar utveckling. En studie av deliberativ demokrati*. Under tryckning.
- May, S. (1994) *Making Multicultural Education work*. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education. Multilingual Matters Ltd.
- Melucci, A. (1992) *Nomader i nuet: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Daidalos
- Merriam, S. (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordvall, H. (2002) *Radikal moteld*. Bengtsson, H.A. *Folkbildning i vår tid. En antologi om makt och demokrati*. Stockholm: Atlas
- Nussbasum, M. (1997) *Cultivating Humanity. A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- Osman, A. (1999) *The "Strangers" Among Us. The social Construction of Identity in Adult Education*. Linköping Studies in Education and Psychology No. 61. Linköping: Linköpings universitet, institutionen för pedagogik och psykologi.
- Patton, M.Q. (1980) *Qualitative Evaluation Methods*. London: Saga publications.
- Regeringens proposition 1997/98:16. *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik*.
- Regeringens proposition 1997/98:115. *Folkbildning*.
- Rubensson, K. (1996) Studieförbundens roll i vuxenutbildningen. SOU 1996:154 *Tre rapporter om studiecirklar*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen. Stockholm: Fritzes.
- Schierup, C-H. (2003) *Political Economics of Exclusion. Transatlantic Convergence or Transatlantic Split?* Working paper in progress.
- Sernhede, O. (2002) *Alienation is my nation*. Stockholm: Ordfront.
- SOU 1996:47 *Cirkelsambället. Studiecirkelars betydelse för individ och lokalsambälle*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1996:55 *Vägar in i Sverige*. Invandrapolitiska kommittén. Bilaga till slutbetänkandet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1996:154 *Tre rapporter om studiecirklar*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1996:159 *Folkbildningen – en utvärdering*. Slutbetänkande av utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen. Stockholm: Fritzes.
- Statistiska centralbyrån (1998) *Folkbildningens verksamhet för invandrare och funktionshindrade. Resultat av en enkät till folkbildningens basorganisationer maj 1998*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Spivak, G.C. (1993) *Outside in the Teaching Machine*. London: Routledge.
- Svensson, A. (1995) Att se på folkbildning. Om vad folkbildning menar att det är. Bergstedt, B. & Larsson, S. (red) *Om folkbildningens innebörder*. Linköping: Mimer
- Thörn, H. (2002) *Globaliseringens dimensioner. Nationalstat, världssambälle, demokrati och sociala rörelser*. Stockholm: Atlas.
- Wacquant, L.J.D. (1996) Red belt, black belt: racial division, class inequality and the state in French urban periphery and the

- American ghetto. Enzo, M (ed) *Urban Poverty and the Underclass*. London: Blackwell.
- Vancouver School Board (1995) *Multiculturalism and Anti-racism*.
- Westin, C. (1997) Det mångkulturella samhället. Kommittén om ett nationellt kunskapslyft för vuxna. *Vuxenpedagogik i teori och praktik. Kunskapslyftet i fokus*. SOU 1997:158. Stockholm: Fritzes.
- Zizek, S. (1997) Multiculturalism, or, the Cultural Logic of Multinational capitalism. *New Left Review*, no 225.
- Åhlund, A. & Karlsson, L-G. (1996) Svensk pluralism i omvandling. SOU 1996:55 *Vägar in i Sverige*. Invandrarpolitiska kommittén. Bilaga till slutbetänkandet. Stockholm: Fritzes.
- Ödman, P-J. (1979) *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Borås: AWE/Gebers.